

CDA

Samenleven doe je niet alleen

verkiezingsprogramma 1998 || 2002

Samenleven doe je niet alleen

verkiezingsprogramma 1998][2002

DOCUMENTATIEBANK
NEDERLANDSE POLITIEK

Inhoudsopgave

Verantwoording	4	3. Voorrang voor veiligheid	62
DEEL I POLITIEK MANIFEST	7	3.1. Veiligheidsontwikkeling in de samenleving	62
Samenleven doe je niet alleen	8	3.2. Bestrijding van onveiligheid: de justitiële keten aaneengesmeed	63
DEEL II WERKPROGRAMMA	19	3.3. Leven zonder verslaving	65
1. Mensen en hun gemeenschappen	20	3.4. Misdad, straf en dan...	66
1.1. Voorrang voor familie en gezin	20	3.5. Internationale misdadbestrijding	67
1.2. Wat als je alleen staat?	24	3.6. Vrede is meer dan veiligheid alleen	68
1.3. Onderwijs als sleutel voor de toekomst	25	3.7. De veiligheidsstructuur van Europa	69
1.4. In de zorg gaat het om de mens	27	3.8. Veiligheid in een internationale rechtsorde	71
1.5. Menswaardigheid in de medische ethiek	31	4. Nederland kwaliteitsland	74
1.6. Kwaliteit is niet te koop: vrijwilligerswerk	33	4.1. Ruimtelijk-economisch perspectief	74
1.7. Kunst en cultuur	34	4.2. Een nieuw evenwicht tussen milieu en economie	
1.8. Samen sporten	35	4.3. Gedeeld rentmeesterschap	76
1.9. Perspectief voor jongeren	36	4.4. Een land om van te houden	77
1.10. Zekerheid voor ouderen	38	4.5. Een stad om in te leven	81
1.11. Nederland als mozaïek	40	4.6. Een platteland met eigen perspectief	
2. Primaat van de samenleving; de overheid als borg	44	4.7. Een natuur om te bewaren	86
2.1. Primaat van de samenleving	44	4.8. Duurzaamheid in Europa	88
2.2. Zelfregulering	45	4.9. Mondiaal rentmeesterschap	88
2.3. De publieke ruimte	51	5. Balans tussen markt en maatschappij	90
2.4. Een waarborgende en slagvaardige overheid	52	5.1. Tegen tweedeling: solidariteit	90
2.5. Overheid en kiezer	56	5.2. Flexibiliteit en zekerheid; de toekomst van het arbeidsbestel	92
2.6. Deel van een groter geheel	57	5.3. Kennis en informatie als het nieuwe kapitaal	95
2.7. Nieuwe samenleving, nieuwe overheid, in Europa	59	5.4. Toekomstgericht ondernemerschap	97
2.8. ....maar ook wereldwijd...	60	5.5. Solide overheidsfinanciën	98
		5.6. Een houdbaar belastingstelsel	99
		5.7. Een Europa dat de globalisering aan kan	102
		5.8. Een wereld waarin iedereen een toekomst heeft	103

Verantwoording

Dit is het verkiezingsprogramma van het CDA voor de periode 1998 - 2002, zoals is vastgesteld op het CDA-Congres van 7 februari 1998 in Breda.

In dit programma geeft het CDA aan welke nieuwe wegen het wil gaan in de komende parlementaire periode. Daarbij baseert het zich op de vaste waarden die tot stand komen in dialoog met het goede nieuws dat God de mensen in het Evangelie verkondigt. Dat biedt een perspectief dat het verstand te boven gaat. Het scherpt het bewustzijn voor de misstanden in de wereld. Het laat zien dat de resultaten van politieke arbeid nooit volmaakt zijn en altijd kritiek en verbetering behoeven. Daarnaast roept een aldus geïnspireerde politieke overtuiging op tot dankbaarheid voor het goede dat is bereikt.

In de politieke overtuiging van het CDA staan centraal de vaste waarden van publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid en solidariteit en rentmeesterschap en de waardering van ieder mens als sociaal verantwoordelijk persoon. De politieke overtuiging is uitgewerkt in het Program van Uitgangspunten voor het CDA en geactualiseerd in het strategisch beraad dat heeft geleid tot het rapport "Nieuwe wegen, vaste waarden". Dit programma bouwt dan ook voort op het Program van Uitgangspunten van het CDA en sluit aan bij het rapport "Nieuwe wegen, vaste waarden" en de besluitvorming daarover van de partijraad van 31 mei en 1 juni 1996.

CDA

Het verkiezingsprogramma bestaat uit twee delen. Deel I bevat het politiek manifest, waarin kort en bondig is aangegeven wat voor het CDA de belangrijkste doelstellingen van beleid zijn. Deel II is het werkprogramma voor de komende parlementaire periode, dat meer gedetailleerd aangeeft wat de politieke prioriteiten zijn van het CDA. Mensen en gemeenschappen staan in dit program voorop. Daarom begint het eerste hoofdstuk van Deel II met dit onderwerp. Dan komt in hoofdstuk 2 de manier aan de orde waarop mensen en gemeenschappen hun idealen en belangen vormgeven met zelfregulering. Daar hoort een overheid bij, die er is voor de samenleving. Ook dat staat in het tweede hoofdstuk.

Hoofdstuk 3 behandelt de wijze waarop samenleving en overheid samen werken aan veiligheid. Daarbij houdt de overheid natuurlijk een duidelijke eigen taak in het handhaven van de wet en het bestrijden van de misdaad. Ook de internationale aspecten van veiligheid komen hier aan de orde. De ruimtelijke inrichting moet een samenleven met kwaliteit mogelijk maken. Hoe, dat wordt aangegeven in hoofdstuk 4, waar gezocht wordt naar een

nieuw evenwicht tussen milieu en economie. Hoofdstuk 5 tenslotte doet voorstellen hoe ook de economie kan bijdragen aan een echt samenleven van mensen: arm en rijk, markt en maatschappij, nationaal en internationaal.

De hoofdstukindeling volgt dan ook niet de traditionele inrichting van de artikelen aan de hand van de beleidsterreinen van de verschillende departementen. Dit kan betekenen dat sommige thema's over verschillende hoofdstukken verdeeld zijn. Met een uitgebreid register aan het eind van dit concept-programma is getracht het zoeken eenvoudiger te maken.

De programcommissie van het CDA bestond uit: mw. mr. P.C. Lodders-Elfferich (voorzitter), drs. P.L.B.A. van Geel (vice-voorzitter), mr. J.J.A.M. van Gennip (secretaris/rapporteur), mw. prof. dr. M.L. Bemelmans-Videc, L. Bikker, drs. S. Buijs, mr. J.P.H. Donner, mw. A.A.E. Goijert, drs. M. Hulsege, mr. K.L.R. Ho Ten Soeng, ir. J.T.G.M. Koolen, mw. M. van den Muijsenbergh-Geurts, mw. G.R. Peetoom, prof.dr. H.A.A. Verbon, drs. J.H. de Vries (tot 1 april 1997), mr.drs. J.C. de Jager (vanaf 1 april 1997).

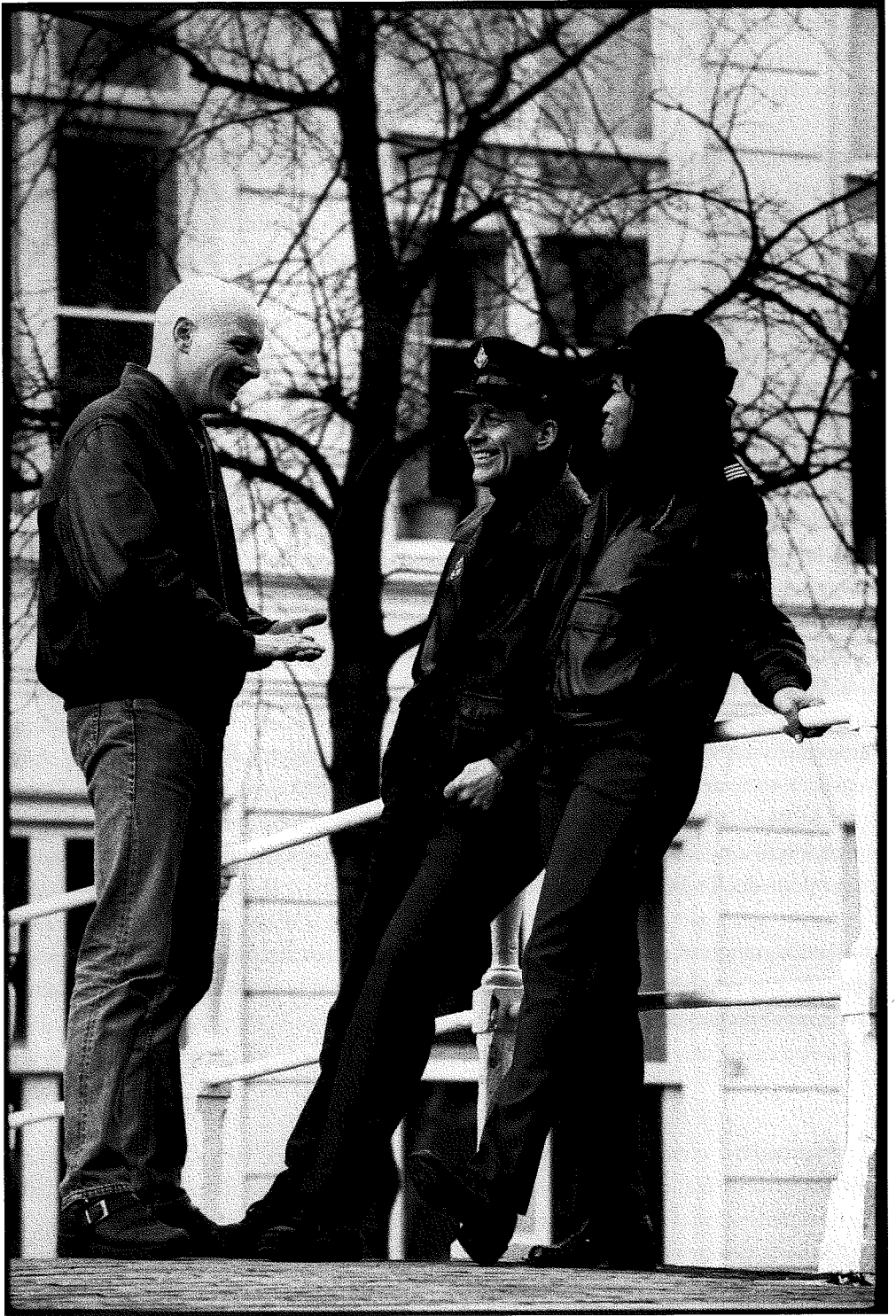
Vaste adviseurs waren: prof. mr. F.H.J.J. Andriessen, mr. E.J. Rongen, drs. E. Heerma (tot 25 maart 1997), mr. J.G. de Hoop Scheffer (vanaf 25 maart 1997), J.J.M. Helgers, prof.dr. E.M.H. Hirsch Ballin.

De programcommissie werd bijgestaan door de rapporteurs mr.dr. J.P. Balkenende (tevens vice-secretaris van de commissie), drs. Th.B.F.M. Brinkel, dr. W.B.H.J. van de Donk, mw. drs. M.P.C. Gadella-Van Gils, drs. M. Jansen, dr. C.J. Klop, drs. T.A. Krijger. Voor de organisatorische ondersteuning was drs. J.W. Wiggers verantwoordelijk. De redactie werd verzorgd door drs. Th.B.F.M. Brinkel en drs. T.A. Krijger.

De totstandkoming van dit programma was niet denkbaar zonder de inbreng, de kritiek en de adviezen van vele betrokkenen en deskundigen. Het partijbestuur van het CDA is hen daarvoor zeer erkentelijk.

J.J.M. Helgers
partijvoorzitter

CDA

DEEL

I

Politiek manifest

SAMENLEVEN DOE JE NIET ALLEEN

Nederland telt ruim vijftien miljoen mensen. Mensen in een veelkleurige maatschappij. Mensen die allemaal op hun eigen manier hun leven willen leven. Maar die wel, ondanks alle verschillen, één samenleving vormen. Een uitdagende samenleving, die tal van keuzen biedt maar niet altijd even overzichtelijk is. Het is de verantwoordelijkheid van mensen zelf, maar ook de taak van de overheid om ervoor te zorgen dat het in de Nederlandse samenleving goed samenleven is. Immers, samenleven doe je niet alleen.

Het gaat Nederland economisch voor de wind. Dat biedt talloze kansen om op verder te bouwen. Steeds meer mensen vinden een baan of gaan zelf aan de slag. Juist nu komt het er op aan de economie kwalitatief sterk te maken voor de toekomst. Met een gezonde financiële basis, met een sociaal bewustzijn en met een duurzaam karakter. De economie blijft bij het CDA in goede handen. Economische groei is goed, maar moet wel leiden tot versterking van kwaliteit en solidariteit in de samenleving. Want tegenover de tallozen wie het goed gaat, staan nog te veel mensen die geen kansen kregen en daardoor niet konden meeprofiteren van het gunstig economisch klimaat. Dat vraagt om samen delen, want samenleven doe je niet alleen.

CDA

Meer mensen dan voorheen staan er alleen voor. Ondanks nieuwe vormen van mobiliteit en communicatie neemt de eenzaamheid toe. Doorgeschoten individualisering tast het verband in de samenleving aan. Te vergaande commercialisering bedreigt de samenhang in de maatschappij. De kloof tussen arm en rijk wordt groter. Ondanks de toenemende welvaart neemt ook de armoede toe. De offers zijn in de afgelopen tientallen jaren door alle groepen in de samenleving opgebracht. Net zo goed moeten ook de vruchten door allen geplukt kunnen worden. Want samenleven doe je niet alleen.

Het CDA staat ervoor dat de samenleving niet verschraalt. Geld regelt niet alles. Onderlinge betrokkenheid, zorg voor elkaar en solidariteit mogen nooit aan de markt worden opgeofferd. De inzet van mensen in de vorm van vrijwilligerswerk is goud waard. Juist in een tijd van overvloed aan informatie, veranderende leefpatronen en nieuwe werkvormen is daar tijd voor nodig. Mensen hebben ruimte nodig om zich te ontspannen, te ontwikkelen en te bezinnen. Bovendien brengt alleen bezieling en motivatie mensen dicht bij elkaar en samen op weg. Samenleven doe je niet alleen.

Het CDA heeft voor de komende kabinetsperiode een aantal kernpunten waarmee het nieuwe wegen kiest om de volgende eeuw in te gaan. Het CDA wil extra geld besteden aan de zorg voor ouderen en gehandicapten, voor de gezondheidszorg en voor de bestrijding van armoede en voor het gezinsbeleid, onderwijs, veiligheid en versterking

van de economische structuur. Om ook in de toekomst kwaliteitsuitgaven te kunnen doen, moet het financieringstekort verder terug naar één procent in het jaar 2002.

Samenleven in familie en gezin

Samenleven betekent dat iedereen naar eigen keuze het leven met anderen deelt. In toenemende mate is het gezin en een hechte familieband weer het ideaal. Deze kernkwaliteit van het leven is voor veel mensen moeilijk te combineren met werk, ontspanning en maatschappelijke betrokkenheid. Juist in de levensfase waarin de basis voor een loopbaan wordt gelegd, vraagt de zorg voor kinderen veel aandacht. In de moderne samenleving mag werken geen belemmering zijn voor een leven samen met kinderen.

Het CDA steunt mensen die zich inzetten voor anderen: het gezin, kinderen, ouders en mensen die minder weerbaar zijn. Het belastingstelsel en de sociale zekerheid moeten mensen die voor anderen zorgen centraal stellen en extra financiële ruimte geven. Zo hebben mensen echt een keus. Bijvoorbeeld via een belastingstelsel dat rekening houdt met de zorg voor minderjarige kinderen. Ook deeltijdwerk moet nog meer aandacht en mogelijkheden krijgen. Goede, veilige opvangmogelijkheden voor kinderen via betaalbare crèches en buitenschoolse opvang zijn noodzakelijk. De kinderbijslag voor het eerste kind wordt verhoogd en voor gezinnen, die van een laag inkomen moeten rondkomen, komt er een extra uitkering. Voor al deze maatregelen is één minister speciaal verantwoordelijk met een eigen beleid en budget. Hij of zij bevordert deeltijdwerk en herintreding, bijvoorbeeld via een terugkeerregeling.

Het CDA wil een beleid dat investeert in de komende generatie. Een beleid dat mensen de kans geeft te werken en de zorg voor familie en opvoeding op zich te nemen, maar ook om zich te ontspannen en zich maatschappelijk actief op te stellen.

Samen leren is samen investeren

Samen leren gaat het best als kinderen en jongeren zich thuis voelen op school. Je moet meetellen. Dat kan alleen wanneer er een goede wisselwerking bestaat tussen kinderen, ouders en de school. Ouders en scholieren moeten daarom zelf in vrijheid kunnen kiezen op welke manier scholing en opvoeding elkaar het beste ondersteunen. De identiteit van de school is voor veel mensen een belangrijke voorwaarde. Zeker voor bijzondere scholen geldt daarbij dat zij hun identiteit in alles wat ze ondernemen waar kunnen maken. Het CDA wil minimaal 1,25 miljard gulden extra voor het onderwijs uitgeven.

Te grote klassen beperken de individuele aandacht die kinderen nodig hebben. Basisscholen moeten daarom de middelen krijgen om de klassen verder te verkleinen. Hoe dat geld daarvoor het beste kan worden besteed moeten de schoolbesturen zelf kunnen beslissen.

De organisatie van het onderwijs moet leerlingen, ouders en docenten de kans geven naast kennis vooral waarden, normen en cultuur over te dragen. Het CDA wil het beroep van leerbaar weer aantrekkelijker en zinvoller maken door een beter loopbaanperspectief te bieden.

Scholen hebben een belangrijke sociale rol in dorpen en stadswijken. Schaalvergroting ondersteunt deze functie niet altijd. Te kleine scholen kunnen met behoud van locaties bestuurlijke samenwerking aangaan. Eén bestuur draagt dan de verantwoordelijkheid voor meer geestverwante scholen. Er is voor schoolbesturen een periode van organisatorische rust en maximale financiële zelfstandigheid nodig, om hen de gelegenheid te geven te bouwen aan een stabiele en optimale leeromgeving.

Kennis is toekomstvast en kostbaar kapitaal. Dat vereist visie, bestuurskracht, betrokkenheid en financiële middelen. Met name in het voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs. Vooruitziend beleid, middelen en durf zijn nodig om jongeren op de uitdagingen van het kennis- en informatietijdperk te wijzen. Op die manier wordt de kans vergroot dat dit later dubbel en dwars wordt terugverdiend.

Kiezen voor de komende generatie betekent investeren in scholen als vitale schakels in de samenleving waarin aandacht is voor jongeren, docenten en ouders. Samen leren is samen investeren.

Met zorg menswaardig samenleven

Ouderen, zieken, gehandicapten en anderen die zorg nodig hebben willen vooral de aandacht van mensen. Niet alleen van artsen en verpleegkundigen, maar met name ook van familie, vrienden en vrijwilligers. Mensen moeten daarnaast zolang mogelijk zelfredzaam kunnen blijven; door aanpassing van hun woon- en leefomgeving en door zorg aan huis. Tegelijk moeten zij de zekerheid hebben van verder reikende zorg, wanneer dit nodig is.

Het CDA stelt het menswaardig leven van zorgbehoevenden boven een efficiënt en marktgedreven zorgstelsel. Daarom wil het CDA de komende jaren de keuzevrijheid van zorgbehoevenden vergroten, de toegankelijkheid van het zorgaanbod waarborgen en de zorgketen versterken.

Zorgbudgetten per persoon, het verdwijnen van wachtlijsten, verbetering van de zorg binnen de instellingen en een goed functionerende thuiszorg dringen de afhankelijkheid terug en bieden mensen weer de mogelijkheid tot zelfstandige keuzen.

Het CDA wil meer handen aan het bed. Dit is belangrijk voor de patiënt. Maar dat is ook belangrijk voor de werkers in de zorg. Hun mooie en belangrijke beroep wordt dan weer aantrekkelijker en meer draagbaar. Lange wachtlijsten zijn onaanvaardbaar, zeker als uitstel leidt tot verergering van de ziekte. Wachtlijsten ondermijnen de kwaliteit van de dienst-

verlening in de gezondheidszorg. Volle wachtkamers trouwens ook. Zij leiden tot het uitvallen van mensen die anders een waardevolle bijdrage hadden kunnen leveren in maatschappelijke inzet en arbeid. Het CDA investeert in een gezondheidszorg die de mens centraal stelt, die klaar is voor de verwachte gevolgen van de vergrijzing en die rekening houdt met de voortgaande medisch-technologische ontwikkelingen. Daarvoor is een jaarlijkse volumegroei van gemiddeld 2,4 procentpunt noodzakelijk.

Technologie heeft een belangrijke plaats binnen de zorgverlening. Nieuwe technieken geven velen zicht op herstel en kunnen een bijdrage leveren aan het opbouwen van een menswaardig bestaan, ondanks een ziekte of handicap. Dat is mooi zolang de mens de technologie de baas is en niet andersom. Niet de technische mogelijkheden, maar de aanvaarding van het leven, hoe kwetsbaar ook, is doorslaggevend. Medische behandeling die het leven ondersteunt staat altijd voorop, ook als het gaat om het lijden in de laatste levensfase. Als thuis sterven niet mogelijk is, moeten mensen op voldoende andere plaatsen naar eigen voorkeur de rust kunnen vinden om waardig en met persoonlijke aandacht omringd te sterven.

Het CDA blijft tegen het legaliseren van euthanasie. Er komen medisch-ethische commissies die voorafgaand aan een beslissing geraadpleegd moeten worden. Ook met het oog op andere mogelijkheden van behandeling.

Het CDA wil een gezondheidszorg die toegankelijk en betaalbaar is voor iedereen. De menswaardigheid van zorgbehoevenden moet voorop staan en de techniek moet dienstbaar zijn aan het leven.

CDA

Samen veilig leven

Mensen die samenleven willen zich gelukkig en veilig voelen. De samenleving is van iedereen. Criminaliteit, vandalisme of onverschilligheid past hier niet en getuigt niet van respect voor elkaar. De publieke ruimte, straten, stations, parken en voetbalstadions moeten veilig, schoon en uitnodigend zijn voor jong en oud, mannen en vrouwen. De publieke ruimte hoort een veilige ontmoetingsplek te zijn voor burgers en hun gemeenschappen en geen vrij jachtterrein voor criminelen en vanden.

Herstel van gemeenschappen en sociale samenhang, een vitaal verenigingsleven en een politie die er voor de samenleving is, werken preventief. Iedereen moet weten wat mag en wat niet mag in een maatschappij waarin mensen samenleven. Er is een op de persoon gerichte aanpak nodig om jongeren die dreigen te ontsporen in spijbelen, drugsgebruik en criminaliteit bij de les te houden. Vernielingen aan de openbare ruimte moeten snel worden hersteld. Dit alles vraagt om veel meer politie op straat, in de wijken en op het platteland. Daarvoor moeten er 7000 agenten extra komen.

Duidelijkheid in normen en straffen is noodzakelijk. Profiteurs en leiders van de georganiseerde misdaad onttrekken zich aan het wakend oog van de samenleving. Opsporing en strafrecht moeten daar een eind aan maken. Verbeterde werkwijze en wetgeving moeten voorkomen dat misdadigers ten onrechte op vrije voeten worden gesteld. Anders zouden uitholling en ongeloofwaardigheid van het gezag in de hand worden gewerkt. Georganiseerde misdaad wordt steeds internationaler, gevaarlijker en meer vermogend. Daarom kan deze niet alleen worden bestreden met klassieke methoden. Niet alle middelen zijn om die reden zomaar goorloofd. Betrokkenheid bij criminele organisaties moet bestreden en bestraft kunnen worden. De gereedschapskist van justitie en recherche moet perfect gevuld zijn.

In de Europese Unie moeten politie en justitie onderling rechtstreeks samenwerken bij de bestrijding van fraude en grensoverschrijdende criminaliteit.

Het CDA wil door een samenleving die houvast biedt verhinderen dat mensen tot criminaliteit vervallen. Daarnaast moeten politie en justitie zonder halfslachtigheid de misdaad bestrijden en het recht handhaven.

Samen werken aan een duurzame toekomst

Een gezonde samenleving heeft niet alleen een gezonde economie, maar ook een goed milieu. Zo draagt de huidige generatie de aarde verantwoord over aan de volgende. Economische en ecologische ontwikkelingen moeten daarom altijd hand in hand gaan. Nederland moet goed bereikbaar zijn, maar niet ten koste van onbeperkte offers aan het milieu. Ook het gebruik van energiebronnen heeft zijn grenzen. Groei moet houdbaar zijn. De belasting voor het milieu zal straks sterker in de prijs van producten meetellen. Bedrijfsleven, overheid en samenleving moeten bereid zijn om technologie in te zetten voor schonere productieprocessen. Verantwoord ondernemen leidt tot bezuinigingen op energieverbruik en vermindering van de vervuiling. De vervuiler moet betalen.

Nederland kan de concurrentie wereldwijd aan als er een optimale fysieke inrichting is. Minstens zo belangrijk is een goede kennisinfrastructuur, waarin talenten en kennis worden gebruikt. Het beleid moet er dan ook op gericht zijn deze twee pijlers onder de economie te versterken. Ook de land- en tuinbouw moet op deze leest geschoeid zijn. Nederlandse kennis kan wereldwijd worden ingezet. Zo wordt ook hier kwaliteit de leidende kracht en kunnen de keerzijden van kwantiteit tot een minimum beperkt worden. Verweving van landbouw met de natuur is voorwaarde om te komen tot integrale plattelandsontwikkeling met een eigen dynamiek.

Het CDA streeft naar een samenleving die evenveel waarde hecht aan het bewaren als aan het bewerken van de schepping. Het concept van Nederland Distributieland wordt dóórontwikkeld tot Nederland Kwaliteitsland.

Samen informeren

Mensen willen op de hoogte gehouden en vermaakt worden via media als radio, televisie, krant en internet. Het is goed dat er een breed aanbod is waardoor mensen hun blikveld kunnen verruimen. De media informeren en beïnvloeden meningen en houdingen van mensen en de waarden die beleefd worden. Respect voor de medemens en elkaars opvattingen staan bij het CDA centraal. Het CDA verwerpt geweld, vernedering van medemens en seksueel misbruik als vormen van amusement. In het gebruik van media hecht het CDA aan een vrije keuze voor de mensen. Die stelt hen in staat om te onderzoeken, te selecteren en het goede te omarmen. Informatie en amusement zijn immers nooit waarde vrij.

Mensen willen zelf weten welke krant of omroep zij hun vertrouwen geven. Om de verscheidenheid in de media te garanderen steunt het CDA het bestaan van ideële omroepverenigingen die onafhankelijk van overheid en marktinvloed programma's willen invullen. Dit houdt tegelijk een afwijzing in van een door de overheid aangesteld bestuur van Nederland 1, 2 en 3.

Via nieuwe vormen van informatie- en communicatie- technologie, zoals internet, komen mensen over de hele wereld met elkaar in contact. De toegankelijkheid van die nieuwe media moet uitgangspunt van het beleid zijn. De overheid heeft hierin een voorbeeldfunctie. Niet alleen jongeren op school, maar ook hun ouders moeten zich in de nieuwe mogelijkheden kunnen verdiepen. Onderwijsprogramma's op dit terrein moeten zich richten op de vraag hoe de nieuwe media kunnen bijdragen aan een betere samenleving.

Het CDA staat voor een toegankelijk aanbod van de verschillende soorten media die de vrije opvattingen van mensen respecteren. Om de pluriformiteit te waarborgen, moeten pers en omroep onafhankelijk kunnen opereren van commercie en overheid.

Samen verantwoordelijk voor werk

Het succes van de huidige economie is het succes van de sociale partners: werknemers en werkgevers. Zij hebben gezorgd voor een evenwichtige sociaal-economische ontwikkeling, onder andere door de lonen niet teveel te laten stijgen. Daarin ligt de basis van ondernemerschap, werk, lonen en uitkeringen. Het overlegmodel bewijst nog steeds zijn waarde.

Werkgevers en werknemers hebben samen een belangrijke verantwoordelijkheid voor de inrichting van het sociale systeem, goede verhoudingen op de werkvloer en het scheppen van nieuwe banen. Het streven naar aandelenbezit onder het personeel moet worden bevorderd. Het CDA heeft extra aandacht voor ondernemerschap, met name in kleine en middelgrote ondernemingen. Juist daar ontstaan nieuwe banen en vindt technologische vernieuwing plaats. Aandachtspunten hier zijn de aansluiting vanuit het middelbaar beroepsonderwijs op de eisen van de werkplek en de kansen op de internationale markten.

Het CDA wil meer investeren in kennis, technologie en informatica zodat de samenleving de uitdagingen van de wereldeconomie aan kan gaan. Werkgevers en werknemers blijven als sociale partners eerstverantwoordelijken voor de sociaal-economische ontwikkeling.

Samenleven in een Europese democratie

Het is goed samenleven in Nederland, mede dankzij Europa. De internationale opstelling is trouwens één van de kwaliteiten van Nederland. De eenwording van Europa en de uitbreiding met Midden- en Oost-Europese landen is goed voor heel Europa. En ook voor Nederland is zij van belang voor een sterkere economische basis en een betere garantie voor vrede. Het CDA staat een sterk, slagvaardig en sociaal Europa voor. En bovenal een democratische unie met alle kenmerken van een rechtsstaat. Daarin moeten niet de ambtenaren de baas zijn en moeten politici goed worden gecontroleerd, net zoals in Nederland. Wanneer aan deze voorwaarde wordt voldaan, moet de Europese Raad van Ministers meerderheidsbesluiten kunnen nemen, met name op het terrein van veiligheid, politie, justitie en buitenlands beleid. Het Europese Parlement moet meer bevoegdheden krijgen.

CDA

Europa heeft een vitale samenleving nodig die ook zelf dingen regelt. Bedrijven en maatschappelijke organisaties zijn prima in staat om veel zelf te ordenen en af te spreken op sociaal terrein en milieugebied. Wat in eigen kring geregeld kan worden, hoeft niet opgelegd te worden door de overheid. Dat geldt voor Nederland en net zo goed voor Europa.

Europa moet democratisch, slagvaardig en sociaal zijn en alle ruimte bieden aan vormen van samenwerking van onderop en maatschappelijke organisaties. Europa moet een waardengemeenschap zijn en geen emotionele bureaucratie.

Samenleven doe je niet alleen

Er krijgen gelukkig steeds meer mensen een betaalde baan. Dat neemt niet weg dat er helaas nog altijd een harde kern bestaat van honderdduizenden mensen die uitgesloten zijn van het arbeidsproces. Zij merken daardoor niet of nauwelijks iets van de economische

groei van de afgelopen jaren. Mensen aan de rand van de samenleving verdienen extra aandacht en financiële steun. Het CDA wil voor hen grenzen stellen aan de kosten van wonen, gezondheidszorg en gemeentelijke belastingen.

Sociale nood is meer dan een tekort aan geld. Schrijnend is de sociale eenzaamheid. Armoede en werkloosheid hebben mensen buitenspel gezet en geven hen het gevoel van overbodigheid. Niets is uitzichtlozer dan dat. Daarom moeten overheid en bedrijven, maar ook de mensen zelf, nog meer hun best doen om mensen aan een baan te helpen. Dit kan door de verruiming van mogelijkheden voor bijverdiensten, ondersteuning voor startende ondernemers, en daadwerkelijke hulp bij het opbouwen van een zinvol bestaan in plaats van een administratieve sollicitatieplicht. Ieder mens heeft talenten. Het niet hebben van betaald werk betekent niet dat je zonder betekenis bent voor de maatschappij. Respect en waardering voor onbetaald werk moeten zichtbaar worden gemaakt.

Nu het economisch tij goed is moeten de voorzieningen voor ouderen en gehandicapten duurzaam veilig zijn. Dit kan onder andere door in het arbeidsproces meer gebruik te maken van de kennis en ervaring van mensen tussen de 55 en 65 jaar.

Een gezonde economie brengt verantwoordelijkheden met zich mee voor landen die nog niet volledig op eigen kracht kunnen draaien. Nederland moet 0,8 % van zijn bruto nationaal product reserveren voor solidariteit met mensen in ontwikkelingslanden. Die solidariteit wordt vooral gericht op verbetering van de leefsituatie en het slechten van handelsbelemmeringen. Overigens werkt hulp beter als bedrijven, maatschappelijke organisaties en kerken hier grensoverschrijdend samenwerken. Internationale solidariteit is vooral een zaak van samenleving tot samenleving. Dat moet zo blijven. Regeringen spelen een ondersteunende rol.

CDA

Het CDA wil een sociale zekerheid die wordt gekenmerkt door op solidariteit gebaseerde rechten en plichten. Het stelsel dient armoede te bestrijden door mensen weer bij de samenleving te betrekken in plaats van hen uit te sluiten.

Appèl voor de toekomst

Met deze hoofdpunten uit het programma wil het CDA nieuwe wegen inslaan. Wegen, die zijn ingegeven door de inspirerende waarden die in het goede nieuws van het Evangelie vervat zijn: het ideaal dat ieder mens uniek is, van onschatbare waarde en een roeping heeft voor zijn of haar naaste en de wereld om zich heen; het ideaal dat mensen boodschap hebben aan elkaar en alleen samen met anderen een zinvol leven kunnen leiden; het ideaal dat de overheid - en dus de politiek - dienstbaar is aan die waardigheid en die roeping van mensen.

In dat ideaal houden de waarden en normen, waar mensen hun leven op baseren, meer in dan alleen consumeren en produceren. In dat ideaal is de samenleving een geheel van gemeenschappen, waarin mensen samen vorm geven aan hun toekomst; in onderlinge betrokkenheid en verantwoordelijkheid. De samenleving is geen losse verzameling individuen rond markt en overheid. Daarom is de eigen inbreng van iedereen zo belangrijk. Samenwerking biedt zekerheid voor ouderen en kansen voor de toekomst van jongeren. Dat is de CDA-formule.

Markt en overheid zijn onmisbaar als het gaat om samenleven. Maar op de eerste plaats zijn de inzet en betrokkenheid van mensen nodig. In de talloze gemeenschappen en organisaties waar zij zich inzetten voor gezamenlijke belangen en overtuigingen. Dat is het ware draagvlak van de samenleving: gezin, onderwijs, zorg, werkvloer en een veilige omgeving. Samenleven doe je niet alleen.

Dáárom moet het overheidsbeleid aansluiten bij het samenleven en samenwerken van mensen in onderlinge betrokkenheid en dit bevorderen. Want mensen hebben boodschap aan elkaar. Daar hoort een overheid bij, die dienstbaar is aan de opbouw van de samenleving van gemeenschappen van mensen en aan een klimaat van betrokkenheid en pluriformiteit. De verantwoordelijke samenleving en de sociale samenhang verdienen voor het CDA een eigen plaats naast markt en overheid. De overheid moet de rechtsorde handhaven, die vreedzame betrekkingen en de ontplooiing van de verantwoordelijke samenleving mogelijk maakt. Nationaal, Europees en wereldwijd.

CDA

Dáárom moet het overheidsbeleid de voorwaarden scheppen die mensen in staat stellen mee te komen in de maatschappelijke ontwikkeling en betrokken te blijven. Want ieder mens telt, ieder persoon telt. De overheid ziet toe dat ieder recht wordt gedaan en dat ieder tot zijn recht kan komen. De overheid bestrijdt onrecht en corrigeert ontsporingen. De overheid stelt regels in het belang van allen. Dat betekent dat de overheid ervoor zorgt dat burgers en hun maatschappelijke organisaties in het onderlinge verkeer elkaars rechten en gerechtvaardigde belangen respecteren. Zij moet een schild zijn voor zwakken en kwetsbaren. Dat houdt ook het bestrijden in van uitsluiting en onverschilligheid ten opzichte van de samenleving.

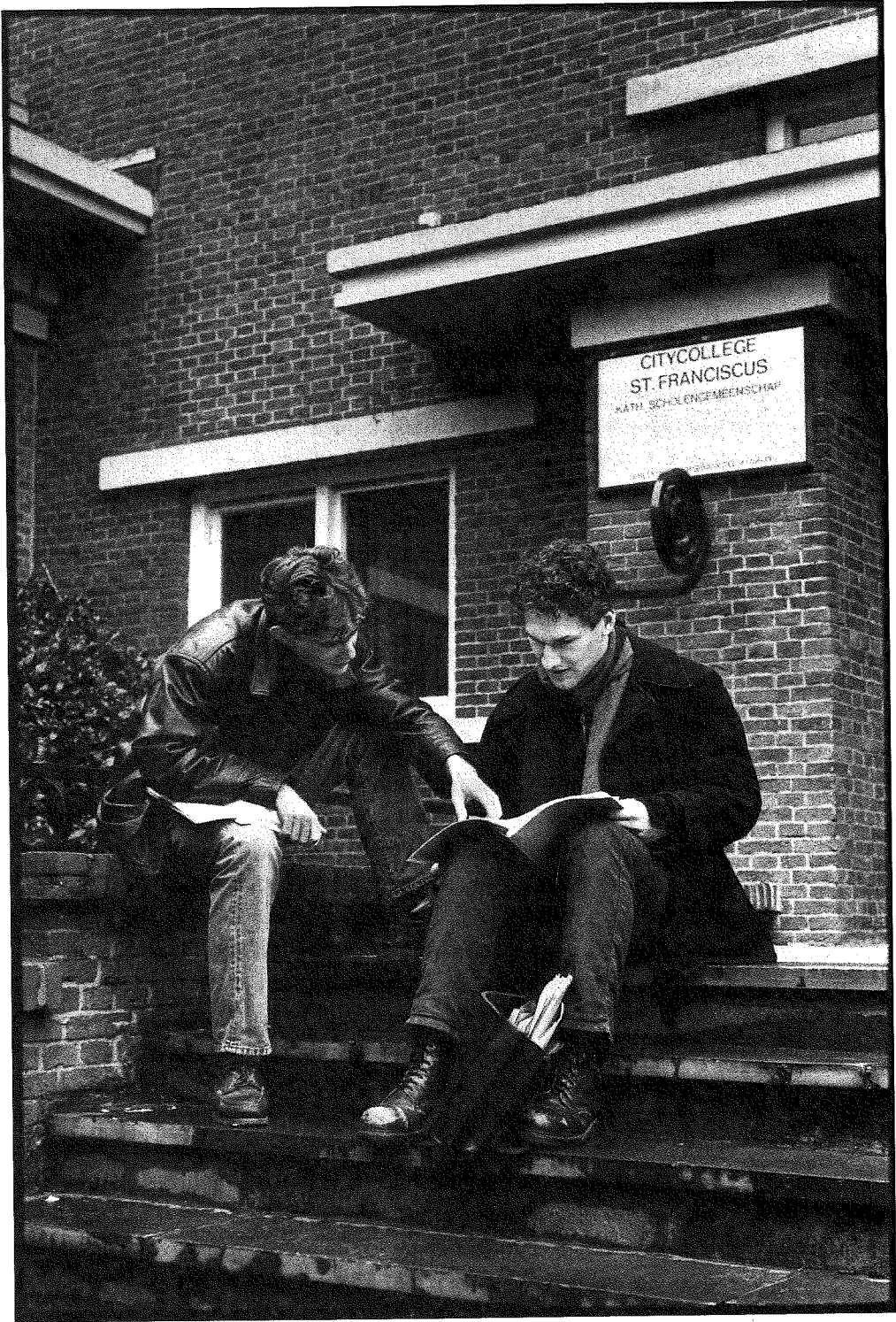
Dáárom moet het overheidsbeleid bijdragen aan verbetering van de samenleving in het licht van de toekomst; door middel van een economische welvaart die samengaat met natuur en milieu en met zorg voor en solidariteit met mensen. Want de toekomst wordt nu gemaakt. Dat betekent dat de overheid zo te werk gaat dat burgers en hun gemeenschappen zoveel mogelijk zelf de gevolgen voor de naaste en voor het milieu in hun optreden meenemen. Zo wordt de maatschappij klaargemaakt voor de volgende eeuw.

Dáárom moet overheidsbeleid bijdragen aan waardering voor de doorwerking van waarden en voor pluriformiteit in de samenleving. Want het leven is meer dan produceren en consumeren. Dat betekent dat zij vrijwillige inzet en ideële motieven, in bijvoorbeeld scholen en verenigingen, naar waarde schat in plaats van dat zij deze overneemt, wegdringt of tot beheer degradeert.

Deze vier overwegingen zijn kenmerkend voor de politiek die het CDA de komende jaren wil voeren ten aanzien van de vragen en problemen waar de samenleving voor staat en ten aanzien van de belangrijkste taken voor de overheid.

Dit programma kiest voor een overheid, die niet neutraal is, maar die mensen in gemeenschappen beschermt, uit de tent lokt en ondersteunt waar dat nodig is.

Maar dit programma kiest ook voor de mensen zelf: hun verantwoordelijkheden en hun mogelijkheden moeten tot hun recht kunnen komen. Dáár ligt de kwaliteit van de samenleving. Zo wordt samenleven iets wat je niet alleen doet.

DEEL II

Werkprogramma

CDA

Hoofdstuk 1

1. MENSEN EN HUN GEMEENSCHAPPEN

De samenleving bestaat uit méér dan een verzameling losse individuen. Mensen, óók alleengaanden, leven in relaties met anderen en vormen aldus gemeenschappen en zakelijke verbanden. Nederland kent een waardevolle cultuur van "voor elkaar zorgen". Ook in de traditie van culturele minderheden neemt die zorg een belangrijke plaats in. Aan zulke relaties en gemeenschappen zijn waarden en normen verbonden. Zij worden niet bepaald door marktverhoudingen of wettelijke bepalingen, maar door wederkerigheid. Het CDA wil dat de overheid die relaties tussen personen en gemeenschappen van mensen respecteert, beschermt en zonodig faciliteert.

1.1 Voorrang voor familie en gezin

1.1.1 Het CDA streeft naar een gezinsvriendelijke samenleving. De overheid waakt ervoor dat mensen niet genoodzaakt worden om de opvoeding van kinderen of de zorg voor familieleden volledig uit te besteden. Steeds meer ouders streven ernaar betaald werk en opvoeding te combineren en samen te delen. Met name in het belang van de jongere generaties moeten belemmeringen daarvoor worden weggenomen. Ook vrijwillige hulpverlening van familieleden, vrienden of burens onderling verdient waardering (zie 1.4.10 en 1.4.11). De kwaliteit van de omgeving kan de opvoeding van kinderen ondersteunen maar ook ondermijnen. Gezinsvriendelijk beleid heeft daarom ook te maken met onder andere de school, de buurt, de sportclub, culturele voorzieningen of de televisie.

CDA

Gezins- en familievriendelijke samenleving

1.1.2 De minister verantwoordelijk voor het gezinsbeleid gaat systematisch na of overheidsmaatregelen, voorzieningen en belastingen nadelig zijn voor gezinnen. Hij of zij gaat na of er reden is tot bescherming en bevoordeling. Deze bewinds-persoon krijgt verantwoordelijkheid voor eigen beleid en budget en bewaakt tevens het evenwicht tussen betaalde en onbetaalde arbeid. Zo bevordert hij of zij zaken als deeltijdwerk en herintreding.

1.1.3 De hoogte van de kinderbijslag wordt niet langer aan de prijsstijgingen gekoppeld, maar aan de ontwikkeling van de regelingslonen conform de Wet koppeling met

afwijkmogelijkheden (hierna: WKA-regeling). De kinderbijslag voor het eerste kind wordt verhoogd.

- 1.1.4 Bij plaatsen waar veel kinderen komen – zoals speelplaatsen en scholen – gaat de maximumsnelheid terug naar 30 kilometer per uur. Sluipverkeer wordt geweerd. Straten en buurten moeten uitnodigen tot ontspanning. Er komen venstertijden voor zwaar verkeer tijdens de uren dat kinderen onderweg zijn, voldoende goede en veilige fietspaden en actieve verkeersopvoeding van kinderen en jongeren.
- 1.1.5 Het volledige programmavoorschrift voor het publieke bestel wordt uitgebreid met een verplicht percentage reclamevrije en niet-gesponsorde programma's voor jonge kinderen. Met omroepen worden afspraken gemaakt om mensonwaardige uitzendingen te weren en geweld terug te dringen. Daarnaast komt er een verscherpte controle op de uitgave en reclame van en op video's met geweld en pornografie ter bescherming van het kind.
- 1.1.6 De zondag blijft een vrije dag zodat men ruimte heeft om bijvoorbeeld zich te bezinnen in de kerk, actief te zijn in het verenigingsleven of familie en vrienden te ontmoeten.

Vergemakkelijken combineren werk en zorg

- 1.1.7 Door een ruim aanbod van deeltijdbanen wordt het combineren van werk en zorg bevorderd. Het is primair een taak van sociale partners om daar de mogelijkheden voor te scheppen. Daartoe komt er een brede kaderregeling tot stand die voorziet in een zodanig wettelijk recht op deeltijdarbeid en vormen van zorgverlof dat de belangen van werknemers en werkgevers op evenwichtige en rechtvaardige wijze worden gediend.
- 1.1.8 De overheid laat ruimte voor flexibilisering van arbeidsvoorwaarden ten behoeve van CAO's "à la carte". Dat kunnen afspraken zijn waarin salaris, vakantiedagen en ATV-dagen worden ingezet voor arrangementen op maat voor de verdeling van werk en zorg. Het bestaande pakket verlofregelingen wordt uitgebreid met: (1) het calamiteitenverlof, op grond waarvan werknemers wettelijk aanspraak kunnen maken op een aantal onbetaalde dagen ten behoeve van de onvoorziene opvang van zieke jonge kinderen of van hen afhankelijke zieke familieleden; (2) verlenging van het wettelijk ouderschapsverlof naar 4,5 maand fulltime dan wel naar 9 maanden parttime ten behoeve van de verzorging van kinderen in het eerste jaar. Indien ouders beiden van deze mogelijkheden gebruik maken kunnen zij – in combinatie met het bevallingsverlof – het eerste jaar geheel zelf voor hun kind zorgen.

- 1.1.9 Het CDA streeft naar een brede kaderregeling voor zorgverlof, waarin het calamiteiten- en het ouderschapsverlof en zorgverlof ten behoeve van zieke ouders en familieleden worden opgenomen. Daarmee worden de bestaande verlofregelingen beter op elkaar afgestemd en worden verschillende vormen van zorg gelijk behandeld. De kaderregeling voorziet in een wettelijk recht op deeltijdarbeid en zorgverlof. Dit zorgverlof is in beginsel betaald (aanvullende betaling kan inzet blijven van CAO-onderhandelingen), maar voorziet wel in een voorziening voor dekking van de aanspraken op sociale zekerheid en pensioenen.
- 1.1.10 Voor kleine zelfstandigen en agrariërs komt een inkomensonafhankelijke zwangerschaps- en bevallingsregeling, die voorziet in betaling van de persoon of organisatie die vervangende arbeid verricht. Voorts wordt een startsubsidie beschikbaar gesteld voor op de werktijden van kleine zelfstandigen en agrariërs aangepaste gastouderprojecten. Dergelijke projecten kunnen met name op het platteland in een duidelijke behoefte voorzien. (Zie ook 1.1.14)
- 1.1.11 Voor ouders die langer willen uittreden dan op basis van de voorgestelde verlofregelingen mogelijk is, wordt een terugkeerregeling ingevoerd die de kindverzorgende ouder het recht geeft om gedurende een beperkt aantal jaren uit te treden met de garantie van terugkeer. Hierbij kan de werkgever als voorwaarde stellen dat de werknemer zich tussentijds bijschoolt.
- 1.1.12 Bij toekomstige fiscale hervormingen garandeert het CDA een fiscale ondersteuning van diegenen die tijdelijk uittreden in verband met zorgtaken onder de voorwaarde dat dit geen belemmeringen opwerpt voor het herintreden van betrokkenen.
- 1.1.13 Een pluriform en voldoende aanbod van goede kinderopvang is onmisbaar voor ouders die werk (of bijscholing) en zorg willen delen. Daartoe stort het Rijk jaarlijks geld in het Gemeentefonds. Ook bedrijven blijven aangesproken op hun financiële verantwoordelijkheid. Onder dit vraaggestuurde financieringsmodel zullen verschillende soorten kinderopvang moeten vallen, dus ook de peuterspeelzalen. De subsidie van overheidswege aan de ouders blijft beperkt tot een standaardplaats van 3 dagen in de week. De eigen betalingen worden gebonden aan een maximum afhankelijk van het ouderlijk inkomen.
- 1.1.14 Betaalde kinderopvang moet voldoen aan eisen van kwaliteit en betrouwbaarheid en kinderen een stabiele omgeving bieden. Het verloof onder leidsters moet tot een minimum beperkt blijven. Ook peuterspeelzalen moeten een certificaat

verwerven. Gemeenten werken eraan mee dat er een voldoende pluriform aanbod van kinderopvang ontstaat, verschillend voor wat betreft soort, pedagogische en levensbeschouwelijke benadering. Gemeenten worden verplicht gemiddeld één derde van de gesubsidieerde plaatsen in dagverblijven ter beschikking te stellen aan ouders die passen binnen het gemeentelijke doelgroepenbeleid. De kosten van informele kinderopvang, die geregistreerd is bij erkende gastouderbureaus, valt onder de subsidieregeling.

- 1.1.15 Het Rijk stelt extra middelen beschikbaar voor buitenschoolse opvang, waarbij het prioriteit geeft aan achterstandswijken. De maximumleeftijd voor buitenschoolse opvang wordt opgetrokken tot minimaal 14 jaar. Er moet voldoende ruimte zijn voor particulier initiatief, informele opvang en de betrokkenheid van ouders. De kwaliteit van de tussenschoolse opvang wordt verhoogd.

Extra hulp aan kwetsbare gezinnen

- 1.1.16 Rijk, gemeenten en wijkorganen moeten de totstandkoming van geïntegreerde netwerken van opvoedingsondersteuning bevorderen. De samenwerking en afstemming tussen instellingen die zich met jeugdigen tot 18 jaar bezighouden – van GGD tot kinderrechter – moeten worden verbeterd. Peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en scholen worden beter toegerust voor hun taak bij opvoedingsondersteuning, signalering en planmatige hulpverlening. Na signalering moeten ze in staat zijn een rol te spelen in de samenwerking rond een door hulpverleners gemaakt en gestuurd plan. Brede-school-initiatieven – dat zijn initiatieven waarin de school de spil is in de samenwerking tussen onder meer onderwijs, gezondheidszorg, jeugdhulpverlening en welzijnswerk – verdienen in dit verband ondersteuning. De aanstelling van gekwalificeerd personeel is noodzakelijk om deze taken werkelijk te kunnen waarmaken. Door preventieve en correctieve opvoedingsondersteuning zorgt de overheid ervoor dat tijdig gesignaleerd kan worden wanneer er in een gezin iets misgaat. Naarmate de problemen ernstiger worden, zal de overheid dwingender moeten ingrijpen.
- 1.1.17 Als ouders scheiden moet het belang van minderjarige kinderen sterker behartigd worden. Waar daar aanleiding toe bestaat, bijvoorbeeld met betrekking tot een passende omgangsregeling, moeten ouders gebruik kunnen maken van begeleidingsvoorzieningen.
- 1.1.18 De Algemene nabestaandenwet (ANW) wordt bijgesteld, zodat zij voor iedere uitkeringsgerechtigde nabestaande een inkomensonafhankelijke aanvullende

uitkering garandeert van 30 procent van het minimumloon. Voorts krijgt iedere nabestaande bij het overlijden van de partner een half jaar lang de beschikking over een overbruggingsuitkering. Nabestaanden die voor een gehandicapt gezinslid zorgen hebben recht op 50 procent van het minimumloon. Nabestaanden van terminaal zieken (peildatum 1 juli 1996) die geen kans gezien hebben zich bij te verzekeren houden recht op de 'oude' nabestaandenuitkering omdat zij veelal geen kans hebben gezien zich bij te verzekeren. Voorts moet er een ruimere vrijstelling komen voor inkomen uit arbeid. Naast de genoemde aanpassing van de ANW wordt voor nieuwe gevallen een garantiefonds ingesteld voor chronisch zieken die niet door verzekeringsmaatschappijen geaccepteerd worden. Er komt een acceptatieplicht voor verzekeringsmaatschappijen van verzekerden die zich door ziekte of hoge leeftijd niet kunnen verzekeren.

- 1.1.19 Een wettelijk regeling zal voorzien in een kindertoeslag voor gezinnen met kinderen die een te hoge lastendruk hebben. Inclusief de kinderbijslag moet de tegemoetkoming aan deze gezinnen een aanzienlijk deel van de kosten dekken. De toeslag is bedoeld voor kinderbijslag-gerechtigden.
- 1.1.20 In de Bijstandswet wordt de sollicitatieplicht voor alleenstaande ouders met kinderen tot 12 jaar afgeschaft. Sociale diensten en arbeidsbureaus krijgen de taak om deze ouders vanaf het vijfde jaar van hun jongste kind te benaderen met aanbiedingen voor scholing of passende deeltijdbanen. Als het jongste kind tussen 12 en 18 jaar is, mag de Sociale Dienst afwijken van de sollicitatieplicht, rekening houdend met de situatie van ouder en kind.

CDA

1.2. Wat als je alleen staat?

- 1.2.1 Vrijwel alle Nederlanders leven in onderscheiden levensfasen een tijdlang alleen. Het CDA wil oog hebben voor de wensen en noden van alleengaanden. Door de voortdurende stijging van directe en indirecte lasten is het voor veel alleengaanden moeilijker geworden de eigen huishouding te financieren. Vooral voor degenen die moeten rondkomen van alleen een minimumuitkering of een AOW-pensioen. Voor hen bepleit het CDA een aantal specifieke maatregelen; zie: 1.1.13, 1.1.18 t/m 1.1.20 en 1.10.8.
- 1.2.2 Het CDA verzet zich tegen marginalisatie van alleengaanden in de samenleving. Het beleid maakt mogelijk dat alleengaanden betaalbaar kunnen wonen, dat er voldoende op hen afgestemd woningaanbod is en dat de professionele

zorgverlening, vanwege het vaker ontbreken van een netwerk van mantelzorgers, toereikend is. Om de financiële mogelijkheden van alleengaanden meer in overeenstemming te laten zijn met hun draagkracht, wordt onderzocht of in de fiscale basisaftrek meer rekening kan worden gehouden met het verschil in draagkracht tussen meerpersoons- en eenpersoonshuishoudens.

1.3. Onderwijs als sleutel voor de toekomst

- 1.3.1 Onderwijs en kennis zijn steeds bepalender geworden voor de toekomst van de samenleving, voor het persoonlijk functioneren in de maatschappij en voor de kwaliteit van het bestaan. Goed onderwijs is een basisvoorwaarde voor en tevens een investering in een goede samenleving. Onderwijs is meer dan kennisoverdracht. Het omvat ook kennis verwerven en leren doen, persoonlijke vorming en maatschappelijke integratie, cultuur en economie, leven en samenleven. Dat vraagt voldoende geld én goede voorwaarden om het onderwijs ook in veranderende omstandigheden aan zijn functie te laten beantwoorden. (Zie ook: 2.2.9 en 2.2.10 en paragraaf 5.3)
- 1.3.2 Het aantal leerkrachten neemt nog steeds af en het personeel is vaak overbelast. Ook door grote klassen en grote scholen is er dikwijls weinig ruimte voor vormingsaspecten, persoonlijke aandacht en kennisoverdracht op het gebied van zingeving en cultuur. Dat kan ertoe leiden dat scholieren zich niet goed thuisvoelen op school en dat er afstand ontstaat tussen onderwijsgevende en leerling of student. Verbetering van de positie van leerkrachten, versterking van de bestuurskracht, verhoging van de kwaliteit van de lessen en de taak van de school inzake een leefbare omgeving, zijn voorwaarden voor echte vernieuwing. Daarvoor zijn meer middelen en meer menskracht noodzakelijk. En minder belasting in de vorm van alsmaar nieuwe eisen en regels van de overheid.

CDA

Investeren in onderwijs

- 1.3.3 Het dreigende tekort aan leerkrachten wordt tegengegaan door maatregelen die een loopbaan in het onderwijs weer aantrekkelijk maken. De overheid draagt daartoe als werkgever bij aan flexibeler arbeidsvoorwaarden. Door gevarieerde inzet en werkdruk, functie- en taakdifferentiatie, mobiliteit en bijscholing wordt een afwisselende loopbaan in het onderwijs mogelijk en kunnen oudere leerkrachten voor het onderwijs behouden blijven. Bij vernieuwing moet ook tijd vrijgemaakt worden voor omschakeling.

- 1.3.4 De kracht van het leerplichtig onderwijs is de gespreide bestuurlijke verantwoordelijkheid. Niet alleen bestuurlijke, maar ook andere vormen van betrokkenheid van ouders versterken de kwaliteit. Het beleid moet er op zijn gericht om leerkrachten, leerlingen en ouders gemeenschappelijk te benaderen, daar waar het gaat om het hanteren van regels, normen en waarden. Schoolbesturen krijgen meer zeggenschap over de inzet van middelen, waaronder die voor kwaliteitsverbetering.
Geld wordt beschikbaar gesteld voor meer persoonlijke aandacht en voor de integratie van informatie- en communicatietechnologie in het onderwijs. Bestuurlijke schaalvergroting heeft de voorkeur boven massascholen.
- 1.3.5 Een kleiner ministerie van OCW is mogelijk en noodzakelijk als voorwaarde voor bestuurlijke verzelfstandiging.
- 1.3.6 Het bestuur van het openbaar onderwijs wordt verzelfstandigd en in ieder geval op afstand geplaatst van de gemeenteraad als bevoegd gezag, zonder dat dit afbreuk doet aan het openbaar karakter van de school. Meer aandacht is nodig voor bestuurlijke ondersteuning, zodat vrijwilligers in schoolbesturen kunnen blijven participeren. Ook met betrekking tot bestuurlijke- en administratieve ondersteuning moet het gelijkheidsbeginsel voor kosten van bestuur en beheer van toepassing zijn. De drempels voor het stichten van nieuwe (bijzondere) scholen moeten niet onoverkomelijk hoog zijn.
- 1.3.7 Het onderwijs moet loskomen van de cultuur van vele en gedetailleerde regels. Scholen en groepen van scholen krijgen geleidelijk meer ruimte en vrijheid om op een zelfgekozen manier te werken aan kwaliteitsverbetering. De toetsing van de kwaliteit gebeurt door een onafhankelijke inspectie.
- 1.3.8 De school - openbaar en bijzonder - moet het opvoedingsklimaat thuis versterken. Gezien de veranderende plaats van het gezin vraagt dat nieuwe invulling. Bestuurlijke zelfstandigheid en betrokkenheid van ouders is onmisbaar om de mogelijkheden en grenzen daarvan voor de eigen situatie vast te kunnen stellen.
- 1.3.9 Scholen moeten zijn ingebed in een netwerk van GGD, maatschappelijk werk, jeugdhulpverlening en in de buurt actieve maatschappelijke organisaties. Het ontstaan van dergelijke netwerken wordt bevorderd. Scholen moeten gebruikt en in staat gesteld worden om centraal in hun woonomgeving te functioneren: door betrokkenheid bij een leefbare omgeving, door multi-functioneel gebruik van gebouwen en voorzieningen en door - ook voor volwassenen - te fungeren als

ruimte voor levenslang leren. Om de bedoelde functie waar te kunnen maken worden aan scholen extra middelen ter beschikking gesteld.

- 1.3.10 Kinderen moeten zoveel mogelijk het reguliere basis- en voortgezet onderwijs volgen. Daarin moet ook plaats zijn voor extra aandacht aan kinderen die zorg nodig hebben. In het onderwijs wordt bijzondere aandacht besteed aan de positie van hoogbegaafden. Er moeten zelfstandige scholen voor speciaal onderwijs blijven voor de kinderen aan wie het regulier onderwijs de geschikte hulp niet kan bieden.

1.4. In de zorg gaat het om de mens

- 1.4.1 Het CDA streeft naar een eenduidig zorgstelsel met een hoge mate van solidariteit, waar rijk meebetaalt voor arm en waar gezond meebetaalt voor ziek. De overheid bepaalt de kaders en de randvoorwaarden om goede betaalbaarheid, bereikbaarheid en kwaliteit van zorg te verzekeren. Binnen deze kaders vullen partijen als aanbieders van zorg, verzekeraars en patiënten- en consumentenorganisaties deze doelstellingen verder in. Patiëntenverenigingen krijgen hier een adequate financiële ondersteuning voor. (Zie ook: 2.2.17 en 2.2.18.)
- 1.4.2 Zorgbehoevende burgers hebben de afgelopen jaren aan lange wachttijden en tekorten aan personeel gemerkt dat voor hun zorgvragen geen of onvoldoende zorgaanbod beschikbaar was. Het beschikbare zorgaanbod bleek ook dikwijls slecht aan te sluiten bij de vraag. Centraal in de aanpak van de problemen in de zorg staan kwaliteit en menswaardigheid. Mensen in een kwetsbare positie hebben recht op goede zorgverlening. Dat moet het uitgangspunt zijn van de organisatie van de zorg. Langdurige en onoverzichtelijke procedures en ingewikkelde eigen bijdrage-regelingen zijn uit den boze. Aan verdere verschraling van en het ontstaan van een tweedeling in de zorg moet een halt worden toegeroepen. De gezondheid van groeperingen in achterstandssituaties verdient daarom extra aandacht.

Meer helpende handen

- 1.4.3 Het CDA wil meer handen aan het bed, zowel in de intramurale zorg als in de thuiszorg. De zorgsector en de overheid zelf krijgen de opdracht de almaar stijgende niet-patiënt gebonden kosten (administratie en management) terug te dringen ten gunste van meer directe zorgverlening. De professionele zorgverlening mag niet worden afgewenteld op de mantelzorg(ers). De overheid trekt extra geld uit om meer professionele zorgverleners aan de slag te krijgen. Ook het zorgberoep moet aantrekkelijker worden. Via gerichte scholing en begeleiding van specifieke groepen

zoals herintreders en jongeren uit culturele minderheden, maar ook door vermindering van de werkdruk van zorgverleners in de vorm van bijvoorbeeld een periodiek opfrisverlof.

- 1.4.4 Het CDA stelt de zorgvraag voorop. Bij de overgang naar een meer vraaggestuurd systeem krijgen instrumenten als het persoonsgebonden budget en de integrale indicatiestelling een groter gewicht. Dit moet worden gerealiseerd via eenvoudige procedures en zonder overmatige bureaucratie. Integrale indicatiestelling dient plaats te vinden onder verantwoordelijkheid van onafhankelijke indicatieorganen, waarbij de soepele en snelle aansluiting op zorgverlening wordt gegarandeerd. (zie ook 1.4.10 en 1.10.5)
- 1.4.5 Tweedeling in de gezondheidszorg door verschil in behandeling tussen ziekenfonds- en particuliere patiënten, individueel en collectief verzekerden, werkenden en niet-werkenden en werknemers onderling, wordt - zo nodig bij wet - tegengegaan. Wachtlijsten zijn onaanvaardbaar, zeker als uitstel medisch nadelige gevolgen heeft. De overheid stelt een meerjarenplan op om met een gezamenlijke inspanning van aanbieders van zorg, ziekenhuizen, specialisten en verzekeraars de wachtlijsten terug te dringen. Gezien de kosten voor werkgevers als gevolg van onnodig lang ziekteverzuim, worden hier ook sociale partners en het Ministerie van Sociale Zaken bij betrokken. Mogelijke maatregelen zijn behandeling elders, verlengde openingstijden, of het aanbrenge van prikkels in de honoreringsstructuur en/of het ziekenhuisbudgetsysteem.
- 1.4.6 Verdere afbraak van de intramurale zorg wordt tegengegaan. Een tussentijdse evaluatie zal moeten uitwijzen in hoeverre de afbraak al niet te ver gegaan is en het aantal plaatsen in de intramurale zorg zal moeten worden uitgebreid. Het verzorgingshuis, als woon-/zorgcentrum met wijkfunctie, dient zijn zelfstandigheid te behouden en krijgt naast de bestaande functies nieuwe taken in het kader van de transmurale zorg, waaronder de verpleegzorg voor eigen cliënten. De financiering wordt daarop afgestemd. Bij nieuwe voorzieningen dient het kleinschalig karakter nadrukkelijk vorm en inhoud te krijgen.
- 1.4.7 Personele en kwalitatieve versterking in verpleeg- en verzorghuizen is noodzakelijk. De privacy moet beter, door het inrichten van meer één- en tweepersoonskamers, maar ook door veranderingen in werkwijze zoals meer aandacht voor de sociaal-emotionele zijde van de verpleging en een vast aanspreekpunt per patiënt. Daar waar mogelijk dient voorkomen te worden dat bij opname van een partner gedwongen scheiding van tafel en bed plaatsvindt. Ter voorbereiding op de

vergrijzing van de Nederlandse bevolking komen er meer gespecialiseerde (psycho-)geriatrische afdelingen in ziekenhuizen.

- 1.4.8 Om tegemoet te komen aan de sterk groeiende vraag naar zorg aan huis wordt de positie van de thuiszorg versterkt. Op voorwaarde dat de thuiszorg meer klantgericht gaat werken en de niet-cliëntgebonden kosten terugbrengt. De overheid draagt hieraan bij door prikkels in te bouwen en door stroomlijning en vereenvoudiging van regelgeving. Het opleidingsniveau zal worden aangepast aan de veranderingen van de inhoud van de zorgvraag.
- 1.4.9 Per regio wordt een goede spreiding van zorgvoorzieningen gegarandeerd. Hiertoe stellen betrokken partijen onder regie van de provinciale overheid een regiovisie op, die het karakter heeft van een zwaarwegend advies. Identiteitsgebonden zorgverlening is een kwaliteitsaspect van grote waarde en verdient een eigen plaats in de planning.

Verbetering van de positie van mantelzorgers

- 1.4.10 In samenspraak met organisaties als de Landelijke Organisatie Thuisverzorgers (LOT) komen landelijke richtlijnen voor indicatiestelling tot stand. Mantelzorgers worden betrokken bij het zorgplan dat na indicatiestelling wordt opgesteld. In dit zorgplan is speciale aandacht nodig voor vermindering van de druk op betrokken mantelzorgers. Informele zorgers die een zorgfunctie vervullen binnen de muren van een instelling, hebben recht op een formeel erkende positie binnen de instelling.
- 1.4.11 Mantelzorgers krijgen betere faciliteiten. De overheid ondersteunt de oprichting van regionale steunpunten. Mantelzorgers krijgen beschikking over een fiscale tegemoetkoming voor aantoonbaar gemaakte onkosten. De kaderregeling voor zorgverlof is ook op mantelzorgers van toepassing. Mantelzorgers die intensieve zorg verlenen en daardoor niet op de arbeidsmarkt actief kunnen zijn, worden fiscaal ondersteund. (Zie voor een uitwerking van deze voorstellen: 1.1.8, 1.1.9 en 1.1.12).

Integratie van gehandicapten in het maatschappelijk leven

- 1.4.12 Door verruiming van het persoonsgebonden budget worden de keuzevrijheid en mogelijkheden van gehandicapten ten aanzien van aangepaste woon-, vervoers- en zorgvoorzieningen vergroot. Publieke voorzieningen moeten toegankelijker worden. Wachtlijsten in de gehandicaptenzorg worden met voorrang opgelost. Discriminatie van gehandicapten in de vorm van uitsluiting en oneigenlijk hoge kosten worden

met kracht bestreden. Zeker waar het gaat om de toegang tot arbeid, recreatie en verzekeringen.

- 1.4.13 Infrastructurale verbeteringen zijn noodzakelijk. Op de eerste plaats door aanpassing van het reguliere openbaar vervoer. Verder moet er een landelijk netwerk van openbaar vervoervoorzieningen in stand worden gehouden. De gelden in het kader van de Wet Voorzieningen gehandicapten (WVG) worden zonodig verruimd indien blijkt dat het gemeentelijke voorzieningen niveau niet meer overeenkomt met het beoogde doel. Indien er sprake is van niet gebruikte gelden zullen zij herverdeeld moeten worden. Overheid en woningbouwcorporaties dragen een gezamenlijke verantwoordelijkheid om het beleid ten aanzien van aanpasbaar bouwen te intensiveren, zowel in nieuwe als bestaande woningen.

Geestelijke gezondheidszorg

- 1.4.14 De opvangcapaciteit van de geestelijke gezondheidszorg moet op een zodanig peil blijven, dat zij aansluit bij de maatschappelijke behoefte. Het is zowel in het belang van betrokkenen als van de samenleving als geheel, dat mensen met psychische problemen zodanig worden geholpen dat ze zoveel mogelijk volwaardig kunnen functioneren. Dat vereist een kwalitatief goede, adequate, betaalbare geestelijke gezondheidszorg. De huidige stringente opnamecriteria laten teveel mensen aan hun lot over. De Wet bijzondere opname psychisch zieken (BOPZ) wordt aangepast om ook in die gevallen opname mogelijk te maken.

CDA

Financiering

- 1.4.15 Het CDA wil investeren in een gezondheidszorg die de mens centraal stelt, die klaar is voor de verwachte gevolgen van de vergrijzing en die rekening houdt met de voortgaande medisch-technologische ontwikkelingen. Daarvoor is een jaarlijkse volumegroei van gemiddeld 2,4 procentpunt noodzakelijk. In die gebieden waar sprake is van een significante achterstand in (zorg)voorzieningenniveau wordt middels maatwerk deze achterstand weggewerkt. (De groei zal hier dus meer bedragen).
- 1.4.16 Het systeem van vergoeding van ziektekosten moet houdbaar zijn en een adequaat basispakket bieden. Daartoe groeien ziekenfonds- en particuliere ziektekostenverzekeringen naar elkaar toe. Voor kleine zelfstandigen wordt toetreding tot het ziekenfonds mogelijk gemaakt. Het verstrekkingenpakket, de premiestructuur en de uitkeringssystematiek worden geharmoniseerd. De overheid stelt het verplichte zorgpakket wettelijk vast en bakent het scherper af en garandeert de toegankelijkheid van dit pakket voor alle burgers. Zij bepaalt de wijze van financiering en zij

bewaakt en beheerst de uitgaven. Belemmeringen in het kader van de transmurale zorg worden opgeheven. Verzekeringsvormen, die risicoselectie tussen verzekerden mogelijk maken, zijn niet toegestaan. De scheiding van wonen en zorg, voor wat betreft de bekostiging, wordt geëffectueerd.

- 1.4.17 Om een beheerst gebruik van het zorgaanbod te bevorderen, komt er in de plaats van de huidige complexe eigen-bijdrage-systematiek een voor iedereen geldend eigen risico aan de voet van 200 gulden. Ter bescherming van huishoudens met een minimuminkomen geldt een maximering van de totale kosten die in verband met de eigen gezondheid worden gemaakt.
- 1.4.18 Terwille van kwaliteit en doelmatigheid moeten huisartsen en specialisten gezamenlijk standaarden en protocollen ontwikkelen. Ook de honoreringsstructuren van beide beroepsgroepen dienen op elkaar te worden afgestemd. Een betere integratie van de specialist in beheer en management van het ziekenhuis is noodzakelijk. De positie van de huisarts als poortwachter en in het kader van preventie wordt versterkt.

1.5. Menswaardigheid in de medische ethiek

- 1.5.1 De voortschrijding van de medische technologie is in veel gevallen een zegen, maar kan ook nieuwe vragen en verantwoordelijkheden met zich meebrengen. Artsen, verpleegkundigen, patiënten en familie komen voor moeilijke en soms bijna onmogelijke keuzes te staan. In medisch-ethische beslissingen moet de menswaardigheid uitgangspunt zijn.
- 1.5.2 Medisch handelen moet in alle gevallen vooraf worden gegaan door een zorgvuldige afweging. Daarin moet de medische technologie in dienst staan van de mens en niet omgekeerd. Of het nu gaat om embryo's of om het naar het einde neigende leven, menswaardigheid is leidraad van medisch handelen. Als dat bij onderzoek of toepassing van de medische technologie niet (meer) het geval is, moet het betreffende onderzoek of de toepassing verboden worden. Mensen met een handicap zijn volwaardig lid van de samenleving. De mogelijkheid van een handicap ligt besloten in het leven zelf.

De techniek in dienst van de kwaliteit van de samenleving

- 1.5.3 Vruchtbaarheidsbehandelingen zijn alleen toegestaan, indien de vraag naar hulp een medisch-biologische achtergrond heeft. Bij vruchtbaarheidsbehandelingen mogen

zo weinig mogelijk "rest-embryo's" ontstaan. Op het embryo mogen alleen die onderzoeks- en behandelingsmethoden worden toegepast, die gericht zijn op de totstandkoming van de beoogde zwangerschap. Klonen en elke vorm van selectie op niet-medische gronden worden op korte termijn wettelijk verboden.

- 1.5.4 Pre-implantatiediagnostiek is alleen toegestaan voor een beperkt aantal door de Gezondheidsraad nader te omschrijven erfelijke aandoeningen, waarbij aansluiting wordt gezocht bij de bestaande indicatielijst voor erfelijkheidsonderzoek. Alleen indien aanstaande ouders daar zelf om vragen en door de medische hulpverlener worden doorverwezen, mag prenatale diagnostiek worden toegepast. Somatische gentherapie is toegestaan. Alle niet-therapeutische genetische manipulatie wordt wettelijk verboden.
- 1.5.5 Het gebruik van informatie uit genetische tests door verzekeraars en werkgevers wordt bij wet verboden.
- 1.5.6 De overheid draagt zorg voor goede voorlichting over het voorkomen van onvruchtbaarheid, erfelijke ziekten en aangeboren afwijkingen.

Ouders en kinderen

- 1.5.7 Uitgangspunt bij adoptiewetgeving blijft dat er een juridische vader en een juridische moeder zijn. Uitsluitend als het in het belang van het kind is en als de biologische ouder daarmee instemt, wordt voor niet huwelijkse samenlevingsvormen een partnervoogdijschap mogelijk gemaakt.
- 1.5.8 Kinderen, verwekt door donorinseminatie, hebben recht op kennis van de identiteit van de donor

Uiterste zorg en zorgvuldigheid

- 1.5.9 Niet-therapeutische experimenten met wilsonbekwamen worden wettelijk verboden, tenzij de betrokkenen zelf in de periode voorafgaand aan de wilsonbekwaamheid schriftelijk te kennen hebben gegeven tegen experimenten geen bezwaar te hebben.
- 1.5.10 Terwille van zorgvuldige stervensbegeleiding wordt het aantal hospices, ook in de vorm van speciale afdelingen in verpleeg- en verzorgingstehuizen, de komende jaren uitgebreid. Ook de mogelijkheden voor pijnbestrijding moeten worden geïntensiveerd door uitbreiding van de palliatieve zorg en palliatieve chirurgie.

- 1.5.11 Stervensbegeleiding wordt een apart onderdeel in het lesprogramma van verpleegkundigen en artsen. Medische ethiek krijgt daarin systematisch aandacht evenals het omgaan met verschillende levensbeschouwelijke tradities in het medisch handelen. Ziekenhuizen, instellingen en verpleeghuizen stellen naast een medisch- ook een ethisch concept op, dat als basis dient voor het handelen.
- 1.5.12 Euthanasie blijft evenals hulp bij zelfdoding in het Wetboek van Strafrecht. Het gedrag van artsen dient onder alle omstandigheden toetsbaar te zijn.
- 1.5.13 De politiek heeft inzake medisch-ethische vraagstukken een eigen verantwoordelijkheid, maar kan niet alles tot in detail bij wet regelen. Daarom is het noodzakelijk dat de wetgever een helder algemeen verbindend wettelijk kader invoert, waar afzonderlijke medisch-ethische beslissingen en procedures aan kunnen worden getoetst en dat voorziet in nauwgezet toezicht op naleving. Besluiten daarover mogen niet worden afgeschoven naar de rechter.
- 1.5.14 Instellingen voor gezondheidszorg en instituten voor medisch onderzoek krijgen de wettelijke verplichting medisch-ethische toetsingscommissies in te stellen, waar ook mensen zitting in hebben die niet aan het betreffende ziekenhuis of instelling verbonden zijn. Deze klinische commissies moeten voorafgaand aan een beslissing geraadpleegd worden.
- 1.5.15 Toegankelijkheid en beschikbaarheid van geestelijke verzorging in zorginstellingen moet wettelijk worden vastgelegd als criterium waaraan mede de kwaliteit van die instellingen wordt afgemeten.

CDA

1.6. Kwaliteit is niet te koop:

Vrijwilligerswerk

- 1.6.1 Voor de kwaliteit van de samenleving is vrijwillige betrokkenheid en zorg van onmisbaar belang. Een overvloed aan informatie en mogelijkheden van ontspanning, veranderende leefpatronen en de druk van werk en andere verplichtingen zetten dit echter onder druk. Bezuinigingen, schaalvergroting, professionalisering, maar ook een verkeerd begrip van het zogenaamde primaat van de politiek hebben de vitaliteit en diversiteit van verenigingsleven, maatschappelijke participatie en vrijwilligheid de afgelopen jaren tegengewerkt. (Zie ook 1.4.10 en 1.4.11).

- 1.6.2 Vrijwilligerswerk door en voor ouderen, vrijwilligerswerk door sociale vernieuwing en beheer van de woonomgeving, inzet van ouders - ook uit culturele minderheden - in de school van hun kinderen, kerkelijk werk, vrijwilligerswerk in de sport, onder andere ter inburgering van culturele minderheden, gehandicaptenwerk en vrijwilligerswerk bij natuurbeheer; het verdient een volwaardige plaats. Een goede balans tussen de inzet van betaalde beroepskrachten en van onbetaalde vrijwilligers, bijscholing door en goede contacten met de beroepskrachten zijn essentieel.
- 1.6.3 Gezien de aard van het vrijwilligerswerk stelt de overheid zich uiterst terughoudend op wat betreft regelgeving en controle. De bureaucratie en omvangrijke regelgeving die rond subsidiëring van vrijwilligersorganisaties zijn ontstaan, wordt teruggedrongen. Het instrument van eenvoudige instandhoudingsubsidies heeft de voorkeur. Vrijwilligersorganisaties die voor subsidie in aanmerking komen, hebben daarbij ook recht op subsidiëring van institutionele kosten. Binnen instellingen waar vrijwilligersorganisaties werkzaam zijn, wordt hun rol formeel erkend.
- 1.6.4 Vrijwilligerswerk wordt waar nodig mede gehonoreerd door extra steun aan de instellingen waar deze vrijwilligers actief zijn. De bestaande fiscale tegemoetkoming voor vrijwilligers wordt uitgebreid met een onbelaste vergoeding voor alle aantoonbaar gemaakte onkosten. Het fiscale regime ten aanzien van schenkingen aan instellingen van maatschappelijk en cultureel nut, wordt verruimd. Organisaties of voorzieningen vanuit een bepaalde levensovertuiging worden op gelijke voet behandeld als algemene organisaties en instellingen. Maatschappelijke, kerkelijke, culturele en recreatieve organisaties die de participatie van jongeren en allochtonen weten te vergroten, kunnen waar nodig op extra ondersteuning rekenen.
- 1.6.5 De sollicitatieplicht van uitkeringsgerechtigden wordt versoepeld bij het verrichten van erkende maatschappelijke activiteiten en van zorgtaken voor naaste familieleden. Bij programma's voor armoedebestrijding worden zelf-hulpgroepen van WAO'ers, bijstandsgerechtigden, etc. ingeschakeld, alsmede organisaties met veel expertise en betrokkenheid op dit gebied, zoals ouderenorganisaties en kerken. (Zie ook 5.1.3 en 5.2.7)

CDA

1.7. Kunst en cultuur

- 1.7.1 Omdat de kunst van de markt alleen niet kan bestaan, schept de overheid gunstige voorwaarden voor het artistieke scheppingsproces. Daarnaast bewaart de overheid het gemeenschappelijk culturele erfgoed en vergemakkelijkt zij de toegang tot de

actieve en passieve kunstbeoefening voor zoveel mogelijk mensen. Tussen behoud en vernieuwing dient evenwicht te zijn. De rijksoverheid stimuleert gemeenten en provincies om meer eigen middelen in te zetten voor de produktie, bemiddeling en afname van topkunst én amateurkunst. Het Rijk stelt hier een financiële bonus tegenover. Het Fonds voor Amateurkunst krijgt een grotere rol toebedeeld. Zo zal regionale spreiding een krachtige stimulans krijgen, en zullen provincies en gemeenten in staat gesteld worden om een eigen cultureel profiel te ontwikkelen.

- 1.7.2 Pluriformiteit wordt een criterium bij de samenstelling van de fondsbesturen en de Raad voor de Cultuur. Bij de artistieke verfraaiing en inrichting van de publieke ruimte en in de architectuur van overheidsgebouwen dienen de waarden en normen, die aan de plurale samenleving ten grondslag liggen, tot uitdrukking te komen.
- 1.7.3 Meer aandacht is nodig voor de kunstzinnige vorming, zoals muziek en tekenen, maar ook voor dans, letteren en drama. Het onderwijs moet, beginnend met kinderen van zeer jonge leeftijd, ruim aandacht besteden aan het kennismaken met en leren ervaren van kunst. De mogelijkheden van de terugkeer van kunstbeleid bij het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen worden daarbij benut. Ook buiten het onderwijs moeten extra mogelijkheden voor kunstzinnige vorming worden geboden. Dit kan door kunstinstellingen een (extra) taak te geven voor educatief werk en door versterking van hun relatie met de samenleving.
- 1.7.4 De overheid versterkt de positie van kunstenaars verder door hen te stimuleren en de gelegenheid te bieden inkomsten te verwerven door het benutten van hun talenten. Flankerend beleid is nodig om de Wet inkomensvoorziening kunstenaars aan haar doel te laten beantwoorden. Beroepsopleidingen voor kunstenaars moeten ruimer aandacht besteden aan de zakelijke aspecten van de beroepspraktijk. De volgrechten moeten in Europees verband versterkt worden.
- 1.7.5 In de grondwet wordt een bepaling opgenomen, volgens welke het Nederlands wordt aangeduid als de officiele taal van Nederland. Bescherming en verdere ontwikkeling van het Nederlands wordt politiek ondersteund via de Nederlandse Taal Unie, waarin ook Vlaanderen deelneemt. Binnen de provincie Friesland wordt het Fries beschermd en ondersteund als de officiële taal, waarbij adequate Nederlandse taalfaciliteiten beschikbaar blijven voor die inwoners van de provincie die uitsluitend het Nederlands machtig zijn.

- 1.7.6 Het CDA is voorstander van intensivering van de culturele betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. De taalverwantschap tussen het Nederlands en het Afrikaans wordt op de eerste plaats gewaardeerd als een brug voor dialoog en wederzijdse culturele verrijking. Samenwerking op taalgebied moet uitgaan van een gelijkwaardige maar niet bevoorrechte positie van het Afrikaans in Zuid-Afrika.
- 1.7.7 De overheid steunt de verspreiding van Nederlandse kunst in het buitenland. Van de cultuurparagraaf in het Verdrag van Maastricht dient serieus werk te worden gemaakt. Nederland bevordert dat de Europese Unie een klimaat in Europa stimuleert dat ontvankelijk is voor kunst en dat de voorwaarden schept, waardoor de reikwijdte van kunstuitingen breder kan zijn dan de regionale of nationale kring. In dat kader zou de Europese Unie het vertalen en de expertise om te vertalen sterker moeten stimuleren. (Zie ook 4.4.10)

1.8. Samen sporten

- 1.8.1 Sport kan de integratie en participatie van mensen bevorderen en kan bijdragen aan een dalend ziekteverzuim en betere arbeidsprestaties. Sport heeft bovendien een vormende waarde. Centraal in het sportbeleid staan het verenigingsleven en het pluriforme aanbod. Sportvoorzieningen in probleemwijken gaan overlast en criminaliteit tegen en bevorderen de integratie van minderheden. Uitkeringsgerechtigden kunnen zo nodig een beroep doen op de bijzondere bijstand voor de bekostiging van het lidmaatschap van sportverenigingen. Een kwalitatief hoogwaardige sportinfrastructuur is noodzakelijk, ook al om te voorkomen dat de sport wordt weggedrukt in plannen van ruimtelijke ordening.
- 1.8.2 Als gevolg van een toenemend tekort aan vrijwilligers en de tanende aandacht voor teamsporten is meer overheidssteun onmisbaar. Te denken valt aan subsidies en het stimuleren van samenwerking tussen het reguliere onderwijs, sportverenigingen en gezondheidsinstellingen. Sportbonden en -koepels krijgen meer steun, de levensbeschouwelijke sportkoepels blijven gesubsidieerd op basis van hun identiteit. Bij sponsoring door bedrijven en regelgeving moet de wezenlijke betekenis van sport uitgangspunt blijven. Door terugkeer van vakleerkrachten lichamelijke opvoeding in het basisonderwijs, meer aandacht voor sport in het beroeps- en hoger onderwijs en bevordering van de samenwerking tussen sportorganisaties en scholen wordt de bewegingsarmoede onder jongeren tegengegaan.

- 1.8.3 Onverlet de eigen verantwoordelijkheid van leden en supporters zijn clubbesturen eindverantwoordelijk voor handhaving van regels in en om de sportclub. Wangedrag, zoals geweld en spelverruwing, moet harder worden bestraft.

1.9. Perspectief voor jongeren

- 1.9.1 Jongeren van vandaag hebben tal van kansen en mogelijkheden op het gebied van onderwijs, vrije tijdsbesteding en arbeid. Jonge mensen worden sneller zelfstandig en met hun betrokkenheid en solidariteit ten aanzien van voorgaande generaties leveren jongeren een essentiële bijdrage aan de samenleving. Het CDA wil jongeren op deze inzet aanspreken, maar heeft tegelijkertijd oog voor wensen, problemen en gerechtvaardigde belangen van jongeren zelf. In het algemeen moeten jongeren van nu met minder zekerheden (bijvoorbeeld hoge studieschulden en tijdelijke arbeidscontracten) omgeven een start maken in het maatschappelijk en arbeidszaam leven. Voor jongeren in achterstandsposities moet er adequate hulpverlening zijn, gekoppeld aan beleid dat kansen biedt.
- 1.9.2 Het jongerenbeleid moet gezien worden in relatie tot terreinen van onder meer onderwijs, gezin, veiligheid en sociale zekerheid. Maatregelen moeten steeds in onderling verband bekeken worden. De vraag naar jeugdzorg neemt sterk toe. Het hulpaanbod kan dit niet adequaat beantwoorden. Rijk, provincies en gemeenten streven een ingrijpende vernieuwing na gericht op een grotere effectiviteit en betere kwaliteit. Teneinde de probleemjongeren meer zorg op maat te geven, dient het vernieuwingsproces bestuurlijk ondersteund te worden. (Zie ook paragraaf 1.3 en 5.3.7 tot en met 5.3.10)

CDA

Meedenken en meedoen

- 1.9.3 Om de ontwikkeling van jongeren tot betrokken burgers te stimuleren worden voor elke leeftijdsgroep eigen projecten opgezet en vormen van inspraak mogelijk gemaakt. Zo kunnen kinderen meedenken over de aanleg van een speeltuin of via de school meedoen aan milieuprojecten als het opruimen van een park. Jongeren worden betrokken bij projecten om druggebruik te voorkomen en bij de opzet van programma's voor jeugdwerk in de buurt. Scholieren en studenten moeten medeverantwoordelijkheid kunnen dragen voor wat er op hun school of universiteit gebeurt.

- 1.9.4 Om deelname in maatschappelijke organisaties en aan vrijwilligerswerk te stimuleren en de maatschappelijke bewustwording te bevorderen wordt na de basisvorming op alle schooltypen in het voortgezet onderwijs een algemene maatschappelijke stage ingevoerd met de duur van één maand. De stage wordt gelopen bij een van de vele vrijwilligersorganisaties.
- 1.9.5 Het CDA wil stimuleren dat er een pluriformiteit aan jongerenorganisaties blijft bestaan. Initiatieven die gericht zijn op de integratie van verschillende culturen in Nederland verdienen ondersteuning. De politieke bewustwording van jongeren wordt bevorderd, onder andere door projecten als "Eigen Wijs op het gemeentehuis".

Meer perspectief en voldoende zekerheid

- 1.9.6 Werkgelegenheidsbeleid is maatwerk. Maatregelen om jongeren aan het werk te krijgen, zoals het Jeugdwerkgarantieplan en straks de Wet inschakeling werkzoekenden, mogen geen gaten laten vallen. Daarom is regelmatige evaluatie noodzakelijk. Mochten de maatregelen met name voor jongeren met weinig kansen niet toereikend zijn, dan moet het beleid geïntensiveerd worden en meer specifiek toegesneden worden op de betreffende jongeren. Terwille van de aanpak van de drop-outproblematiek blijven de regionale meld- en coördinatiepunten bij de diverse gemeenten gehandhaafd. Financiële ondersteuning is nodig van de mentor-projecten voor allochtone jongeren, waarbij vertrouwenspersonen worden ingeschakeld die thuis zijn in de Nederlandse samenleving en in de culturele achtergrond van de jongeren.
- 1.9.7 Het Minimumjeugdloon wordt niet verlaagd. Als jongeren werken naast hun opleiding, moet er wat betreft omstandigheden, duur en tijd van het werk rekening gehouden worden met de leeftijd van de werknemer. De Arbeidstijdenwet wordt daartoe voor 13- en 14-jarigen aangepast. Flexibele arbeid biedt kansen om werkervaring op te doen. Maar ook jongvolwassenen moeten kunnen rekenen op sociale zekerheid, zoals bijvoorbeeld de opbouw van een pensioen. De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt wordt verbeterd door betere afstemming van opleiding en werkgelegenheidsprojecten.

CDA

1.10. Zekerheid voor ouderen

- 1.10.1 Ouderen moeten zo lang mogelijk kunnen blijven participeren in de samenleving. Dat vraagt een algemeen beleid waarin voor meerdere generaties plaats is, waar

nodig aangevuld met specifieke maatregelen voor ouderen. Ouderen vormen geen eenduidige groep. Beleid op maat, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar alleengaande en zorgafhankelijke ouderen, is daarom noodzakelijk.

- 1.10.2 De minister verantwoordelijk voor het ouderenbeleid formuleert een herkenbaar ouderenbeleid waarin de gevolgen van de 'vergrijzing' worden onderkent en een heldere afweging van middelen en voorzieningen tussen huidige en toekomstige generaties plaatsvindt en toetst het beleid van andere departementen op de effecten voor ouderen en bepaalt op welke terreinen nader beleid noodzakelijk is. Organisaties van ouderen worden bij de beleidsvoorbereiding betrokken. De pluriformiteit aan ouderenorganisaties dient behouden te blijven.

Bevorderen van de participatie van ouderen

- 1.10.3 Leeftijdsdiscriminatie bij sollicitaties, bij toegang tot verzekeringen en in het vrijwilligerswerk wordt bestreden.
- 1.10.4 Naast de algemene bevordering van mantelzorg en vrijwilligerswerk krijgen projecten als "Ouderen voor ouderen" en 'jongeren voor ouderen', die de wederkerigheid bevorderen, waar nodig overheidssteun. De overheid ondersteunt kleinschalige en laagdrempelige wijkprojecten die gericht zijn op doorbreking van sociaal isolement.
- 1.10.5 In de besturen van indicatie-organen en bij de opstelling van regiovisies dienen ouderen mede-vertegenwoordigd te zijn. Pensioenfondsen treden in overleg met ouderen. Ouderenbonden en vakbonden dragen zorg voor de toerusting van ouderen, opdat deze laatste hun rol als bestuurder en betrokkene kunnen waarmaken. De overheid stelt gelden beschikbaar voor scholing.
- 1.10.6 Als zij dat willen moeten ouderen langer kunnen deelnemen aan het arbeidsproces. Daartoe worden sociale partners gestimuleerd om deactiverende elementen in pensioenregelingen te repareren, een leeftijdsbewust personeelsbeleid (om/bij-scholing) te voeren en bestaande VUT-regelingen om te bouwen in vormen van flexibele pensionering. De overheid bevordert dat meer mogelijkheden op het gebied van deeltijdwerk en opfrisverlof ontstaan, bijvoorbeeld door uitbreiding van de mogelijkheden tot opsparen van vakantie/ATV-dagen. (Zie ook 5.2.3).
- 1.10.7 In het kader van "een leven lang leren" wordt het op ouderen gericht onderwijsaanbod uitgebreid. De overheid geeft daarbij prioriteit aan cursussen die mensen vertrouwd maken met de digitale samenleving.

De garantie van bestaanszekerheid voor alle ouderen

- 1.10.8 De AOW wordt gekoppeld aan de regelingslonen volgens de WKA-regeling. De huidige differentiatie naar leefvorm in de AOW blijft behouden. Het besteedbaar inkomen van ouderen met alleen AOW, veelal alleengaanden, wordt beschermd tegen voortgaande lastenstijgingen. De uitgaven voor woonlasten, gezondheidszorg en gemeentelijke heffingen/belastingen worden in relatie tot het inkomen aan maxima gebonden. Gemeenten krijgen meer mogelijkheden om in het kader van de bijzondere bijstand een gericht en pro-actief doelgroepenbeleid te voeren. (Zie ook 1.1.18 en 5.1.6).
- 1.10.9 Compenserende- en kwijtscheldingsregelingen op gemeentelijk niveau moeten toegankelijker worden door stroomlijning van de verschillende aanvullende toeslagen, vereenvoudiging van de aanvraagprocedures en gerichte benadering van de doelgroepen.
- 1.10.10 Ter financiering van de toekomstige AOW-last wordt een meersparenbeleid gevoerd, waarin de grondslagverbreding centraal staat. Dit betekent: een maximale inzet op vergroting van de arbeidsparticipatie van 55- tot 65-jarigen; verdere terugdringing van het financieringstekort; verlenging van de eerste schijf van de inkomstenbelasting; en een jaarlijkse rijksbijdrage in het AOW-fonds.
- 1.10.11 De overheid respecteert de besluitvorming van de sociale partners over het stelsel van aanvullende pensioenen. Wel maakt zij het sociale partners mogelijk de overstap naar nieuwe, meer op deze tijd toegesneden pensioenregelingen, te maken.

CDA

1.11. Nederland als mozaïek

- 1.11.1 Culturele minderheden vormen een zeer diverse groep. Een deel is met succes geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Anderen zijn in isolement achtergebleven. De ene groep is georganiseerd op religieuze, de andere op etnische basis. Beleid moet rekening houden met deze veelvormigheid. Zo ontstaat een mozaïek van groeperingen met eigen tradities, instituties en levensstijlen, die actief deelnemen aan de samenleving. Aldus wordt de Nederlandse cultuur verrijkt.
- 1.11.2 In een klimaat van tolerantie, wederzijds respect en bereidheid tot dialoog is gelijk burgerschap wat Nederlanders verbindt. Beheersing van de Nederlandse taal en geschiktheid voor de arbeidsmarkt zijn hierbij verplichte basisvaardigheden. Inburgeringscontracten zijn noodzakelijk voor alle nieuwkomers. Ook na de eerste

inburgeringscursus is voortgezet onderwijs in de Nederlandse taal noodzakelijk. Wachtlijsten bij educatieve centra worden weggewerkt.

- 1.11.3 Justitie, politie en openbaar bestuur voeren in samenspraak met het bedrijfsleven een actief anti-discriminatiebeleid. Maatschappelijke organisaties die zich inzetten voor de bestrijding van vooroordelen worden zonodig gesteund. De onderwijsinspectie ziet erop toe dat het wettelijk verplichte vak "Geestelijke stromingen", waarin inzicht wordt gegeven in de diverse religieuze en levensbeschouwelijke tradities, ook daadwerkelijk gegeven wordt op alle scholen, zowel bijzondere als openbare. De overheid doet een appèl op sportorganisaties om de georganiseerde sportbeoefening een bijdrage te laten leveren aan ontmoeting en inburgering.
- 1.11.4 Voor de beleving van de religieuze of levensbeschouwelijke identiteit van minderheden moet binnen de grenzen van de rechtsorde ruimte blijven. Het plurale onderwijs-, omroep- en persbeleid, gebaseerd op richtingen en stromingen met een eigen identiteit legt hiervoor de basis. Dat geldt ook de geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen, zieken- en verpleeghuizen en de krijgsmacht. Initiatieven tot oprichting van een eigen Nederlandse opleiding van geestelijke voorgangers worden gesteund. Binnen de muren van bestaande instellingen kan, bijvoorbeeld in de vorm van een eigen afdeling in een verzorgings- dan wel verpleeghuis, eveneens aan de specifieke wensen van met name eerste generatie immigranten tegemoet worden gekomen. Het facultatieve godsdienst- en levensbeschouwelijk onderwijs op de openbare school moet voor alle denominaties beschikbaar zijn. Soms biedt etnische identiteit in het privé- en het verenigingsleven een houvast, maar deze dient behoudens uitzonderingen niet in aparte wetgeving te worden gefaciliteerd.
- 1.11.5 Culturele minderheden moeten kunnen deelnemen aan de samenleving. Leden van deze groeperingen dienen zichtbaar posities in de samenleving te bezetten. Buurtbeheerteams dienen qua samenstelling een afspiegeling van de wijk te zijn. Culturele minderheden worden voorts beter in de gelegenheid gesteld deel te nemen aan het Nederlandse mediabestel, zodat zij voor hun nieuwsvoorziening niet langer eenzijdig afhankelijk zijn van informatie uit de landen van herkomst. Het Commissariaat voor de Media ziet erop toe dat in de programmeraden van lokale omroepen culturele minderheden actief worden betrokken.

Achterstandspositie bestrijden

- 1.11.6 Nog steeds verkeert de thans opgroeiende generatie immigrantenkinderen structureel in een achterstand. Maatregelen zijn noodzakelijk om te voorkomen dat ook de volgende generatie al bij voorbaat op achterstand staat.

Opvoedingsondersteuning – vanuit de eigen identiteit, maar gericht op het functioneren in de Nederlandse samenleving – dient te behoren tot de inhoud van het inburgeringscontract.

- 1.11.7 Speciale cursussen moeten de participatie in de school van ouders uit culturele-minderheden bevorderen. Waar nodig worden voor- en naschoolse opvang en de verlengde schooldag ingezet om van de school een wijkvoorziening te maken. Voor het intercultureel onderwijs komt kwalitatief beter lesmateriaal, eventueel met behulp van subsidie, beschikbaar. Schooluitval wordt met kracht bestreden door een goede leerlingenbegeleiding en een goed werkend leerlingenvolgsysteem. Op de naleving van de leerplicht wordt strak toegezien.
- 1.11.8 Voorkomen wordt dat jongeren uit culturele minderheidsgroepen na het verlaten van het onderwijs de aansluiting bij de arbeidsmarkt missen of worden meegezogen in criminele activiteiten. Wijk- en projectteams, bestaande uit het Openbaar Ministerie, de politie, reclassering, gemeentebestuur, scholen, jeugdwerk en bewoners krijgen op grond van het inburgeringscontract terzake mandaat, ruimte, vertrouwen en resultaatverplichtingen. Speciale internaten met een op de eigen cultuur afgestemde pedagogische aanpak worden in het kader van het bijzonder jeugdwerk gefaciliteerd. De reclassering krijgt voldoende middelen en wordt breder georiënteerd op het herstel van verhoudingen in wijken en buurten om gaten die zijn gevallen door vroegtijdige schoolverlating en onafgemaakte opvoeding, te dichten.
- 1.11.9 Extra inspanning is noodzakelijk om de toetreding van culturele minderheden tot de arbeidsmarkt te bevorderen en hen daar te laten blijven. De overheid geeft zelf het goede voorbeeld en steunt inspanningen van werkgevers en werknemers in bedrijfstakorganisaties en bedrijven. Het beleid wordt gericht op kortlopende projecten met een duidelijk uitzicht op resultaat. De toepassing van "intercultureel management" wordt actief bevorderd.
- 1.11.10 Ondernemerschap van culturele minderheden in het midden- en kleinbedrijf wordt actief gestimuleerd. Ondermeer door versterking van overheidswege van het VBO en het MBO, door afstemming van vestigingseisen en door te stimuleren dat gebruik wordt gemaakt van het Bijstandsbesluit Zelfstandigen. Begeleiding, netwerkvorming en praatgroepen van startende ondernemers worden in samenspraak met bedrijfstak- en branche-organisaties gestimuleerd. De overheid subsidieert de aanstelling van consultants, die begeleiden bij de invulling van formulieren, het behalen van vakdiploma's, het leren calculeren, enz. Ook de franchiseformule wordt daartoe benut.

1.11.11 De Nederlandse overheid faciliteert in overleg met de landen van herkomst een reële mogelijkheid tot remigratie. De terugkeeroptie naar Nederland wordt een jaar opengehouden. Praktische werkgelegenheidssuggesties voor het Mediterrane gebied worden in relatie met het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid uitgewerkt.

Hoofdstuk 2

2. PRIMAAT VAN DE SAMENLEVING; DE OVERHEID ALS BORG

Het CDA geeft voorrang aan de samenleving. Mensen zijn vaak bereid samen aan hun gemeenschappelijke idealen en belangen vorm en inhoud te geven, als zij er maar voldoende mogelijkheden toe hebben. Maar er zijn maatschappelijke vraagstukken die de directe leefwereld van de burgers te boven gaan. Voor het oplossen van deze vraagstukken blijft het beleid vaak steken in een keuze tussen overheid of markt. Als het daarbij blijft verschaalt het maatschappelijk leven. Nederland mag niet afglijden naar een situatie waarin mensen individueel en met anderen steeds minder over hun omgeving te zeggen hebben.

Opracht voor de komende jaren is dan ook versterking van het primaat van de samenleving. De politiek schept daartoe de nodige randvoorwaarden en stelt algemene belangen en gemeenschappelijke doelen vast. Erkenning, doeltreffende rechtsbescherming en soms bekostiging door de overheid zijn onmisbaar. De bestuurlijke inrichting van de overheid zelf dient daarbij aan te sluiten. "Gesleutel" aan de Grondwet terwille van een referendum, vanuit de gedachte dat betrokkenheid gelijk is aan het uitbrengen van een stem, is wat dat betreft onnodig.

CDA

2.1. Primaat van de samenleving

2.1.1 In de wijze waarop mensen zich verantwoordelijk weten voor elkaar en hun omgeving, en daar in hun dagelijkse samenwerking in verbanden en organisaties vorm aan geven ligt het fundament van de samenleving. Niet in markt, overheid of recht. Wat mensen bindt is het hele scala van wijkverbanden, patintenorganisaties sportorganisaties, organisaties voor vrede en ontwikkelingssamenwerking, vrouwenmilieu-, consumenten- en andere bewegingen, besturen van scholen, ziekenhuizen en zorginstellingen, of kerken en levenbeschouwelijke organisaties, tot vakbeweging ondernemersorganisaties en land- en tuinbouworganisaties. Daar kunnen mensen hun idealen realiseren, belangen behartigen of aan hun leefomgeving vormgeven. Daar ligt ook de voedingsbodem voor het maatschappelijk vermogen tot verandering en om aan nieuwe uitdagingen te beantwoorden. Het CDA hecht eraan dat burgers alle kansen krijgen zich daarvoor in te zetten

- 2.1.2 Dat net van verbanden en organisaties onderhouden, beschermen en stimuleren is een eerste taak van de overheid. Vaak is die overheid echter een bedreiging, wanneer particulier initiatief en persoonlijke verantwoordelijkheid worden vervangen door ambtelijke sturing en eigen bestuur wordt overgelaten aan deskundigen. Waar dat bij gebrek aan betrokkenheid en verantwoordelijkheid vastloopt, moeten markt en nog weer nieuwe wettelijke regels doorgaans een uitkomst bieden. Zo dreigen overheid en markt de samenleving te onteigenen. Maar dat is niet het enige. Teveel heeft in maatschappelijke organisaties en instellingen het professionele bestuursmodel - macht van beroepsbestuurders, afleggen van verantwoording aan de overheid, publiekrechtelijke eisen en afhankelijkheid van subsidies - de overhand gekregen. Dit ten koste van bestuur en participatie door betrokkenen zelf. Dat proces van onteigening moet worden stopgezet. Het CDA wil maatschappelijke verantwoordelijkheid en betrokkenheid weer tot hun recht laten komen en de sturing van de samenleving terugbrengen bij burgers en hun organisaties.
- 2.1.3 Soms vraagt dat een wending van organisaties en instituties zelf meer naar hun eigen achterban en gebruikers te luisteren. Maar het vraagt ook een andere opstelling van de overheid: geen terugtrek maar een andere benadering in beleid, bestuur en regulering. Instrument is het ontwikkelen en versterken van het vermogen tot maatschappelijke zelfregulering in en tussen verbanden en organisaties. Dat vraagt een bestuursstructuur en -cultuur die berust op het uitgangspunt dat de overheid de noodzakelijke sluitsteen is voor het functioneren van de samenleving, maar deze niet bij decreet maakt of verandert.

CDA

2.2. Zelfregulering

- 2.2.1 Het CDA kiest principieel voor zelfregulering, omdat daar de eigen rol en verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties in besloten ligt. Er zijn tal van voorbeelden van zelfregulering, zoals privaatrechtelijke overeenkomsten, afspraken in het kader van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, convenanten en gedragscodes. De overheid schept de nodige ruimte voor zelfregulering, bevordert dit, voorziet zo nodig in algemeen verbindend verklaring en stelt de eisen en beperkingen die nodig zijn uit hoofde van publieke gerechtigheid. Ook kunnen procedurele voorschriften worden gegeven, zoals het betrekken van tegenwichtbiedende of minder sterk georganiseerde krachten bij het opstellen van regelingen. Zelfreguleringsafspraken moeten afdwingbaar zijn. Vrijblijvendheid en vage doelstellingen worden vermeden. Ook de overheid zelf zal een betrouwbare partner moeten zijn, onder meer door afspraken niet nodeloos te belasten met het stellen van steeds nieuwe eisen.

- 2.2.2 De mogelijkheden van wetgeving in combinatie met zelfregulering worden uitgebouwd. Waar dit mogelijk en zinvol is krijgen instellingen meer armslag bij de verwezenlijking van door de wetgever gestelde doelen, onder voorwaarde dat een onafhankelijk toezicht op de kwaliteit van de invulling is verzekerd. Instellingen die belast zijn met een publieke taak en publieke middelen ontvangen, kunnen dan de keuze krijgen om te voldoen aan wettelijke voorschriften of deze vorm van toezicht op hun functioneren te aanvaarden.
- 2.2.3 De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO) past in dit kader als structuur waarin private partijen verantwoordelijkheid dragen voor regelgeving. De PBO heeft een eigen positie en is geen verlengstuk van de overheid. De benoeming van bestuurders in de PBO - anders dan bij zelfstandige bestuursorganen - is géén zaak van de overheid, maar van de aangesloten personen en hun maatschappelijke verbanden.
- 2.2.4 Het reeds ingezette wetgevingsproject Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit wordt in de komende kabinetsperiode omgevormd tot een wetgevingsprogramma Zelfregulering, Maatschappelijke Verantwoordelijkheid en Wetgevingskwaliteit. Onderdeel daarvan is onder andere om met maatschappelijke organisaties meerjarige afspraken te maken op de onderscheiden sectoren. Per sector wordt aangegeven op welke manier invulling zal worden gegeven aan zelfregulering, welke reguleringsaspecten daarvoor in aanmerking komen, welke taken en bevoegdheden de betrokken sector ter hand zal nemen, de wijze waarop invulling wordt gegeven aan (interne) democratische controle en maatschappelijke verantwoording alsmede de faciliteiten die de overheid ter beschikking stelt.

CDA

Binnen dit algemene kader wordt zelfregulering op de volgende terreinen versterkt: Op sociaal-economisch terrein

- 2.2.5 Met betrekking tot bedrijven gaat het beleid uit van de onderneming als een samenwerkingsverband van alle betrokkenen (stakeholders). Dat vergt openheid en transparantie en een evenwichtige verhouding tussen aandeelhouders, commissarissen, raad van bestuur en ondernemingsraad. Regelgeving en beleid bevordert maatschappelijk ondernemerschap: bedrijven die zich in beleid en afspraken, zoals convenanten, gedragscodes of interne bedrijfscodes, mede inzetten voor algemene belangen en maatschappelijke ontplooiing op het terrein van ondermeer werkgelegenheid, milieu, scholing, verlof, oudere werknemers, allochtonen.

- 2.2.6 Met betrekking tot het arbeidsvoorwaardenoverleg worden decentrale besluitvorming en persoonlijk maatwerk bevorderd. Kaders zijn nodig voor afspraken over aanvullende sociale zekerheid, scholingsafspraken, werkgelegenheids- en milieuverplichtingen. De overheid ondersteunt de maatschappelijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers via de algemeen verbindendverklaring van de CAO. Toetsing aan het algemeen belang vindt plaats, nadat aan het begin van de regeerperiode terzake overleg is gevoerd met sociale partners. De mogelijkheden van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie hebben hier een nieuwe actualiteit onder andere met betrekking tot kwaliteitsbegeleiding en milieuverbetering. Zij worden zoveel mogelijk benut. De overheid heeft in dit model een stimulerende en ondersteunende rol; zij bevordert daarbinnen een gematigde loonkostenontwikkeling.
- 2.2.7 De inrichting van het stelsel van sociale zekerheid doet maximaal recht aan de onderscheiden verantwoordelijkheden van overheid en sociale partners. De overheid scheidt waarborgen als noodzakelijke basis van bestaan. Sociale partners zijn verantwoordelijk voor organisatie, inrichting en financiering van de inkomensgerelateerde sociale zekerheid in het kader van het arbeidsvoorwaardenoverleg. Voor aanvullende voorzieningen kan een beroep worden gedaan op voorzieningen die de markt biedt. Binnen deze verantwoordelijkheidsverdeling wordt zo veel mogelijk recht gedaan aan persoonlijke voorkeuren en aan prikkels en stimulansen op decentraal niveau.

In de sfeer van sociale bewegingen, bedrijven en instellingen

CDA

- 2.2.8 In toenemende mate hebben actiegroepen en sociale bewegingen, grote bedrijven en organisaties invloed op discussies en besluitvorming over tal van maatschappelijke kwesties. Ook hier vindt zelfregulering plaats. De rechter komt er lang niet altijd aan te pas. Zo kan een nieuw maatschappelijk bewustzijn ontstaan dat het beleid van afzonderlijke organisaties beïnvloedt. Vanwege de publieke invloed van maatschappelijke bewegingen dienen zij - op straffe van civielrechtelijke aansprakelijkheid - zorgvuldig te zijn in hun informatieverstrekking en in hun optreden.

In het onderwijs

- 2.2.9 Door systematisch en waar dat mogelijk is zelfregulering in het onderwijs te bevorderen kunnen overheidsapparaten verkleind worden en worden toegespitst op hun kerntaken. De betekenis van onderwijskoepels zal toenemen naarmate deze beter weten in te spelen op behoeften van de achterban, de organisatie van onderop versterken en de interne democratische legitimatie bevorderen.

- 2.2.10 De universiteiten en hogescholen worden zoveel mogelijk zelf verantwoordelijk voor het eigen functioneren en in die zin verzelfstandigd. Vanuit die eigen kracht en profilering kan werk worden gemaakt van zelfregulering, bijvoorbeeld om de inrichting en het beheer van het onderwijs en onderzoek te optimaliseren. Afspraken kunnen tot stand komen in het kader van de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten en de HBO-Raad. De overheid bemoeit zich niet meer met de exploitatie, maar beperkt zich tot het stellen van de randvoorwaarden, gericht op de kwaliteit van het onderwijs, waarbinnen zelfregulering kan opbloeien. De wetgever voorkomt uitholling en ondermijning van die zelfregulering als gevolg van gedetailleerde en omvattende voorschriften inzake informatieverstrekking door die organisaties aan de overheid.

Op het terrein van omroep en pers

- 2.2.11 Het publieke bestel, waarin identiteitsgebonden omroepverenigingen en -instellingen samenwerken, heeft waarde voor de samenleving omdat het gebaseerd is op een uniek burgerinitiatief. Uitgangspunt is de autonomie en eigen verantwoordelijkheid van geestelijke en maatschappelijke stromingen en organisaties. Waarden en normen krijgen een programmatische uitwerking en er is ruimte voor een effectieve wisselwerking tussen leden en programmamakers. Zo'n publiek omroepbestel moet de kans krijgen zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Het mag nimmer worden vervangen door een nationale omroep of een centralistisch georganiseerde omroep.

CDA

- 2.2.12 De overheid staat borg voor een pluriform media-aanbod. Binnen het omroepbestel worden omroepverenigingen en -instellingen erkend als de organisaties die gezamenlijk zorg dragen voor een divers en evenwichtig media-aanbod. De organisaties nemen zelf verantwoordelijkheid voor de vorm en inhoud van het programma en voor de programmacoördinatie. De samenwerkende omroepverenigingen benoemen de netmanagers. De eigendom van de omroepgegevens blijft bij de omroepverenigingen. Het reglement van het NOS-bestuur stelt vast dat geen besluiten kunnen worden genomen tegen de wil van een gekwalificeerde meerderheid van de vertegenwoordigers van de omroepverenigingen in. De overheid bevordert dat omroepverenigingen kunnen uitgroeien tot niet op winst gerichte media-ondernemingen die voluit kunnen participeren in nieuwe, kansrijke media. De gewenste maatschappelijke betekenis van de publieke omroepen stelt eisen aan de taakstelling, omvang, distributie en aan de financiële middelen van het bestel. De burger heeft niet alleen op nationaal niveau, maar ook op lokaal en regionaal niveau recht op een pluriform media-aanbod.

- 2.2.13 Nederland zet zich ervoor in dat de Europese Unie lidstaten de ruimte geeft een nationaal mediabeleid te voeren dat is afgestemd op de specifieke culturele kenmerken van het eigen land. Ook het beleid van de EU moet gericht zijn op het respecteren en honoreren van het particulier initiatief in de samenleving. Niet het economische perspectief maar de cultureel-maatschappelijke waarden dienen voorrang te krijgen.
- 2.2.14 De omroepbijdrage wordt gedeeltelijk gefiscaliseerd en de opbrengst ervan wordt als rijksbijdrage ter beschikking gesteld van de omroep. Daarnaast betrekken de omroeporganisaties middelen direct van de burger (vergelijkbaar met de huidige omroepbijdrage, maar dan geïnd door het publieke bestel), uit reclame-opbrengsten en uit het ontplooiën van nieuwe activiteiten naast radio en televisie. Het totale bedrag moet op een reëel niveau gebracht worden. Het beheer over de omroepreserve, waarin de opbrengst van de verkoop van het Omroep-productiebedrijf wordt gestort, wordt aan de gezamenlijke omroeporganisaties overgedragen.
- 2.2.15 De kerken en genootschappen op geestelijke grondslag dienen vanwege hun specifieke bijdrage aan het gesprek over waarden, normen en maatschappelijke samenhang een eigen rol in het publieke bestel te blijven spelen. De financiële positie van niet-ledengebonden omroepen binnen de publieke omroep dient, los van de beweging in omroepland, te worden versterkt.
- 2.2.16 De Wet op de Economische Mededinging moet ruimte laten voor afspraken die nodig zijn om de pluriformiteit in de pers te verzekeren.

CDA

Op het terrein van de zorg

- 2.2.17 Marktwerking is voor het CDA geen leidend principe in de zorg, wel is het CDA voorstander van een systeem waarin prikkels zijn ingebouwd die stimuleren tot gewenst gedrag. Binnen door de overheid gestelde kaders hebben zorgverzekeraars, aanbieders van zorg, patiëntenverenigingen en particuliere organisaties die zich met gezondheidsvragen bezighouden, een gezamenlijke maatschappelijke verantwoordelijkheid voor het functioneren van de zorgsector. Deze zorgpartijen moeten de komende jaren meer mogelijkheden en verantwoordelijkheden krijgen om zelfstandig te functioneren. Instellingen als het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg en het College voor Ziekenhuisvoorzieningen geven vooralsnog sturing aan het systeem van zelfregulering in de zorg.
- 2.2.18 Op voorwaarde dat van overheidswege risicoselectie en kartelvorming worden tegengegaan, vervullen zorgverzekeraars een sterkere regiefunctie in de zorg.

Door het systeem van nominale premies en het zelfstandig risico moeten dragen krijgen zorgverzekeraars meer belang bij effectief functionerende zorgaanbieders. Aanbieders van zorg worden ertoe aangezet het rendement te verhogen door terugdringing van de omvangrijke bureaucratie en door doelmatiger te handelen | en door het inbouwen van prikkels, die samenwerking tussen de verschillende aanbieders sterk stimuleren. De overheid ondersteunt dit proces met vereenvoudiging en deregulering van wet- en regelgeving.

Op het terrein van wonen en leefomgeving

2.2.19 De verantwoordelijkheid van de burger voor de eigen leefomgeving wordt gestimuleerd door particulier woningbezit te bevorderen en via de huur van de woning. Voor groepen voor wie de eigen woning niet haalbaar is, dient goede en betaalbare sociale woningbouw beschikbaar te zijn. In dat kader spelen woningcorporaties een centrale rol. De overheid erkent de verantwoordelijkheid van corporaties en treedt vooralsnog op als procesbegeleider. Er komt meer zelfregulering via een akkoord volkshuisvesting, afspraken met corporaties over inspanningen en prestaties, professionalisering binnen de volkshuisvestingssector en heroverweging van bestaande regelgeving. Op landelijk niveau kunnen met de corporatiekoepels afspraken worden gemaakt over investeringen, huurbeleid, hun rol bij het versterken van de sociale infrastructuur in wijken en buurten, en over aanwending van algemene reserves.

CDA

2.2.20 De corporaties zijn er mede om bij te dragen aan een goed woonklimaat, aan een veilige woon- en leefomgeving waarin mensen zich thuis kunnen voelen, aan het vergroten van de verantwoordelijkheid van huurders (o.a. via het bevorderen van kleinschalig zelfbeheer en casco-aankopen) en aan de bestrijding van sociale achterstanden. Daartoe werken zij samen met de overheid, wijk- en buurtwerk, politie, eigenaren van andere woningen en gebouwen en bedrijven.

In de agrarische sector

2.2.21 Op het gebied van ontwikkeling in de richting van een veilige, concurrerende en duurzame land- en tuinbouw krijgt het regionale niveau een grotere sturende rol. De rijksoverheid stelt de kaders op binnen welke de regio's zoeken naar oplossingen met draagvlak in de sector en in de samenleving. Deze lijn krijgt een bestuurlijke pendant in lokale of regionale samenwerkingsverbanden van gemeenten, provincie, milieuorganisaties, waterschappen en landbouworganisaties, dan wel door inschakeling van regionale milieucoöperaties. Zo kunnen boeren en tuinders via samenwerking in regionale verbanden en met ondersteuning van vakspecialisten werken aan de realisering van gestelde milieunormen, langs een door de betrokken

regionale organisaties te bepalen weg. De overheid voorziet in onafhankelijk toezicht, faciliteert het instrumentarium en stimuleert door bijvoorbeeld innovatiesubsidies. Zelfregulering wordt bevorderd bij het milieubeheer (duurzaamheid), bij de herstructureringsprocessen in de glastuinbouw en de intensieve veehouderij en bij onderhoud en versterking van de groene omgeving. Bij milieuregelgeving dient ten opzichte van de gangbare middelvoorschriften meer gewicht te worden toegekend aan doelvoorschriften.

2.3. De publieke ruimte

- 2.3.1 De publieke ruimte omvat de openbare weg, de pleinen en de openbare natuur, de vormgeving en aankleding daarvan in architectuur, stadsinrichting en reclame- en meningsuitingen, het gebruik daarvan voor en het oproepen tot deelname aan openbare manifestaties, evenementen, kerkdiensten en uitingen van andere godsdiensten. Levensbeschouwelijke activiteiten en religieuze uitingen zijn immers een wezenlijk element van de samenleving en verdienen daarmee een plaats in de publieke ruimte. Publiek is ook de ruimte die gecreëerd wordt door omroep, pers en internet. De publieke ruimte heeft dus een materiële en een immateriële dimensie. Deze openbare ruimte dient niet een vrij jachtterrein te zijn voor vandalen, criminelen of het grote geld, maar een veilige ontmoetingsplek voor burgers, hun gemeenschappen en hun opvattingen en idealen, voor nutsvoorzieningen en bedrijven, alsmede voor het democratische publieke debat.
- 2.3.2 Vandalisme, vervuiling, onveilige straten, coffeeshops of uitdagende reclame belemmeren de toegankelijkheid van de openbare ruimte voor de burger in het algemeen en vooral voor ouderen, vrouwen en kinderen. Dat moet worden teruggedrongen. Het is de taak van de overheid dat de publieke ruimte een veilige en voor ieder toegankelijke openbare sfeer blijft, waarin ieder gerespecteerd wordt. Via wettelijke normstelling dienen openbare manifestaties en evenementen aan menselijke waardigheid te kunnen worden getoetst.
- 2.3.3 Mensonterende uitingen in de publieke ruimte moeten worden tegengegaan. De beoordeling van openbare reclame-uitingen geschiedt door de reclamecode-commissie, die een wettelijke basis dient te krijgen. In haar samenstelling moet zij de pluriformiteit van de samenleving weerspiegelen. Voor Internet wordt een nieuw concept ontwikkeld voor het kunnen handhaven van regels, zodat de menswaardigheid ook niet via nieuwe media ongestraft aangetast kan worden.

- 2.3.4 Ook de burgers en hun organisaties zelf dragen een verantwoordelijkheid voor hun publieke optreden. Zelfregulering, private financiering van publieke voorzieningen, cultivering van een gemeenschappelijk rechtsbewustzijn en inzet voor de openbare veiligheid, een gemeenschappelijk cultuurbesef en een duurzaam consumptiepatroon brengen deze verantwoordelijkheid tot uitdrukking. Ieder die de publieke ruimte betreedt mag daarop worden aangesproken.

2.4. Een waarborgende en slagvaardige overheid

- 2.4.1 Door sociaal-economische ontwikkelingen, culturele internationalisering, verschuivende waarden en normen, internet, individualisering en Europese integratie, veranderen de rol en taak van de overheid. Dat vraagt een nieuwe visie. Ruimte voor samenleven, ontplooiing en menselijke maat vragen een overheid die met gezag effectief kan optreden waar dit wezenlijk is voor het functioneren van mensen, gemeenschappen en de maatschappij. Beleid dat in publiek-private samenwerking tot stand komt, is doorgaans doeltreffender, meer aanvaard, flexibeler en vaak ook goedkoper dan beleid waar ambtelijke diensten zich mee moeten belasten. De verantwoordelijkheid voor invulling, organisatie, uitvoering en handhaving van publieke belangen dient zoveel mogelijk bij de directbetrokkenen te worden gelegd.

CDA

Een slagvaardige overheid

- 2.4.2 Het primaat van de samenleving vraagt een overheid die tijdig beslissingen neemt. Burgers moeten vertrouwen kunnen hebben in de overheid, in de bestuurlijke integriteit van politieke en ambtelijke bestuurders, in democratische procedures en instituties, in rechtszekerheid en kwaliteit van resultaten. Het publieke ambt verdient herwaardering als dienst aan burgers en samenleving. De doorgeschoten politieke en ambtelijke (rol-) opvattingen over een "ondernemende overheid", ontleend aan het bedrijfsleven, passen daar niet bij.
- 2.4.3 Wanneer de overheid taken op afstand zet door externe verzelfstandiging (zelfstandige bestuursorganen) of interne verzelfstandiging (agentschappen), dient zij duidelijk te zijn over doelstellingen en werkwijze. Voorts moeten de ministeriële bevoegdheden op het gebied van toezicht goed geregeld zijn, mede gezien de verantwoording in de richting van het parlement. Gezien het belang van integriteit in de publieke sector dient de grootst mogelijke zorgvuldigheid te worden betracht bij combinaties van publieke en private taken.

- 2.4.4 Openbare nutsvoorzieningen, zoals drinkwaterbedrijven, kabeltelevisiebedrijven, electriciteitsmaatschappijen en openbaar vervoerbedrijven moeten eerst en vooral het algemeen belang dienen. Daarom mogen privatisering en uitbesteding alleen geschieden binnen de randvoorwaarden van bereikbaarheid, inbreng van betrokkenen, mogelijkheid van inschakeling van maatschappelijke organisaties en prijsstelling. Zo nodig krijgen de kwaliteit van de publieke taakuitoefening en gelijke toegankelijkheid voor het publiek hogere prioriteit dan financieel-economische overwegingen. De overheid draagt zorg voor de instelling van adviesorganen van consumenten bij openbare nutsbedrijven zodat deze regelmatig gehoord worden. De overheid garandeert dat besluitvorming transparant is en dat niet-wenselijke cumulaties van bevoegdheden worden voorkomen. De coöperatieve rechtsvorm biedt de gebruikers de mogelijkheid invloed uit te oefenen op het beleid van deze voorzieningen.
- 2.4.5 De problematiek van effectieve besluitvorming in relatie tot doeltreffende rechtsbescherming komt tot uitdrukking in de groei van het bestuursrecht. Bij gebrek aan politieke overeenstemming wordt de beslissing nu te vaak gezocht in procedures, inspraak, rechtsbescherming en beroepsmogelijkheden. Vaststaat dat de overheid zich voor alles wat zij doet verantwoordt, ook tegenover de rechter. Betere besluitvormingsprocessen, concentratie van beslissingsmomenten en rechterlijke toetsing dienen een snellere besluitvorming mogelijk te maken dan nu.
- 2.4.6 Bij de adviesorganen van de overheid wordt de strikte scheiding tussen onafhankelijke deskundigen en belangenbehartigende vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties gerelativeerd. Er komt gestructureerd overleg met deze organisaties. Adviesorganen kunnen ook worden benut voor contacten met georganiseerde maatschappelijke verbanden.

CDA

De bestuurslagen van de overheid

- 2.4.7 Na alle onduidelijkheid die de afgelopen jaren is ontstaan over de bestuurlijke organisatie, in het bijzonder over de stadsprovincies dient de herkenbaarheid van de overheidsorganisatie voor de burger voorop te worden gesteld. Het CDA gaat uit van een organisatie van drie bestuurslagen: rijk, provincie en gemeente. Daarbinnen moet differentiatie in de toewijzing van taken en bevoegdheden mogelijk zijn. Daarbij wordt ook in financiële zin rekening gehouden met de bijzondere positie en problematiek van grote steden. Naast de bijzondere voorziening voor de regio Rotterdam als stadsprovincie kunnen, afhankelijk van omstandigheden en wensen vanuit de betrokken gebieden, ook bijzondere voorzieningen worden getroffen voor de regio's Amsterdam en Haaglanden.

- 2.4.8 Stedelijke gebieden zijn (multi)culturele en economische motoren van vernieuwing. Om de identiteit, vitaliteit en kracht van de steden te versterken worden meer rijkstaken en bevoegdheden overgedragen en wordt zoveel mogelijk ruimte aan steden zelf gelaten om eigen keuzes te kunnen maken. 'Geoormerkte' gelden worden daarom zoveel mogelijk vermeden".
- 2.4.9 De schaal van gemeenten wordt zoveel mogelijk afgestemd op de menselijke maat. Een andere visie is nodig op de plaats en taak van gemeenten en de positie van wijk en buurt daarbinnen, de gemeentelijke herindeling, de intergemeentelijke samenwerking en de rol van de provincie. De organisatie en inrichting van de overheid moet zodanig zijn, dat deze de burger houvast bieden en greep verschaffen op de vragen en problemen waar de gemeenschap en samenleving mee geconfronteerd worden.
- 2.4.10 Het CDA hecht aan een door de Kroon benoemde burgemeester en commissaris van de Koningin.
- 2.4.11 De legitimiteit van het overheidsbestuur wordt vergroot door een herkenbare overheid, vooral op plaatselijk niveau, met meer armslag en een duidelijke eigen verantwoordelijkheid. Decentralisatie en een duidelijke omschrijving van de taken, waarmee de verschillende overheidslagen zijn belast, zijn in dat kader van groot belang. Ingeval van decentralisatie van rijkstaken naar provincies of gemeenten stelt het Rijk voor de vervulling van de betreffende taak voldoende middelen ter beschikking. Decentralisatie is niet verenigbaar met gedetailleerde regelgeving van Rijkswegen.
- 2.4.12 Zeker op lokaal niveau zijn met name bij de bestrijding van armoede en isolement sterke samenwerkingsformules nodig, zoals verbanden van vrijwilligers, kerken, burgergroepen en ondernemingen die zich inzetten voor sociale samenhang.
- 2.4.13 Maatschappelijke en economische processen, zoals woningmarkt, arbeidsmarkt, bedrijfsvestigingen, verkeer en vervoer, bewegen zich op een bovengemeentelijke schaal en komen vaak niet overeen met de schaal van provincies. Dat vraagt intergemeentelijke samenwerking op basis van de aangescherpte Wet gemeenschappelijke regelingen van 1 juli 1994. Deze wet biedt voldoende mogelijkheden voor de democratische legitimatie van een regionale autoriteit. De functie van de provincie ten aanzien van het slechten van geschillen tussen gemeenten onderling wordt versterkt. In de intergemeentelijke samenwerking wordt zo nodig bij meerderheid

besloten. Samenwerking tussen gemeenten moet onder meer worden gefaciliteerd via toereikende regelgeving.

- 2.4.14 Gemeentelijke herindeling zal alleen nog plaatsvinden als er sprake is van een evidente noodzaak en na overleg met de betrokken burgers. Bij nieuwe voorstellen dienen sociale cohesie en de menselijke maat veel zwaarder te wegen. De omvang en de taken van de gemeente moeten aansluiten bij bestaande gemeenschappen en niet andersom. Naast doelmatigheid en bestuurskracht vormen ook de maatschappelijke kosten van grootschaligheid leidraad voor de besluitvorming.
- 2.4.15 In gemeenten waar voor de burger herkenbare gemeenschappen bestaan, zoals dorpen en wijken, wordt bestuurlijke decentralisatie naar dorps- en wijkraden bevorderd. Lokaal bestuur wordt ondersteund door ter beschikkingstelling van wijkgebonden budgetten. Door het benutten van deze en andere mogelijkheden, zoals versterking van de rol van het particulier initiatief en uitbreiding van de bevoegdheden van wijk- en dorpsraden, kunnen de gevolgen van inmiddels tot stand gebrachte gemeentelijke herindelingen worden verzacht.
- 2.4.16 De integrerende en harmoniserende rol van provincies wordt versterkt door heldere afbakening van bevoegdheden tussen de bestuurslagen enerzijds en overdracht van taken en bevoegdheden van rijksoverheid naar provincie anderzijds. De provincie is het eerst aangewezen orgaan om toezicht te houden op gemeentelijke en regionale samenwerking.
- 2.4.17 In een integrerend Europa worden de mogelijkheden en het belang van grensoverschrijdende regio's groter. Daarom is een interregionaal beleid op cultureel, sociaal, economisch, ecologisch en infrastructureel terrein noodzakelijk. Dit vergt een facilitering van deze bestuurlijke samenwerking.

CDA

Overheid en ICT

- 2.4.18 Informatie- en communicatietechnologie (ICT) leidt tot veranderingen in de betrekkingen tussen overheid en burger. Juist vanwege het dynamische en internationale karakter van ICT dient een belangrijke rol te worden toegekend aan de mogelijkheden van zelfregulering en het aanpakken van problemen zo dicht mogelijk bij de veroorzaker. Bij onvoldoende zelfregulering is overheidsoptreden noodzakelijk.

- 2.4.19 Er komen onderwijsprogramma's die laten zien hoe de informatietechnologie het functioneren van bijvoorbeeld de school, de buurt, de sportvereniging, de ouderenzorg kan ondersteunen. De overheid draagt ertoe bij dat ieder mens zijn of haar talenten in die nieuwe maatschappelijke context kan benutten. Dat kan door het wegnemen van belemmeringen, het waarborgen van toegankelijkheid, het bevorderen van pluriformiteit door mededinging in een open informatiemarkt en het bieden van faciliteiten voor ontplooiing.
- 2.4.20 De overheid dient zelf verder mee te doen aan internet en ervoor te zorgen dat mensen ook werkelijk toegang kunnen krijgen tot de nieuwe informatiekanalen. Informatieverstrekking wordt toegankelijker gemaakt via een vrij te raadplegen loket op internet, waar alle overheidsinformatie te verkrijgen is.
- 2.4.21 Meer dan nu zullen de verschillende beleidsterreinen moeten inspelen op de gevolgen van de ICT. Dit geldt met name op terreinen zoals belastingen, sociale zekerheid, bescherming van de openbare orde, zoals kansspelen en de mogelijkheden van telewerken. Dit laatste komt de economische ontwikkeling van achtergebleven gebieden en sectoren ten goede. Bij alle ontwikkelingen moet recht worden gedaan aan de privacy van mensen: openheid van doelstellingen, verantwoordelijkheid van informatieverwerkers voor heldere normen bij het verwerken van persoonsgegevens zijn nodig.
- CDA** 2.4.22 Nederland bevordert dat in internationaal verband een regelgevend kader tot stand komt met betrekking tot de ontwikkeling van elektronische handel (veiligheid van de verstuurd informatie, digitale handtekening, elektronische betaling). Daaronder valt ook de bescherming van de intellectuele eigendom op internet.

2.5. Overheid en kiezer

- 2.5.1 Een democratische overheid moet het hebben van de betrokkenheid van burgers, van levenskrachtige politieke partijen, van versterking van de rol van vertegenwoordigende organen en van versterking van de band tussen kiezer en gekozene. Binnen het systeem van de representatieve democratie wordt de democratische cultuur versterkt. Dat vraagt politici en bestuurders die bereid zijn het debat over politieke waarden en oriëntaties aan te gaan, open te staan voor inbreng van burgers en hun organisaties en bereid te zijn verantwoording af te leggen aan en in contact te blijven met degenen die hen afvaardigden. Nieuwe informatie- en communicatietechnologie kan de dialoog tussen kiezer en gekozene ten goede

komen. Dit is te verkiezen boven het referendum, dat vanuit het gezichtspunt van de representatieve democratie en een geïntegreerde afweging van belangen een ongeschikt instrument is.

- 2.5.2 Een belangrijke functie van politieke partijen is afweging en integratie van onderscheiden belangen vanuit een normatieve oriëntatie. Deze is de laatste jaren door diverse ontwikkelingen onder druk komen te staan. Dat is een voor de democratie ongewenste ontwikkeling. Politieke partijen, actie- en belangengroepen en lobby dienen wederzijds weer aansluiting te vinden. De overheid steunt een betere facilitering van de activiteiten van politieke partijen en daaraan gelieerde organisaties en instituten. Partijen dienen in staat te zijn om met behulp van moderne informatie- en communicatietechnologie met hun leden en kiezers te communiceren over beleidsvraagstukken. De zendtijd van politieke partijen wordt met bijbehorende middelen uitgebreid tot de regionale omroep. In het onderwijs verdient het aanbeveling meer aandacht te besteden aan de plurale democratie en de rol van van de politiek bij de afweging van belangen.
- 2.5.3 De Nederlandse regering zet zich, ter invulling van artikel 138a van het Verdrag van Maastricht, in voor een Europese versterking van de ontplooiingsmogelijkheden van Europese politieke partijen.

2.6. Deel van een groter geheel

CDA

- 2.6.1 Het CDA wil een overheid die de wezenskenmerken van de Nederlandse identiteit beschermt en uitdraagt in internationale verhoudingen. Die identiteit is gestempeld door geloof en levensbeschouwing, vrijheidszin, gelijkberechtiging en verdraagzaamheid ten opzichte van minderheden, openheid voor impulsen van over de grens en een sterke internationale oriëntatie. De uiterlijke kenmerken van deze identiteit, zoals de rechtsstaat en het respect voor de mensenrechten, de democratie, de constitutionele monarchie, ondernemerschap, de sociale markteconomie, de ruimte voor een pluriform particulier initiatief, de Nederlandse en Friese taal, de cultuur, verdienen bijzondere aandacht in het buitenlands beleid. Nederland maakt deel uit van een Europa dat steeds sterker in Oostelijke richting opengaat, maar het blijft aan de andere kant een brugfunctie vervullen naar andere continenten.
- 2.6.2 Mensen en gemeenschappen ondergaan de invloed van internationale ontwikkelingen, zoals snellere communicatie, de globalisering van de economie, onvoorspelbaarheid van politieke ontwikkelingen in de wereld, toenemende

mobiliteit van mensen en ideeën, de talloze vormen van betrokkenheid van burgers bij gebeurtenissen in andere landen. Het buitenlands beleid komt voor de volgende centrale opgaven te staan: het opkomen voor de politieke, culturele, economische en veiligheidsbelangen van de Nederlandse samenleving; het bijdragen aan een rechtvaardige internationale ordening en versterking van internationale instellingen en organisaties; versterking en uitbouw van de Europese integratie; het bestrijden van armoede en onderontwikkeling.

- 2.6.3 Een slagvaardig buitenlands beleid houdt rekening met de samenhang van de relevante invalshoeken. De coördinerende rol van de minister van Buitenlandse Zaken in het geheel van externe betrekkingen wordt verder versterkt. De Europese eenwording is een dimensie van het hele Nederlandse overheidsbeleid geworden. De bevoegdheid van de minister-president om knopen door te hakken op het gebied van Europese vraagstukken wordt versterkt. De minister-president zal voor deze taak rechtstreeks moeten kunnen steunen op het ministerie van Buitenlandse Zaken, zonder hierbij tekort te doen aan de coördinerende werkzaamheden van de minister van Buitenlandse Zaken. De solidariteit met ontwikkelingslanden verdient een herkenbare plaats binnen dat departement. Daarom blijft een aparte minister voor Ontwikkelingssamenwerking noodzakelijk, waarbij wat zijn of haar taakstelling betreft recht wordt gedaan aan het samenhangend karakter van een modern buitenlands beleid.

CDA

Vluchtelingen en het immigratie- en asielbeleid

- 2.6.4 Nederland dient, met inachtneming van de betreffende internationale verdragen, een rechtvaardig en humaan beleid te voeren voor slachtoffers van schending van fundamentele mensenrechten die in de eigen regio niet opgevangen kunnen worden. Voor een gemeenschappelijk vluchtelingen-, immigratie- en asielbeleid van de Europese Unie dat daar blijk van geeft, zet Nederland zich met kracht in. Het beleid is op de eerste plaats gericht op het vinden van structurele oplossingen. Ontwikkelingssamenwerking, mensenrechtenbeleid en veiligheidsbeleid dragen bij aan het vinden van dergelijke structurele oplossingen. De veiligheid en de persoonlijke integriteit van vrouwelijke vluchtelingen en de situatie van alleenstaande minderjarige asielzoekers en kinderen in de asielzoekerscentra vragen daarbij bijzondere aandacht. In Europees verband wordt naar oplossingen gezocht voor de hereniging van gezinnen, waarvan de leden in verschillende lidstaten terecht zijn gekomen. Goede toerusting is nodig, met name van ambassades in probleemgebieden, ten behoeve van het opstellen van ambtsberichten. Daarbij wordt ook onafhankelijke expertise ingeschakeld.

- 2.6.5 Vluchtelingen worden zoveel mogelijk in de eigen regio opgevangen. Waar dat niet mogelijk is en waar zij zich aan de Nederlandse grens melden, worden asielaanvragen rechtvaardig, zorgvuldig en snel behandeld. Het gaat immers niet om quota, maar om mensen in nood. In principe moet iedere aanvrager binnen zes maanden helderheid hebben ten aanzien van toelating dan wel afwijzing. Daartoe moet de personele inzet verhoogd worden. Omdat het om mensenlevens gaat, brengt dit principe met zich mee dat de kwaliteit van het nader gehoor van zeer hoog niveau moet zijn. Mensen van wie onmiddellijk duidelijk is dat zij vervolgd zijn vanwege ras of overtuiging krijgen zo snel mogelijk kansen om in een specifieke vluchtelingen status in Nederland te beginnen aan de opbouw van een bestaan. De aanvrager moet gedurende de hele procedure gebruik kunnen maken van een onafhankelijke tolk en een deskundige begeleider. Hij of zij heeft recht op goede voorlichting over de procedure en de gevolgen die verschillende mogelijke uitkomsten met zich mee kunnen brengen. Het aangaan van hoger beroep geeft niet automatisch recht op verlenging van het voorlopig verblijf in Nederland.
- 2.6.6 Waar de politieke - en mensenrechtensituatie dat toelaat, moet terugkeer van mensen met een voorlopige vergunning tot verblijf uitgangspunt zijn. Projecten in de betrokken regio kunnen daarbij uitkomst brengen. Asielzoekers wier verzoek niet kennelijk ongegrond is, kunnen arbeid verrichten zonder dat dit automatisch leidt tot inburgering. (Wat betreft de inburgering van migranten, zie paragraaf 1.11)
- 2.6.7 Nederland zal streven naar uniforme criteria binnen de EU inzake verblijfsbeïndiging en terugzending en bovendien naar een situatie waarbij elke EU lidstaat naar evenredigheid een aantal asielzoekers opneemt. De behandeling van mensen, wier asielaanvragen zijn afgewezen, wordt gekenmerkt door zorgvuldigheid en het voorkomen van illegaliteit. Nederland zal meer werk maken van door-migratie van afgewezen asielzoekers, die buiten hun schuld niet kunnen terugkeren naar het land van herkomst. De beleidslijn wordt onverkort gehandhaafd dat een asielzoeker op het moment dat hij of zij niet verwijtbaar onverwijderbaar blijkt, in zijn of haar huisvesting kan blijven. De ministers van Buitenlandse Zaken en Justitie spannen zich gezamenlijk met kracht in om regeringen, die niet willen meewerken om asielzoekers uit hun land terug te nemen, onder druk te zetten.

GDA

2.7. Nieuwe samenleving, nieuwe overheid, in Europa ...

- 2.7.1 Internationale ontwikkelingen op het gebied van veiligheid, de globaliserende economie, de informatie-revolutie en het milieu vragen om een effectievere Europese Unie. De Europese Unie is onmisbaar geworden voor de internationale

stabiliteit en de ontwikkeling en ontplooiing van de Europese samenleving en economie. In een Europa waar de grotere lidstaten zich sterker nationaal profileren, is de Europese Unie onmisbaar geworden voor de ontwikkeling en ontplooiing van de Nederlandse samenleving en economie. Het dienen van de burger moet het hoofddoel zijn van de Europese integratie. De Unie zal slagvaardig, democratisch, inzichtelijk en sociaal moeten zijn en ook zelf beantwoorden aan eisen van de rechtsstaat. De institutionele structuur moet beter worden afgestemd op verschillende tempo's van ontwikkeling in de Europese eenwording. Het Nederlands blijft één van de officiële werktalen binnen de Europese Unie.

2.7.2 De Europese integratie moet het, naast de gemeenschappelijke markt, de komende jaren met name hebben van een Europese civiele samenleving die recht doet aan de sociale verantwoordelijkheid van burgers en de beleving van waarden. Dat is de grondslag voor een Europees wij-gevoel. Daarom dient de Europese Unie de pluriformiteit van de Europese samenlevingen te beschermen en de ontwikkelingskansen voor het maatschappelijk middenveld op Europees niveau te ondersteunen. Het eigen karakter van sectoren als cultuur, onderwijs, media en religie verdient bescherming tegenover de economische overwegingen die gelden binnen de gemeenschappelijke markt.

2.7.3 Versterking van het democratisch karakter van de Europese Unie is noodzakelijk omwille van het draagvlak en de betrokkenheid van de burgers bij Europa. Gemeenschappelijke Europese verantwoordelijkheid houdt uitbreiding in van de bevoegdheden van het Europese Parlement. Opheffing van het democratisch tekort is voorwaarde voor toepassing van besluitvorming bij meerderheid. Het aantal besluitvormingsprocedures wordt beperkt. Europese regelgeving moet helder zijn, ook al om de kansen op fraude en misbruik te verkleinen. Een eerste stap is openbaarheid over beraadslaging en besluitvorming in de Raad. Het CDA steunt een ontwikkeling waarbij de Europese Commissie meer gaat functioneren als regering op Unie-niveau waarbij de leden van de Commissie ook individueel politiek verantwoordelijk zijn.

CDA

2.8. ... maar ook wereldwijd

2.8.1 Het is vooral het groeiende economisch verkeer dat zijn stempel drukt op de internationale verhoudingen. Een vergelijkbaar sterke internationale politieke samenwerking houdt daarmee geen gelijke tred. Het ontbreekt de internationale organisaties aan kracht en de regeringen voorshands aan politieke wil. Die trend

moet worden omgebogen. Gelukkig zijn burgers en hun organisaties zich steeds meer bewust van de noodzaak van internationale samenwerking in verbanden als kerken, vakbonden en werkgeversorganisaties, mensenrechtenorganisaties, vrouwenorganisaties, hulpinstellingen, milieubewegingen, vluchtelingenorganisaties. Groei en uitbouw van een Europese en een mondiale civil society is daarom van groot belang.

- 2.8.2 De regering bevordert en ondersteunt, ook in het verband van de Europese Unie, een cultuur van betrokkenheid over grenzen heen in de vorm van activiteiten van internationaal optredende maatschappelijke organisaties. In de relevante internationale organisaties, zoals de Verenigde Naties en de daaraan verbonden organisaties of de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, moet meer geïnstitutionaliseerde ruimte worden geboden voor de inbreng van dergelijke non-gouvernementele organisaties.
- 2.8.3 Het CDA steunt de bereidheid van de wereldgodsdiensten tot dialoog en hecht grote waarde aan de inzichten die te danken zijn aan de oecumene, zoals op het terrein van vrede, gerechtigheid en integriteit van de schepping en van verzoening. Het is een teken van een doorbraak van het bewustzijn dat mensen en culturen delen in een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van de grote vragen van de wereld. Zo kan een mondiaal draagvlak ontstaan voor een cultuur van respect voor de mensenrechten en voor de integriteit van de schepping en voor de waarde van cultuur en levensbeschouwing.
- 2.8.4 Bedrijfsinvesteringen in andere landen hebben niet alleen economische waarde, maar zijn ook een mogelijkheid om eigen visies en opvattingen over de rol van de onderneming, de sociaal-economische ordening, de omgang met het milieu en de mensenrechten gestalte te geven. Nederland steunt en bevordert het hanteren van gedragscodes door ondernemingen en het afsluiten van convenanten tussen vakbonden, milieu- en mensenrechtenorganisaties en multinationale ondernemingen over het respecteren van sociale, ecologische en mensenrechtennormen door bedrijven in andere landen. Bijzondere aandacht verdient het tegengaan van kinderarbeid.

CDA

Hoofdstuk 3

3. VOORRANG VOOR VEILIGHEID

Het probleem van de huidige onveiligheid zit diep. Het recht is in de samenleving omstreden. Onder meer door het wegvallen van consensus over waarden en normen die aan het recht ten grondslag liggen. Dat raakt ook de zekerheden, die in een rechtsstaat door de overheid gegarandeerd en door de samenleving gedragen behoren te worden. Gelukkig leidt de betere toerusting van politie en justitie, waar een reeks van kabinetten aan heeft gewerkt, tot eerste resultaten. Voor tevredenheid is geen reden. De criminaliteit neemt nog steeds toe op plaatsen waar de burger zich voorheen veilig voelde: door snelle inbraken in huis, onveilige parkeerplaatsen langs de grote snelwegen, drugsoverlast in de stads- en dorpskernen en stijgende jeugd-criminaliteit. De internationaal georganiseerde misdaad kan niet meer op nationaal niveau bestreden worden. Ontevredenheid bestaat ook over het aantal beschikbare agenten.

Het justitieapparaat moet met moderne middelen toegerust worden. Het bouwen van cellen alleen is niet genoeg. Daarvoor zijn ook de komende jaren de nodige middelen noodzakelijk. Dat is niet alleen een kwestie van geld; ook de kwaliteit en snelheid van het werk moeten sterk verbeteren. Ontwikkelingen op dat punt moeten veel sneller. Het CDA wil dat bereiken langs twee sporen: ten eerste een harde aanval op onveiligheid en ferme handhaving van de wetten, en ten tweede een versterking van het vermogen in de samenleving zelf om bij te dragen aan veiligheid.

CDA

3.1. Veiligheidsontwikkeling in de samenleving

- 3.1.1 Misdaad is een breuk in de samenleving. Veel crimineel gedrag gaat erop terug dat mensen de aansluiting bij de samenleving hebben gemist. Bestrafing moet er dan ook op gericht zijn de dader van een misdrijf te confronteren met de gevolgen van zijn of haar daden en diens relatie met de gemeenschap te herstellen. De in de laatste vijftien jaren gevolgde weg van een versterking van justitie en tegelijk meer toepassing van taakstraffen en herstel van schade moet dan ook verder worden gevolgd. Ook is meer nodig op het gebied van de preventie en behandeling. Meer capaciteit in de gezondheidszorg en sociale zorg voor randgroepen moet in een directe, op de persoon gerichte aanpak het afglijden voorkomen van mensen die drugs gebruiken of in een gewelddadige subcultuur zijn beland. Daartoe worden meer middelen uitgetrokken voor de bouw en exploitatie van verslavingsklinieken.

- 3.1.2 Veiligheid is meer dan de afwezigheid van criminaliteit. Echte veiligheid ontstaat in een samenleving waarin mensen op elkaar betrokken zijn. Het CDA wil dat de straat een echt publiek domein is, waar de burger zich veilig voelt, en geen niemandsland. Dit kan door veiligheid weer op te vatten als een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van de burger en zijn of haar gemeenschappen en de overheid. Gemeente, woningbouwvereniging, politie, winkeliers, scholen én bewoners moeten samen werken aan een veilige leefomgeving. Initiatieven in deze sfeer verdienen steun. Een integraal veiligheidsbeleid voor het gehele land bouwt op de sociale vernieuwing en het grote stedenbeleid voort door steun voor plaatselijke initiatieven. Nieuw te bouwen wijken en stadsvernieuwingswijken dienen een veiligheidstoets te ondergaan.
- 3.1.3 Waar houvast ontbreekt in de jonge jaren, ligt een kiem voor jeugdcriminaliteit. Ook dat is reden voor het gezins- en familiebeleid dat het CDA voorstaat. Familie en gezin zijn van wezenlijke betekenis voor besef van menselijke waardigheid en bevordering van wederzijds respect. Gezinsbeleid en criminaliteitspreventie komen samen in een scherp toezicht van de overheid op de leerplicht en het tegengaan van schoolverzuim en in een actief beleid om te voorkomen dat risico-jongeren worden meegezogen in criminele activiteiten. Instellingen die een samenbindende rol hebben, zoals scholen en buurt- en sportverenigingen, worden versterkt en ondersteund.

CDA

3.2. Bestrijding van onveiligheid: de justitiële keten aaneengesmeed

- 3.2.1 De bestrijding van onveiligheid vraagt een niet aflatende aandacht en inzet. Inmiddels worden goede resultaten geboekt met pogingen om de kloof tussen politie en justitie te dichten, zoals parketsecretarissen op de politiebureaus en lik-op-stuk-beleid. Deze ontwikkeling wordt met kracht voortgezet. Maar er is meer nodig. De aansturing van de politie wordt verbeterd, vooral om meer delicten te kunnen oplossen. De lengte van procedures wordt zoveel mogelijk bekort. Het bewijsrechtelijk instrumentarium om delinquenten te kunnen vervolgen wordt waar nodig uitgebreid, ook door gebruik van nieuwe technologie. Misdrijven behoren in de regel te worden gevolgd door onmiddellijke veroordeling. De strafmaat voor het veroorzaken van verkeersongevallen met extreem hoge snelheden en/of onder invloed wordt verhoogd. Recidive wordt harder aangepakt.
- 3.2.2 Voldoende capaciteit voor voorlopige hechtenis is nodig om te voorkomen dat na 2000 nog heenzendingen plaatsvinden; zo nodig wordt dan het uitgangspunt "twee

op één cel" toegepast. De mogelijkheden tot elektronisch huisarrest voor bepaalde groepen worden benut. Het automatisme van de vervroegde invrijheidsstelling wordt afgeschaft. In de verhouding tussen privacy en individuele rechtsbescherming van de verdachte enerzijds en bescherming van de samenleving anderzijds dient meer recht te worden gedaan aan de belangen van de samenleving, zeker wanneer de veiligheid van die samenleving in het geding is. Justitie krijgt de ruimte die nodig is voor een geloofwaardige praktijk van opsporing en vervolging.

- 3.2.3 De justitiële keten zal steeds moeten worden ingesteld op de wijze waarop het criminaliteits- en veiligheidsprobleem zich in de maatschappij aandient. Voor georganiseerde criminaliteit is een andere aanpak nodig dan voor de bestrijding van jeugdbendes. De schaal van werken van de politie moet daarop zijn aangepast.
- 3.2.4 Daar waar criminelen het contact met de samenleving systematisch vermijden en zich als een afgesloten groep organiseren, volstaat de traditionele strafrechtelijke aanpak niet langer. Naast middelen voor de opsporing zoals het direct af luisteren is adequate bestraffing nodig. Het Wetboek van Strafrecht moet de rechter meer ruimte geven om een passende straf op te leggen aan degenen die een sleutelrol vervullen in een misdadige organisatie, wanneer deze organisatie zeer ernstige of omvangrijke misdrijven pleegt. Daarbij gaat het niet alleen om degenen die leiding geven aan misdadige organisaties, maar ook degenen die deze financieren of er op grote schaal baat van trekken.
- 3.2.5 Basispolitiezorg wordt in samenhang met het overige gemeentelijke beleid uitgeoefend waartoe de betrokkenheid van de gemeenteraad op dit punt wordt vergroot. Nodig zijn een nieuw concept van surveillance en de inzet van goed gekwalificeerd en aanzienlijk meer politiepersoneel. Het CDA vraagt daartoe om 7000 agenten extra. Daarmee wordt bereikt dat maatschappelijk verstorend gedrag direct wordt gecorrigeerd. Daar hoort bij een goede interne controle en een vlotte behandeling van klachten van burgers. Toenemende aandacht is nodig voor de veiligheid in landelijke gebieden. Om de bereikbaarheid te verbeteren komt er per gemeente tenminste één politiepост. De aanrijtijden worden drastisch verkort.
- 3.2.6 Van belang in deze benadering is ook intensieve preventie. Waar mogelijk dienen maatschappelijke conflictsituaties door verzoening te worden opgelost teneinde de intrede in de justitiële keten te voorkomen. Daarvoor is een samenleving nodig die geschillen dempt en tijdig opvangt, een samenleving met een sociaal beleid en met betekenisvolle maatschappelijke organisaties, een samenleving die waarde toekent aan overleg in plaats van het opkloppen van een "claimcultuur". Normschendingen

CDA

kunnen sneller worden gecorrigeerd, wanneer de samenleving intensievere politiezorg ondersteunt. Essentieel als element van de preventie zijn ook de zorg voor de kwaliteit van de openbare ruimte en het snel herstellen van vernielingen daarin. Dit in combinatie met minder schotten tussen de diensten die zich met jonge criminelen bezighouden.

- 3.2.7 Voor een grotere schaal is reden in geval van specifieke deskundigheid. Op nationaal niveau wordt geloofwaardige aansturing mogelijk gemaakt van de verschillende korpsen op terreinen waar alleen nationale samenwerking oplossingen biedt. Versterking is nodig van de recherche-functie op het gebied van zedendelicten bij kinderen. Geweld binnen het gezin moet worden onderkend en bespreekbaar worden gemaakt. Het opzetten van een goed preventiebeleid is dringend noodzakelijk. De kinder- en zedenpolitie wordt als functie hersteld op het niveau van de politieregio's, evenals versterking en specifieke deskundigheid van politie en recherche terzake van bestrijding van seksueel geweld en misbruik van vrouwen.
- 3.2.8 Het CDA wil af van de gedoogcultuur. Noch in het strafrecht, noch in het bestuursrecht hoort gedogen thuis. Gedogen is slechts toelaatbaar als in een weloverwogen aanpak stap voor stap wordt toegewerkt naar een betere handhaving van normen.
- 3.2.9 Versterking is nodig van de doeltreffendheid, snelheid van werken, kwaliteit en integriteit van de rechterlijke macht en de rechterlijke organisatie. Bij zware normovertredingen mag het uitspelen van vormfouten niet langer tot uitholling | en ongeloofwaardigheid van het gezag leiden. Daarom moet er een wettelijke mogelijkheid tot herstel van vormfouten komen. Er moet meer samenhang komen in de rechtspraak tussen en binnen rechterlijke colleges. Via extra financiële middelen, modernisering van het personeelsbeleid en goede logistieke toerusting wordt gewerkt aan kwaliteitsverhoging. De procesduur wordt genormeerd. Omdat daarbij aan zorgvuldigheid en kwaliteit geen afbreuk mag worden gedaan, worden extra middelen uitgetrokken voor versterking van de rechterlijke macht. Er komt zo snel mogelijk een afdoende wettelijk regeling van het gebruik van kroongetuigen in strafprocessen.

CDA

3.3. Leven zonder verslaving

- 3.3.1 Gokken, drugsgebruik en alcohol gaan gepaard met verslavingsverschijnselen die de menselijke waardigheid aantasten. Daarom mogen deze verschijnselen de

samenleving niet onverschillig laten. Veel hangt ook hier af van het maatschappelijk klimaat en de publieke moraal, die burgers en politici er op na houden. Er moet een einde komen aan verwarrende signalen die jongeren op dit moment vaak bereiken, als zouden drugs enerzijds bespreekbaar en bovendien gemakkelijk verkrijgbaar moeten zijn, terwijl ze aan de andere kant officieel ongeoorloofd worden verklaard. Verslaving aan alcohol en nicotine wordt bestreden door een strikte leeftijdsgrens van 16 jaar bij de verkoop, beperking van de verkooppunten en het uitbreiden van voorlichtingscampagnes. Het CDA wil dat alle kinderen in de hoogste klassen van de basisschool voorlichting krijgen over de schadelijke effecten van roken, alcohol en drugs. De overheid ontmoedigt het gebruik van bestaande verslavingsmiddelen zoveel mogelijk en gaat de inburgering van nieuwe roesmiddelen met kracht tegen. Onderzoek naar oorzaken van verslaving en de bestrijding ervan blijven nodig.

- 3.3.2 Intensieve preventie vraagt om samenwerking tussen de politie, de GGD, de Consultatiebureaus voor Alcohol en Drugs, de overheid, ouders en jongeren zelf. De preventie moet gericht zijn op softdrugs, harddrugs en ecodrugs, maar ook op alcohol en sigaretten. Voorlichting begint al op de basisschool. Door effectievere inzet van leerplichtambtenaren, het aanstellen van veiligheidsconsulenten en het versterken van het toezicht op scholen en in uitgaansgelegenheden wordt ook de ambulante handel in drugs aangepakt. De handel in nieuwe pillen, die in combinatie met alcoholgebruik een groot gevaar voor gezondheid en openbare orde opleveren, wordt met kracht bestreden.
- 3.3.3 In de drugshandel is geen sprake meer van een bescheiden schaal van gebruik, maar van een zich verhardende business, die met steeds meer producten een markt van roes en afhankelijkheid creëert. Uitgangspunt voor het CDA is op termijn sluiting van alle verkooppunten. Daartoe dienen zo nodig de bevoegdheden van de overheid te worden uitgebreid. Daarom komt er voorshands per gemeente een maximum op het aantal coffeeshops en vindt er geen uitbreiding plaats ten opzichte van de huidige situatie. Verkooppunten die zich in de buurt van scholen of jeugdcentra bevinden of drugstoerisme uitlokken worden gesloten en de regels voor verkoop overeenkomstig de bestaande (AHOJ)-criteria strikt gehandhaafd. De minimum-“koopleeftijd” van 18 jaar wordt gehandhaafd.
- 3.3.4 Meer capaciteit en middelen zijn nodig voor behandelinrichtingen voor drugsverslaafden. Capaciteit en legaliteit van vormen van gedwongen afkicken worden versterkt. Wat daarvoor nodig is, zijn betaalbare cellen voor strafrechtelijke

opvang van verslaafden (SOV-cellen) en ruimere bevoegdheden en middelen voor dwangverpleging (herziening Wet BOPZ). Ook is meer aandacht nodig voor de bestaansperspectieven nadien. Gecontroleerde en tijdelijke heroïne-verstrekking onder medisch toezicht en uitsluitend in het kader van een behandeling gericht op afkicken, kan bij wijze van experiment worden mogelijk gemaakt.

3.4. Misdad, straf en dan...

- 3.4.1 Reclassering en HALT-bureaus zijn niet het sluitstuk van een keten, maar een wezenlijk element van veiligheidszorg. Combinaties van straf, elektronisch huisarrest en werk of scholing worden als belangrijke middelen tot reïntegratie in de maatschappij meer ontwikkeld en toegepast.
- 3.4.2 Doel van het recht is vrede en zaken weer op orde brengen. De justitiële keten wordt doorgelicht op mogelijkheden tot herstel van ontworpen verhoudingen en verzoening. In sommige situaties blijkt het aanbieden van een onafhankelijke vertrouwenspersoon en een mogelijkheid tot communicatie en begeleiding een meer adequate rol van het recht op te leveren. De advocatuur en de justitie laten dan een ander gezicht zien: in plaats van tegenstellingen aan te scherpen worden bindende elementen in de rechtssfeer gebracht. Deze mogelijkheden dienen ook in andere situaties onderzocht en zo mogelijk toegepast te worden. Het weer op orde brengen van zaken omvat tenslotte structureel aandacht voor slachtoffers van criminele handelingen. Dezen moeten kunnen rekenen op adequate ondersteuning en zorg en op rechtsbijstand, met name om geleden schade vergoed te krijgen. Het loslaten van de schuldaansprakelijkheid bij verkeersovertredingen mag niet leiden tot geen enkele aansprakelijkheid bij schuld.
- 3.4.3 De kwaliteit van de rechtsorde is gediend met goede en snelle procedures, ook op het terrein van het vreemdelingenbeleid. (Zie: 2.6.4 t/m 2.6.7) De doorlooptijden van rechterlijke procedures (ook civiel- en bestuursrechtelijk) moeten korter. Voorts dient het procesrecht aanzienlijk te worden vereenvoudigd. In dat kader kan ook de civielrechtelijk verplichte vertegenwoordiging voor de rechtbank worden beperkt, opdat de drempel voor toegang tot de rechter zo laag mogelijk is. Daarom wil het CDA in het kader van een geïntegreerde organisatie voor de rechtspraak in eerste aanleg de kantonrechter handhaven.

3.5. Internationale misdaadbestrijding

- 3.5.1 Het belang van achtervolging en vervolging over de landsgrenzen heen kan zwaarder wegen dan de nationale soevereiniteit. Binnen de sector Justitie en Binnenlands Bestuur van de Europese Unie dienen de effectiviteit van de besluitvorming en de democratische controle inzake de bestrijding van de internationale criminaliteit te worden verbeterd. Europese strafwetgeving wordt ingevoerd op terreinen waar dat omwille van een geloofwaardige opsporing en vervolging noodzakelijk is. De bestrijding van de drugshandel wordt Europees geharmoniseerd. De taken van Europol worden uitgebreid op basis van deze strafwetgeving, gecontroleerd door het Europese Parlement en getoetst door het Europese Hof van Justitie. Uitlevering van verdachten en internationale hulp in strafzaken behoren in Europees verband op een praktische manier geregeld te zijn. Nederland zet zich in voor grotere Europese samenwerking ter bestrijding van belastingfraude en corruptie.
- 3.5.2 De grenzeloosheid van de elektronische informatiestromen kan leiden tot nieuwe vormen van criminaliteit. Enerzijds vraagt dit om vormen van zelfregulering, maar anderzijds is waar nodig ook grensoverschrijdend justitieel optreden en een internationale strategie onmisbaar. Internationaal moet worden vastgelegd dat afzenders van openbare informatie op internet traceerbaar zijn.
- CDA** 3.5.3 Van een directe militaire bedreiging van de veiligheid is momenteel geen sprake. Maar de instabiliteit in de Russische Federatie en sluimerende en open etnische conflicten zijn bronnen van zorg. Nieuwe vormen van onveiligheid zijn te vinden in anarchistische situaties van elkaar bevechtende clans of manipulatie van etnische identiteit. Het internationale veiligheidsbeleid moet bovendien meer aandacht besteden aan grensoverschrijdende vraagstukken als terrorisme, georganiseerde misdaad en drugshandel, en handel in, of exploitatie van, vrouwen en kinderen en de verspreiding van (kennis voor de aanmaak van) wapens voor grootschalige vernietiging. Daarmee raakt het internationale veiligheidsbeleid nauwer verweven met het interne veiligheidsbeleid.

3.6. Vrede is meer dan veiligheid alleen

- 3.6.1 De krijgsmacht wordt ingericht om te kunnen bijdragen aan de volgende taken van internationale veiligheid: de verdediging van het NAVO-verdragsgebied; de uitvoering van crisisbeheersingsoperaties in ontworpen landen en gebieden, met als

eerste aandachtsgebied de flanken van het NAVO-verdragsgebied; de inzet voor taken die nauw verweven zijn met interne aspecten van veiligheid, zoals terrorisme, internationaal georganiseerde misdaad en illegale wapenhandel.

3.6.2 Ter versterking van het draagvlak voor deelname aan crisisbeheersingsoperaties zijn programma's van voorlichting en bewustwording met betrekking tot het belang van deze vorm van internationale betrokkenheid en solidariteit onmisbaar. Onderdeel van het toetsingskader voor Nederlandse deelname aan dergelijke operaties zijn met name een heldere taakstelling en de mogelijkheid voor Nederland mee te beslissen in het internationale politieke orgaan dat verantwoordelijk is voor de uitzending van troepen waar ook Nederland toe bijdraagt.

3.6.3 Er is een grijs gebied tussen internationaal en intern veiligheidsbeleid, waarin militair personeel en materieel kunnen worden benut. Goede toedeling van competenties over deze beleidsterreinen is noodzakelijk. De krijgsmacht moet kunnen beschikken over flexibiliteit, de mogelijkheid van inzet van kleinere eenheden, mobiliteit en middelen die voor meerdere doeleinden benut kunnen worden. Aandacht is nodig voor het aantrekken van adequaat opgeleid defensiepersoneel, o.a. door goede arbeidsvoorwaarden, perspectieven op voortzetting van de carrière in de burgermaatschappij en verdere opleidingsfaciliteiten. Bij crisisbeheersingsoperaties uit te zenden personeel wordt, in aanvulling op de (militaire) scholing, toegerust met gedegen kennis van de omstandigheden ter plaatse, alsmede met moreel bewustzijn van de mogelijkheden en beperkingen van hun optreden bij geval van ernstige schendingen van de mensenrechten. Tegelijk zijn goede arbeidsvoorwaarden voor het personeel dat wordt uitgezonden en goede ondersteuning en nazorg voor veteranen noodzakelijk.

CDA

3.6.4 Om bovengenoemde activiteiten uit te kunnen voeren is verdere verkleining van de operationele onderdelen van de krijgsmacht ongewenst. Door samenvoeging van eenheden en afdelingen met een vergelijkbare taakstelling bij de verschillende krijgsmachtdelen zijn nog besparingen mogelijk. Daarmee kunnen ook de kosten van meer internationale samenwerking worden gedekt.

3.7. De veiligheidsstructuur van Europa

3.7.1 Het CDA is voorstander van versterking van de Europese defensie-identiteit. Europese veiligheidssamenwerking zal uiteindelijk moeten leiden tot opname van de West-Europese Unie in de EU. Dit moet stap voor stap worden bevorderd door

o.a. ontwikkeling en uitwerking van een gemeenschappelijk Europees veiligheidsconcept en door operationele samenwerking. De inzet van troepen blijft een nationale beslissing.

3.7.2 Het Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid (GBVB) van de Europese Unie dient te worden gekenmerkt door grotere besluitvaardigheid en duidelijke politieke doelstellingen, zoals het streven naar goede betrekkingen met de Verenigde Staten, intensieve samenwerking met de landen van Midden- en Oost-Europa, solidariteit met landen in ontwikkeling en effectieve inzet voor het respect voor de rechten van de mens.

3.7.3 Een gezamenlijk veiligheidsbeleid in Europa, defensie-industrie en exportbeleid zijn nauw met elkaar verbonden. Export van militaire producten uit Europa moet uit een oogpunt van conflictpreventie en -beheersing aan een strenge gezamenlijke gedragscode worden verbonden. Nederland dient zich met kracht te blijven inzetten voor wapenbeheersing, wapenvermindering en beheersing van de wapenhandel in de vorm van verifieerbare verdragen. Die inzet geldt met name voor bezit en gebruik van anti-persoonsmijnen, alsmede voor nieuwe ontwikkelingen in de bewapening, zoals nieuwe generatie chemische en biologische wapens en laserwapens.

CDA 3.7.4 De NAVO biedt geconcentreerde technische assistentie bij de ontmanteling en het onschadelijk maken van het nucleaire potentieel van de Russische Federatie en de andere landen die voor 1991 als deelrepubliek behoorden tot de vroegere Sowjet Unie. Assistentie wordt eveneens verleend bij de omschakeling van militaire naar civiele productie in Midden- en Oost-Europa.

3.7.5 De NAVO blijft onmisbaar voor het garanderen van de politieke en militaire veiligheid en stabiliteit in Europa en voor de zekerheid van Midden- en Oost-Europese landen. De samenwerking die in het kader van het Partnership for Peace tot stand is gebracht, dient te worden verdiept. Doel is een coöperatieve veiligheidsstructuur die zich over heel Europa uitstrekt, zonder nieuwe scheidslijnen te veroorzaken. Bij democratische landen, die bereid en in staat zijn de politieke en militaire verplichtingen van het lidmaatschap op zich te nemen, kan deze samenwerking uitlopen op volwaardig lidmaatschap.

Openheid naar Midden- en Oost-Europa

3.7.6 Het streven van landen van Midden- en Oost-Europa naar aansluiting bij de Europese Unie verdient steun. Voor toetreding gelden criteria als stabiele

democratische instellingen, een goed functionerend rechtssysteem, de gereedmaking van de markten en de bereidheid de verplichtingen en de doelstellingen van het lidmaatschap op zich te nemen. Zij mogen daarbij rekenen op politieke, economische en maatschappelijke bijstand van de Unie en haar lidstaten. De EU moet dus voorbereid zijn op de opvang van relatief armere landen vanuit een geest van solidariteit van rijkere met zwakkere staten. Die laatste opstelling geldt ook voor de geassocieerde landen die niet, of vooralsnog niet, voor aansluiting bij de Europese Unie in aanmerking komen.

- 3.7.7 De EU en haar lidstaten staan voor de taak Europa institutioneel geschikt te maken teneinde zich met nieuwe leden uit te kunnen breiden. Op het gebied van sociaal-economische ontwikkeling, de consolidatie van de markteconomie, de aanpassing van het landbouwbeleid en het structuurbeleid is een interim-periode van voorkeursbehandeling en gedifferentieerde regelingen ten gunste van de geassocieerde landen in Midden- en Oost-Europa nodig.
- 3.7.8 Een groter deel van de hulp- en samenwerkingsprogramma's voor Midden- en Oost-Europa dient gericht te zijn op de bevordering van krachtige maatschappelijke organisaties in Midden- en Oost-Europa, respect voor de verscheidenheid en eigenheid van culturele en maatschappelijke samenhang; erkenning van en steun voor autonome contacten over en weer, steun voor particuliere initiatieven, de opbouw van netwerken van gelijkgezinde organisaties en bewegingen.

CDA

3.8. Veiligheid in een internationale rechtsorde

- 3.8.1 Het bevorderen van respect voor de mensenrechten dient een centrale plaats in te nemen in het buitenlands beleid. Mensenrechten zijn universeel, omdat de waardigheid van ieder mens niet van land of cultuur afhankelijk is. Vanuit dat uitgangspunt zoekt Nederland naar de meest effectieve benadering, die per regio en per land kan verschillen. Als lid van organisaties als de Verenigde Naties, de Raad van Europa of de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) maakt Nederland actief gebruik van de beschikbare procedures voor naleving van de aldaar vastgestelde mensenrechtennormen door de lidstaten. De situatie van de mensenrechten geldt als criterium voor het al of niet voortzetten van een bilaterale ontwikkelingsrelatie. Grote en systematische schendingen van de rechten van de mens zijn een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid en kunnen aanleiding zijn voor internationale interventie. Deze kan uiteenlopen van diplomatieke stappen via economische sanctie maatregelen tot, in laatste instantie, gewapend optreden.

- 3.8.2 Het Handvest van de Verenigde Naties dient de volkenrechtelijke legitimatie te blijven leveren voor crisisbeheersingsoperaties. Dat vraagt verbetering van de militaire VN-planningsstaf, commandovoering en versnelling van de beschikbaarstelling van troepen door de lidstaten.
- 3.8.3 Nederland beijvert zich voor een internationale rechtsorde in het kader van de Verenigde Naties. Het steunt maatregelen die leiden tot vergroting van effectiviteit en draagvlak van VN-optredens, o.a. door herstructurering van de VN-organen. Waar Nederland in internationale instellingen, zoals die van de Verenigde Naties, een meer dan evenredige financiële en materiële bijdrage levert, wordt bevorderd dat deze bijdrage ook tot uitdrukking komt in de besluitvorming.
- 3.8.4 Versterking is nodig van de rechtsprekende functie van VN-tribunalen, als instrument om bij te dragen in het voorkomen van gewapende conflicten en mensenrechtenschendingen en om vrede en recht voor de toekomst te verzekeren. Daarom moet er een permanent Internationaal Strafhof komen, dat recht spreekt in gevallen van misdaden tegen de menselijkheid. De regering spant zich ervoor in om Den Haag verder te laten uitgroeien tot juridische VN-hoofdstad, naast de andere VN-steden New York, Genève en Wenen. Daarom zet zij zich in voor het aantrekken van taken en instellingen en bouwt zij voort op de aanwezigheid van instellingen als het Internationaal Gerechtshof, het Internationale Hof van Arbitrage en van non-gouvernementele organisaties die in Den Haag gevestigd zijn.
- 3.8.5 Nederland beijvert zich voor de totstandkoming van een internationaal afdwingbaar verdrag ter bestrijding van corruptie en ter bevordering van integriteit bij overheid en bedrijfsleven. Een dergelijk verdrag dient ook verplichtingen op te leggen aan landen waar mogelijke betalers van corruptiegelden vandaan komen. Daarmee worden betere omstandigheden geschapen voor intensieve internationale handel en meer investeringen in ontwikkelingslanden. Bestrijding van corruptie is voorwaarde voor het ontvangen van ontwikkelingsgelden.
- 3.8.6 Nederland biedt steun aan veranderingsprocessen in jonge democratieën in de richting van politieke democratisering en versterking van de rechtsstaat, op alle niveaus van openbaar bestuur, van opbouw van een sterke civil society en van een sociaal georiënteerde markteconomie. Ondersteuning, vorming en toerusting van democratische politieke partijen is een noodzakelijke bijdrage aan verworteling van een democratische cultuur van tolerantie, vreedzame hantering van conflicten, bestrijding van corruptie en een sterke civiele samenleving. Speciale aandacht is

nodig voor de versterking van de positie van vrouwen en minderheidsgroeperingen in de politieke besluitvorming.

3.8.7 Het Nederlandse Midden-Oosten-beleid moet gericht zijn op het bevorderen van het fragiele vredesproces in het Midden-Oosten. Het Nederlandse Midden-Oosten beleid dient ondersteunend te zijn aan het doen naleven van de Akkoorden van Oslo die door Israël en de Palestijnen zijn ondertekend in 1993. Tevens dient het Nederlands Midden-Oosten-beleid erop gericht te zijn om de vrede te bevorderen tussen Israël en de Arabische landen met welke Israël nog geen vredesverdrag heeft. De ondersteuning van de economische ontwikkeling van de Westelijke Jordaanoever en de Gaza-strook wordt voortgezet. Europa bevordert regionale samenwerking tussen de landen gericht op duurzame en veilige ontwikkeling, waarbij met name aandacht is voor watervoorziening, milieu en de agrarische sector en voor het uitbannen van massavernietigingswapens in de regio.

3.8.8 In de ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Suriname wordt de nu nog overheersende gouvernementele hulprelatie zoveel mogelijk vervangen door rechtstreekse samenwerking van niet-politieke, in de samenleving verankerde organisaties op het gebied van onder meer gezondheidszorg, onderwijs, landbouw en nijverheid. Het intense verkeer van personen en goederen tussen de Surinaamse en de Nederlandse samenlevingen maakt een goede samenwerking van de justitiële diensten nodig. Op grond van het tussen het Koninkrijk en de Republiek Suriname gesloten Raamverdrag moet de Surinaamse regering erop kunnen worden aangesproken mee te werken aan de daarin vervatte belangrijke criteria voor deze samenwerking en versterking van het democratisch proces. In het kader van de normalisering van de betrekkingen tussen Nederland en Suriname zouden de mogelijkheden onderzocht moeten worden om de nog uitstaande verdragsmiddelen onder het beheer te stellen van de Wereldbank en deze onder normale IMF-criteria beschikbaar te stellen voor de eigen ontwikkeling van Suriname. Deze doelstellingen blijven dan ook onverkort de grondslag van de Surinaams-Nederlandse betrekkingen.

CDA

Koninkrijksverhoudingen

3.8.9 De Caribische delen van het Koninkrijk hebben steeds meer te maken met grensoverschrijdende relaties. Dat biedt nieuwe kansen op het gebied van toerisme, dienstverlening en telecommunicatie, maar het leidt ook tot problemen, het wegtrekken van goed opgeleide jonge mensen, financiële manipulaties, smokkel van drugs en andere verboden handelswaar en grote werkloosheid van onvoldoende opgeleide jongeren. Het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden geeft de

Nederlandse Antillen en Aruba vergaande autonomie, maar wordt anderzijds soms als beknopt ervaren, onder meer door het ontbreken van parlementaire controle in Koninkrijksverband. Een evenwichtige herschikking van taken en bevoegdheden, die over en weer aanvaardbaar is, kan niet worden gemist. De toelating van houders met een Nederlands paspoort dient voor alle delen van het koninkrijk gelijk te zijn.

- 3.8.10 Voor belangen die de dimensies van het afzonderlijke land binnen het Koninkrijk te boven gaan, zoals de integriteit van bestuur en economie, de rechten van de mens en de bestrijding van grensoverschrijdende criminaliteit, ligt er een gezamenlijke taak. Daarbij moeten parlementaire en rechterlijke controle worden verzekerd. Tegelijk moeten de Nederlandse Antillen en Aruba nieuwe kansen krijgen om eigen verantwoordelijkheid te nemen bij de opzet en uitvoering van ontwikkelingsprogramma's en relaties in hun regio. Dat geldt desgewenst ook bij volwaardige deelneming aan de Europese Unie, die mogelijk nieuwe perspectieven voor hun economieën biedt.

Hoofdstuk 4

4. NEDERLAND KWALITEITSLAND

De ruimtelijke inrichting van Nederland vindt plaats op basis van economische, sociale en ecologische doelstellingen. De economische worden onder meer ontleend aan de geografische ligging van Nederland in de Europese delta. De sociale doelstellingen worden bepaald door de wens van de burger te wonen, te werken en te recreëren in een veilige, schone en prettige leefomgeving. Om aan deze doelstellingen blijvend tegemoet te komen, is het de opdracht het succesvolle concept van Nederland Distributieland dóór te ontwikkelen tot Nederland Kwaliteitsland. Alleen zo kan Nederland optimaal de uitdagingen aan van globalisering, Europese integratie en de informatie- en communicatierevolutie. Nederland Kwaliteitsland is de beste weg naar meer werkgelegenheid.

Ook vanwege de ecologische doelstellingen is de ontwikkeling naar Nederland Kwaliteitsland gewenst. Het bewaren van de schepping is van evenveel waarde als het bewerken ervan. De primaire verantwoordelijkheid voor behoud van ons milieu ligt bij de burgers. Die opdracht brengen velen al in praktijk. Zonder die inzet is een duurzame economie een utopie. Die koers moet worden voortgezet. Met investeringen in hoogwaardige kennis en in industriële innovatie, persoonlijke bewustwording; met een integrale visie op ruimtelijke ordening, verkeer, vervoer, landbouw, visserij en natuur; met duidelijke regels, schone en zuinige technieken, het doorberekenen van de belasting voor het milieu in prijzen; en met concrete Europese en mondiale afstemming van milieubeleid.

CDA

4.1. Ruimtelijk-economisch perspectief

4.1.1 Om ruim vijftien miljoen Nederlanders een goede woonplaats, werkplaats en leefomgeving te bieden zijn voortdurende investeringen in kwaliteit nodig. In kwaliteit van de samenleving, van de leefomgeving, van de economie en van de infrastructuur. De economie ontwikkelt zich in de richting van minder materiaalgebruik en minder bulktransport. Het zwaartepunt van deze economie zal verschuiven van fysiek transport en overslag naar kennisdistributie en het regisseren van mondiale logistiek. Transport en overslag zullen in de toekomst beter en slimmer en schoner georganiseerd kunnen worden. Het blijft echter een sector die van groot belang is voor de Nederlandse economie.

- 4.1.2 Deze positiebepaling daagt uit om de inrichting van Nederland in het kader van een goed langere termijn perspectief zorgvuldig bij te sturen. Doel is enerzijds een platteland met een primaire functie voor de agrarische sector, natuur en recreatie, zonder de woon- en werkfunctie die het platteland toch ook heeft te verwaarlozen. De agrarische sector en de visserij levert een essentiële en karakteristieke bijdrage aan samenleving en economie. Nederland zal anderzijds steden kennen waar locaties voor wonen, werken en recreëren samenkomen, waar de economie gebaseerd is op hoogwaardige technologie en dienstverlening en beschikt over een duurzame transportinfrastructuur. In het Nederlandse landschap dienen cultuurhistorische waarden zoveel mogelijk herkenbaar behouden te blijven.

4.2. Een nieuw evenwicht tussen milieu en economie

- 4.2.1 Door nieuwe technologische ontwikkelingen, een op kennis gerichte economie en een adequaat milieubeleid hoeft economische groei niet noodzakelijk tot hogere milieubelasting te leiden. In veel sectoren zijn goede resultaten bereikt. Maar het milieu in Nederland en in de rest van de wereld is zodanig aangetast dat van een evenwicht tussen bewerken en bewaren van de schepping nog geen sprake is. De inspanningen moeten daar worden geleverd waar de problemen zich voordoen. Die inspanningen zijn haalbaar. Om ook in de 21ste eeuw nog een leefbare wereld te hebben voor komende generaties is het de opdracht van vandaag om overdreven gerichtheid op het "ik" en het "nu" te laten varen.
- 4.2.2 Om de doelstelling van een duurzame samenleving te halen, moeten de gestelde grenswaarden voor verzuring, vermesting, verdroging en verspreiding gehandhaafd worden. Reeds in het milieu aanwezige schadelijke stoffen worden zo snel mogelijk verwijderd.
- 4.2.3 Voor stank, geluidshinder en straling worden de vastgestelde normen strikt gehanteerd.
- 4.2.4 Om gevaarlijke beïnvloeding van het klimaatsysteem door de mens te voorkomen, moet de wereldwijde temperatuurstijging beneden de 2_ Celsius boven het pre-industriële niveau blijven. Daartoe dient de CO₂-uitstoot in de OESO-landen met 2% per jaar te dalen.
- 4.2.5 Bovenstaande grenswaarden kunnen niet afgewogen worden tegen andere doelen. De oplossing van het haalbaarheidsprobleem wordt gezocht in een tijdpadbepaling

waarbinnen de problemen opgelost moeten worden en niet in compromissen ten aanzien van de inhoud van de eisen. Dit tijdspad wordt bepaald door het criterium dat een bekwaam ondernemer in staat moet zijn om met behoud van een redelijk inkomen zijn productie en distributie af te stemmen op de milieueisen.

4.3. Gedeeld rentmeesterschap

- 4.3.1 De milieudoelstellingen vragen een ingrijpende verandering van produceren, consumeren en distribueren. Deze nieuwe koers is al op veel terreinen met succes ingezet. Er zijn ruwweg vier manieren om de milieudoelstellingen te halen. Achtereenvolgens zijn dat communicatie en voorlichting, afspraken met maatschappelijke organisaties, instrumenten als heffingen, subsidies en verhandelbare gebruiksrechten en wettelijke normstelling. Omdat elke manier voor- en nadelen heeft, moet gezocht worden naar een juiste mix van deze vier instrumenten.
- 4.3.2 In de uitvoering krijgt de ondernemer de ruimte om afhankelijk van zijn of haar economische situatie prioriteiten te stellen, onder voorwaarde dat op termijn alle doelstellingen worden gehaald. Op dit laatste ziet een onafhankelijke inspectie toe. Aan het niet halen van de doelstellingen verbindt de overheid harde sancties, tenzij sprake is van overmacht. Omgekeerd toont de overheid in haar milieubeleid betrouwbaarheid en bestendigheid.
- 4.3.3 Dit beleid krijgt gestalte in nauwe samenwerking tussen de ministeries van VROM, EZ, LNV, V&W en OC&W. Door ondernemers te sluiten privaatrechtelijke overeenkomsten worden ondersteund door een algemeen verbindendverklaring teneinde concurrentievervalsing tegen te gaan. Bij niet-nakoming van de afspraken treedt aanvullend wetgeving in werking. Ook de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie heeft in deze een belangrijke functie. Hoewel milieubeleid ingekaderd moet zijn in Europees beleid, mag van nog meer Nederlandse bedrijven worden verwacht dat zij internationaal tot de top op het gebied van milieuzorg gaan behoren.
- 4.3.4 Uit hoofde van het naleven van de gestelde milieu-eisen is er een zogeheten milieugebruiksruimte beschikbaar. Deze kan op een verantwoorde manier worden benut door wettelijke normstelling, voorlichting en afspraken. Wanneer dat onvoldoende resultaat oplevert kan gebruik worden gemaakt van heffingen en het verstrekken van gebruiksrechten. In de voorwaarden voor deze verhandelbaarheid moet op evenwichtige wijze rekening gehouden worden met de mogelijkheden van

nieuwe activiteiten. De tijdelijke invoering van een quotabank, die bevoegd is om de waarde van de verhandelbare quota opwaarts of neerwaarts te beïnvloeden, kan een oplossing zijn om waar nodig de ontwikkeling beheersbaar te houden. Ook andere oplossingen die ongewenste prijseffecten tegengaan en die de druk op de milieugebruiksruimte verminderen zijn welkom.

- 4.3.5 De milieugebruiksruimte dient als schaarste in het economisch verkeer voor alle goederen en diensten een reële prijs te krijgen. Dit geschiedt door heffingen en verhandelbare gebruiksrechten. De inkomsten worden bestemd voor de ontwikkeling van vervangende natuurlijke hulpbronnen. Daar waar de Europese markt dit noodzakelijk maakt worden deze regulerende heffingen in Europees verband of met een aantal gelijkgestemde landen ingevoerd. Zolang de milieufactor nog niet geheel in de prijzen is meegenomen, is het verantwoord om via belastingfaciliteiten milieuvriendelijke investeringen te bevorderen, onder meer via versneld afschrijven en zogeheten groenfondsen, die worden uitgebreid tot bosbouw. (Voor fiscale hervormingen, zie paragraaf 5.6)
- 4.3.6 Werkelijke oplossing van het milieuprobleem vergt verandering van levensstijl. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij de burger. Duurzaamheid moet primair gestalte krijgen via de beïnvloeding van de consumptie door huishoudens. In de prijzen meegenomen milieukosten worden buiten de automatische prijscompensatie gehouden. Afvalrecycling kan nog veel verder worden benut voor hergebruik van stoffen. Water- en energiebesparing moeten leiden tot economische voordelen.
- 4.3.7 Meer gebruik moet worden gemaakt van duurzame energiebronnen, zoals in Europees verband van biomassa. Deze energie wordt waar mogelijk beschikbaar gemaakt in gasvorm, zodat de huidige distributiestructuur daarvoor geschikt blijft. De bestaande belastingen en accijnzen op energie worden daartoe samengevoegd in één nieuwe bijzondere verbruiksbelasting, die hoger is naarmate de brandstofdrager minder duurzaam is. Isolatiënormen voor nieuwbouw worden zwaarder. De teruglevering van "groene" stroom, zoals water-, zonne- en windenergie, aan energiebedrijven wordt gestimuleerd en financieel aantrekkelijker gemaakt. Op termijn worden alleen nog auto's toegestaan, die zowel op gebruikelijke brandstof als op elektriciteit rijden. Inzake de nationale uitvoering van het CO₂-beleid worden de subsidiegelden voor aanleg van bedrijfsterreinen bij voorrang bestemd voor die terreinen waarop een nul-emissie-situatie en zuinig ruimtegebruik worden nagestreefd. De toepassing van warmte-krachtkoppeling wordt sterk gestimuleerd.

4.4. Een land om van te houden

- 4.4.1 De ruimtelijke hoofdstructuur van Nederland vindt haar basis enerzijds in een stedelijke structuur in West-Nederland met een sterke oriëntatie op handel, onderzoek, communicatie en vervoer en anderzijds in een meer landelijke structuur in overig Nederland, waarbinnen zich een aantal stedelijke gebieden bevindt, waarin zich moderne industrie, handel, onderzoek, communicatie en vervoer ontwikkelt. Deze ruimtelijke hoofdstructuur wordt versterkt. De karakteristieken van stedelijk en landelijk gebied worden niet verder aangetast. Verdere uitdijing van de Randstad via bovenregionale suburbanisatie wordt tegengegaan.

Structuurbepalende projecten in een kenniseconomie

- 4.4.2 Mobiliteit en communicatie beïnvloeden de factor "afstand" en daarmee de ruimtelijke inrichting. Nieuwe projecten worden getoetst aan de mate waarin zij bijdragen aan een op kennis gebaseerde economie en de mate van energie- en omgevingsvriendelijkheid. De verantwoordelijke rijksoverheid legt de ruimtelijke hoofdstructuur vast, waarin concreet komt te staan wat beschermd en ontwikkeld moet worden. Een specifieke Wet grote projecten zorgt ervoor dat deze, met inachtneming van rechtszekerheid en integraliteit van de afwegingen, sneller kunnen worden gerealiseerd.
- 4.4.3 Een actieprogramma coördineert en stimuleert de ontwikkeling van nieuwe generaties transportsystemen, nieuw zowel in technische zin als qua beheersvorm. De overheid begunstigt de startfase met tijdelijke subsidies en fiscale instrumenten, waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van publiek/private financiering. Voor de Randstad wordt, indien er concrete initiatieven komen, een langjarige concessie verleend aan een consortium van private partners om een overwegend ondergronds transportsysteem voor personen en goederen aan te leggen en te exploiteren, dat de vier grote steden met elkaar verbindt. Onderzocht wordt of de grond onder en naast de huidige rijkswegen ook voor nieuwe transportsystemen kan worden benut. De overheid verplicht zich in de concessievoorwaarden tot het instandhouden van gunstige voorwaarden en koopt vervoer in voor die groepen reizigers voor wie zij de zorg heeft.
- 4.4.4 Vliegverkeer moet zich binnen op duurzaamheid gebaseerde voorwaarden die vastgelegd zijn als nationale milieudoelstelling ontwikkelen: internationaal gecoördineerde reële toedeling van kosten, invoering van de energie-accijns op kerosine en eisen aan geluidhinder, veiligheid en luchtverontreiniging. Zij noodzaken tot technologische vernieuwing van vliegtuigen en vliegbewegingen. De NV Schiphol wordt geprivatiseerd. Zij mag een zogeheten coordinated luchthaven

worden. Positieve en negatieve prikkels voor luchtvaartmaatschappijen, die investeringen in een geluids- en emissiearme vloot stimuleren, zijn onderdeel van een capaciteitsbeleid dat de milieuruimte in acht neemt. Omdat Schiphol tegen grenzen oploopt, krijgt de luchthaven de gelegenheid om de mainport-doelstelling te bereiken door het aantal en de ligging van de start- en landingsbanen op de huidige vestigingsplaats versneld af te stemmen op de gestelde randvoorwaarden.

- 4.4.5 Er moet een net van Hogesnelheidslijnen komen in Europa. Nederland wordt op dit net aangesloten door drie verbindingen: Amsterdam-Parijs-Madrid, Amsterdam-Frankfurt-Praag-Wenen-Budapest en Amsterdam-Groningen-Hamburg-Berlijn-Warschau. Deze lijnen zullen de korte afstandsvluchten ontmoedigen en beïnvloeden mede de toekomstige stedelijke structuren op Europees niveau. Daarin ligt eerder het belang dan in het precieze aantal minuten tijdwinst. De aanleg van de Zuiderzeespoorlijn is noodzakelijk in het kader van structuurversterkend beleid voor het Noorden van het land. Aansluiting van Maastricht en Heerlen op het HSL-netwerk vindt plaats door het doortrekken van de intercitylijn tot Luik respectievelijk Aken.
- 4.4.6 De overheid zoekt naar een omzetting van de concurrentie tussen Rotterdam en Antwerpen in een nieuwe complementaire verhouding, waar beide havensteden en Zeeland baat bij zullen hebben. De maatschappelijke kosten van de aanleg van haveninfrastructuur zijn dermate hoog dat afstemming in de Rijn-Maas-Schelde-delta noodzakelijk is. De IJzeren Rijn wordt in dit beleid betrokken.
- 4.4.7 Nederland moet meer investeren in (schone) kennisinfrastructuur, die duurzame groei van economie en werkgelegenheid mogelijk maakt. Een snelle (breedbandige) toegang tot internet voor scholen, bibliotheken en woningen en veel meer computers en kennis daarvan in het onderwijs zijn noodzakelijk zodat een ieder daadwerkelijk van de voordelen kan gaan profiteren. Projecten als Loket2000 en het Europese "ATTACH"-project zijn gericht op gratis publiekstoegang tot gemeenschapsinformatie en stellen een goed voorbeeld van hoe overheden het gebruik van ICT kunnen bevorderen door het publiekelijk beschikbaar stellen van informatie. (zie ook paragraaf 5.3)
- 4.4.8 De mogelijkheden van telewerken worden zo veel mogelijk benut, ook ten behoeve van de economische ontwikkeling van achtergebleven gebieden en sectoren. Op terreinen als verkeer en vervoer, gezondheidszorg en thuiszorg kan ICT tot meer efficiency leiden. Daarbij wordt recht gedaan aan de privacy van mensen: openheid van doelstellingen, verantwoordelijkheid van informatieverwerkers voor heldere

normen bij het verwerken van persoonsgegevens zijn nodig. Een belangrijke rol wordt toegekend aan zelfregulering en het aanpakken van problemen zo dicht mogelijk bij de veroorzaker.

- 4.4.9 Het CDA legt bij de besteding van gelden uit het Fonds Economische Structuurversterking het accent op die projecten, die leiden tot een duurzame inrichting van Nederland: duurzame infrastructuur in de meest brede zin en (her-) inrichting van het landelijk gebied ten behoeve van landbouw en natuur. Het Noorden van het land krijgt daarbij bijzondere aandacht.

Een Nationaal Erfgoedfonds

- 4.4.10 Om het materiële en natuurlijke erfgoed voor de toekomst veilig te stellen richten overheid, particuliere organisaties en bedrijven een Nationaal Erfgoedfonds op. Dit fonds is bestemd voor opbouw en onderhoud van natuur en landschap, de verfraaiing van de publieke ruimte en de zorg voor monumenten. In dit fonds zullen de klassieke financieringsbronnen, zoals de jaarlijkse overheidsbijdragen voor monumentenzorg en natuurbeleid, die qua systematiek ongewijzigd blijven, samenvloeien met nieuwe bronnen vanuit particuliere organisaties en ook bedrijven die zich nabij een natuurgebied willen vestigen. Particuliere bijdragen worden door een systeem van medefinanciering gestimuleerd.

Mobiliteit in duurzame banen

- 4.4.11 De moderne samenleving is mobiel. Dat heeft positieve gevolgen in termen van welvaart en ontplooiing. Maar de sterke toename van de mobiliteit heeft ook negatieve effecten in de vorm van energieverbruik en klimaatverandering, een explosief toegenomen stedelijk ruimtebeslag en daarmee samenhangende aantasting van de open ruimte, natuur en landschap. Nieuwe productietechnologie, die meer decentraal werken mogelijk maakt, en een samenleving die meer kennis-georiënteerd zal zijn, zullen in de verdere toekomst leiden tot een afname van de behoefte aan transport van vooral goederen. De vergroting van de participatie in de samenleving op het brede terrein van werk, cultuur en recreatie zal de mobiliteit van personen echter een blijvende impuls geven.
- 4.4.12 De overheid streeft naar het beperken van onnodige mobiliteit en het in duurzame richting geleiden van de overige mobiliteit. Daartoe beperkt zij de vervoersbehoefte door een adequate ruimtelijke inrichting. Daarnaast gelden ook voor de mobiliteit de uitgangspunten, zoals die zijn neergelegd in de paragrafen 4.3.5 tot en met 4.3.7. Voor zover die leiden tot accijnsverhoging geschiedt zulks in Europees verband of samen met de buurlanden. Werkgevers worden fiscaal gestimuleerd om hun

werknemers faciliteiten te bieden voor thuiswerken en het privé-gebruik van de auto van de zaak niet onnodig te bevorderen.

- 4.4.13 Het geleiden van mobiliteit in duurzame richting zal geschieden langs de volgende stappen: (1) verbetering van het openbaar vervoer - dat niet geheel aan de marktwerking wordt overgelaten, maar waar openbare aanbesteding mogelijk is - door integratie van verschillende systemen en door investeringen in de stedelijke infrastructuur voor openbaar vervoer en door stimulering van nieuwe vormen van collectief vervoer op maat (belbusjes, bedrijfsbusjes e.d.), alsmede van duurzame vervoersdragers als water, buistransport en fietsverkeer; (2) optimalisering van het gebruik van de bestaande wegen-infrastructuur door introductie van rekeningrijden, verbetering van de verhouding van de variabele kosten van auto en openbaar vervoer ten gunste van het openbaar vervoer, toeritdosering, betaal- en doelstroken; (3) aanpassing van de bestaande wegeninfrastructuur door verbreding en extra rijstroken; (4) en als laatste de aanleg van nieuwe wegen-infrastructuur, als het voorgaande onvoldoende soelaas biedt. De congestie in de verkeersintensieve gebieden wordt bestreden met een effectieve prijsstelling voor de niet-openbare mobiliteit, bijvoorbeeld door het rekeningrijden te introduceren en bij het parkeren.

Volkshuisvesting

- CDA** 4.4.14 De algemene toename van de woningbehoefte wordt minder groot. Tegelijk neemt de vraag naar kwalitatief betere woningen toe. In de volkshuisvesting zullen zich de komende jaren ingrijpende wijzigingen voordoen die grote gevolgen hebben voor de bouwprogramma's en de herstructurering van de bestaande voorraad woningen. Deze processen zullen in een volledig vrije marktsituatie leiden tot versterkte sociale segregatie en aantasting van maatschappelijk kapitaal en het sociale weefsel in dorpen en steden. Sturing door de overheden is noodzakelijk. In het bijzonder daar waar het de samenstelling, localisering en de verdeling van de voorraad betreft.
- 4.4.15 Nieuwe methoden zijn nodig om ook groepen die tot nu toe niet over een eigen koopwoning konden beschikken, hiertoe te stimuleren en faciliteren, bijvoorbeeld via casco-verkopen en een andere aanwending van huursubsidies (zie 2.2.19). Verkoop van huurwoningen is een goede manier om het eigenwoningbezit te stimuleren. Het CDA stelt hieraan wel de voorwaarde dat de voorraad goedkope huurwoningen groot en betaalbaar genoeg blijft om in de woningbehoefte van de primaire doelgroep te voorzien.

4.5. Een stad om in te leven

- 4.5.1 De grotere steden zijn centra van dynamiek, vernieuwing; economische motoren, culturele centra en de multiculturele ontmoetingsplaatsen van de volgende eeuw. Deze steden moeten aantrekkelijker worden om in te wonen, te werken en te recreëren. Daarvoor zijn forse investeringen nodig in infrastructuur, criminaliteitsbestrijding, armoedebestrijding, inburgering van culturele minderheden, volkshuisvesting, de publieke ruimte en in het openbaar bestuur (zie Register voor plaats van deze onderwerpen)
- 4.5.2 De ruimtelijke hoofdstructuur kent een balans tussen stad en platteland. De verwevenheid en onderlinge afhankelijkheid van beide leefwerelden nemen toe. Het creëren van een samenhangend metropolitaan milieu met een Nederlandse karakteristiek in de Randstad heeft hoge prioriteit. Daartoe wordt de huidige stedelijke hoofdstructuur versterkt. Verdere verstedelijking wordt vooral aan die structuur gekoppeld. Het Groene Hart heeft functies op het gebied van landschap, landbouw, natuur en recreatie en dient tevens voor de opvang van de groei van de lokale bevolking.
- 4.5.3 Grote steden en met name bepaalde wijken daarbinnen kenmerken zich door een stapeling van achterstanden op diverse vormen van maatschappelijke participatie, onderwijs, kwaliteit van de huisvesting en op sociaal-economisch terrein. Intensieve en gebundelde achterstandsbestrijding moet in deze gebieden de vicieuze cirkel doorbreken.
- 4.5.4 Het toenemen van het aantal dak- en thuislozen is reden voor grote zorg. Groei van deze groep moet bij de wortel worden aangepakt door onder andere verbetering van psychiatrische zorg, goede reclassering, verslavingspreventie en intensieve begeleiding van probleemjongeren. Daarnaast moeten de opvangmogelijkheden voor dak- en thuislozen worden uitgebreid in samenwerking met hulpverlenende maatschappelijke organisaties. De opvang moet beter toegerust worden op daklozen die psychiatrisch ziek zijn en/of verslaafd. Het is belangrijk dat opvang een integraal karakter heeft en daadwerkelijk perspectieven biedt voor een ander bestaan.
- 4.5.5 De veiligheid en leefbaarheid van steden is een essentieel thema voor de toekomst. Steden moeten investeren in stedelijke gemeenschappen, in verkleining van de afstand tussen bestuur en burger, in kleinschalige bedrijvigheid en organisaties met een menselijke maat. Verdere verstedelijking vindt bij voorrang plaats door inbreien

in bestaande lokaties, ondergronds bouwen en overkapping van wegen en spoorwegen.

- 4.5.6 De lokale overheid zorgt voor een wijkgerichte aanpak van problemen door het organiseren van de samenwerking van overheidsdiensten en andere instellingen, het verbeteren van de openbare ruimte, het opheffen van onnodige regels en door het financieren van buurtbeheer. Initiatieven van burgers worden hier nadrukkelijk bij betrokken. Door het beschikbaar stellen van budgetten kunnen burgers hun verantwoordelijkheid nemen voor het beheer van openbare ruimten, pleinen, parken en straten. Het volkshuisvestingsbeleid moet condities scheppen voor het aan de grotere steden binden van de midden en hogere inkomensgroepen. In de Randstad en in de stedelijke gebieden daarbuiten moet goed openbaar vervoer de drager zijn van verdere verstedelijking. Binnen en rondom de steden zal meer ruimte toebedeeld moeten worden aan natuurbeleving en recreatie. Het gaat om het concept van de complete stad. Dat is een stad waarin wonen, werken en recreëren alledrie mogelijk zijn, zodat grote vervoersstromen in beginsel vermeden worden.
- 4.5.7 Een goede infrastructuur is essentieel voor het economisch draagvlak van de stad. Het probleem van de bereikbaarheid wordt aangepakt door selectiever gebruik van de personenauto in de stad af te dwingen door meer te investeren in parkeergarages en parkeergelegenheid aan de rand van de bebouwde kom (transferia), snel en adequaat (zonodig ondergronds) openbaar en taxivervoer. Daarbij moet er hulp zijn voor startende ondernemers, maar ook serieuze weging van de problemen aan ondernemers om een voortijdig vertrek waar mogelijk te voorkomen. De stad investeert in een goede kennisinfrastructuur. Onderwijs en lokale arbeidsmarkt worden nauwer op elkaar aangesloten.

CDA

4.6. Een platteland met eigen perspectief

- 4.6.1 Het is een uitdaging om een goede balans te vinden tussen economische en niet-economische functies op het platteland. De verweving van landbouw met natuur is een voorwaarde om tot integrale plattelandontwikkeling met een eigen perspectief te komen. De landbouw moet nog meer bij het natuurbeheer, inclusief het eindbeheer, betrokken worden. Er dient ruimte te zijn voor huisvesting van de lokale bevolking, waarbij bindingseisen voor de vestiging mogen worden gesteld door het gemeentebestuur.

4.6.2 Nieuwe economische dragers zijn wenselijk voorzover deze niet het karakter van het gebied aantasten. Vestiging vindt ofwel plaats in de kernranden van de dorpen, ofwel zij past in de bedrijfsverbreding van agrarische ondernemingen. Telewerken en productiedecentralisatie kunnen een bijdrage leveren aan versterking van de economische structuur en aan behoud van de leefbaarheid van het landelijk gebied. Het grondbeleid draagt, zonodig met nieuw instrumentarium, bij aan een zuinig gebruik van ruimte en handhaving van het landelijk karakter. Sanering van oude

bedrijfsterreinen heeft voorrang boven aanleg van nieuwe. Buiten de Randstad zal de auto onvermijdelijk een noodzakelijk vervoermiddel blijven. Vanwege de vangnetfunctie moet het openbaar vervoer echter op voldoende niveau blijven.

4.6.3 Het CDA streeft naar een voorzieningenniveau dat zo dicht mogelijk bij de burger staat en zoveel mogelijk aansluit bij gegroeide lokale gemeenschappen. Vanwege de verschillen tussen de onderscheiden regio's is plattelandontwikkeling maatwerk. Daarbij wordt gestreefd naar het concept van het complete dorp. Dat wil zeggen dat winkels, scholen, dorpscentrum, dependance van het postkantoor, verzorgingshuis, openbaar vervoer en werkgelegenheid binnen redelijk bereik zijn. Om de opheffing van zowel openbare als bijzondere scholen voor basis- en voortgezet onderwijs zo veel mogelijk te voorkomen, wordt aan binnen de richtingen regionaal gefuseerde schoolbesturen die over voldoende leerlingen beschikken gevraagd dependances te handhaven. Als ook dat geen soelaas biedt draagt het gemeentebestuur zorg voor veilig leerlingenvervoer.

CDA

4.6.4 De budgettoedeling aan de regionale korpsen maakt het mogelijk dat de overheid de veiligheid op het platteland waarborgt door drastische verkorting van de aanrijtijden en de vestiging van één politiepost per gemeente en/of kern van enige omvang.

Plattelandsondernemers

4.6.5 Zestig procent van het Nederlands grondgebied wordt beheerd door en is in gebruik van plattelandsondernemers. Wat betreft voedselvoorziening, sierteelt-productie, natuurbeheer, recycling, als leverancier van grondstoffen en vanwege haar bijdrage aan de welvaart is de agrarische sector van onmisbare betekenis voor de Nederlandse samenleving. Boeren en tuinders produceren levenskwaliteit. De agrarische sector krijgt een sterkere rol in de kringloopfuncties van energie, water en CO₂.

- 4.6.6 De agrarische sector maakt als gevolg van het EU-beleid, de afspraken in het kader van de wereldhandelsorganisatie (WTO) en het ruimtelijke ordenings- en milieu-beleid een ingrijpende herstructurering door. Bedrijfsontwikkeling door ofwel schaalvergroting, ofwel verbreding van activiteiten bij schaalbehoud en een goed sociaal beleid bij bedrijfsbeëindiging, moeten leiden tot een duurzame en concurrerende land- en tuinbouw. Hierbinnen is plaats voor de diverse bedrijfsstijlen waaronder het gezinsbedrijf. Het onderzoeks-, voorlichtings- en onderwijs-instrumentarium wordt daartoe ingezet en op kwalitatief hoog peil gehouden. Plattelandsondernemers kiezen zelf voor het soort bedrijfsontwikkeling, afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden en passend binnen het ruimtelijk beleid. De kosten voor milieuvriendelijker landbouw mogen niet eenzijdig aan de boer worden opgelegd. Milieuvergunningen voor deze sector worden voor een zodanige termijn verstrekt, dat investeringen binnen een redelijke termijn kunnen worden afgeschreven. De biologische landbouw dient meer gestimuleerd te worden.
- 4.6.7 Herstructurering in de landbouw, zoals in de varkenshouderij wordt gerealiseerd door stimulering van de bedrijfsontwikkeling. Bedrijfsontwikkeling wordt getoetst aan duidelijke voorwaarden op het gebied van onder meer milieu, ruimtelijke ordening en dierenwelzijn. Onderzocht moet worden hoe (o.a. fiscale) faciliteiten bij bedrijfsbeëindiging kunnen bijdragen tot betere structurele ontwikkelingsmogelijkheden.
- CDA** 4.6.8 Internationale marktwerking en extensivering nopen tot kostprijsverlaging door schaalvergroting. Tendensen tot schaalvergroting in de landbouw worden kritisch gevolgd. De voorgestelde prijsbeheersing van gebruiksrechten behoort tot de daartoe te nemen maatregelen. Gemeenschappelijk landbouwbeleid in EU-verband blijft nodig met het oog op marktbeheersing, teneinde de omslag naar een meer duurzame landbouw te bevorderen. Omdat de intensieve agrarische sector in Nederland door middel van bedrijfsontwikkeling inspeelt op de milieudoelstellingen, dient de EU naast de extensieve ook de intensieve landbouw in haar beleid te erkennen.
- 4.6.9 De overheid voorkomt dat zij door een al te gedetailleerde inmenging op de stoel van de ondernemer gaat zitten. Zij scheidt en handhaaft de sociale en ecologische randvoorwaarden waarbinnen een redelijk rendement voor concurrerende en duurzaam opererende bedrijven mogelijk is. Een beperkte verschuiving van prijsondersteuning naar directe en aan voorwaarden verbonden toeslagen per hectare of per dier beschermt de inkomenspositie van de agrarische sector op langere termijn.

- 4.6.10 Er zijn in de samenleving plaatsen nodig waar mensen, die minder bestand zijn tegen het jachtige moderne bestaan, op een andere wijze kunnen werken, waar werk en persoonlijke zorg hand in hand gaan en de directe confrontatie met de natuur heilzaam is. Boerenbedrijven die deze functie willen en kunnen behartigen als alternatief voor institutionele patiënten- en cliëntenzorg worden positief tegemoetgetreden.
- 4.6.11 De te verwachten daling van het aantal bedrijven door bedrijfsbeëindiging zal niet voldoende zijn om in de behoefte aan grond door schaalvergroting en extensivering te voorzien. Het tempo waarin verstedelijking, infrastructuur en natuurbeleid grond onttrekken aan de landbouw zal verdubbelen. Daarom krijgt de landbouw meer prioriteit in de ruimtetoedeling, wordt het proces van landinrichting ten behoeve van herstructurering van land- en tuinbouw versneld door extra middelen toe te kennen, wordt naast natuurcompensatie ook het principe van landbouwcompensatie ingevoerd in het ruimtelijke orderingsbeleid en komt in streek- en bestemmingsplannen meer ruimte voor ontwikkeling en omschakeling van bestaande bedrijven. Het CDA wil voorts de positie van vrouwen in de agrarische sector versterken. (Zie ook 1.1.10)

4.7. Een natuur om te bewaren

- 4.7.1 De mens maakt deel uit van de natuur en kan zich daar, op straffe van verlies aan toekomstperspectief, niet aan onttrekken. Natuur dient een positie in de samenleving te verkrijgen die vergelijkbaar is met die van cultuur: een evenwicht tussen zorg voor het verleden, zorg voor het bestaande en zorg voor morgen door vernieuwing. De overheid speelt daarbij een waarborgende en stimulerende rol en heeft een voorbeeldfunctie.
- 4.7.2 De overheid stelt voldoende middelen ter beschikking om de Ecologische Hoofdstructuur te realiseren, waarbij rekening gehouden wordt met het draagvlak in de streek en met inschakeling van agrariërs. Gemaakte afspraken worden nagekomen. Natuur buiten de beschermde natuurgebieden wordt in samenhang met andere functies gezien. Bij deze verweving past geen specifieke extra bescherming. Indien een zorgvuldige ruimtelijke afweging leidt tot aantasting van natuur wordt deze gecompenseerd. Deze compensatieverplichting wordt in heldere, eenvoudige wetgeving vastgelegd. De compensatie wordt vooral ingezet om robuuste groene structuren te verkrijgen en te versterken.

- 4.7.3 Passend binnen door streek- en bestemmingsplannen aangegeven aard en karakter van de groenstructuren hebben ook particulieren een belangrijke verantwoordelijkheid voor natuurontwikkeling. Agrariërs en landgoedeigenaren hebben een waardevolle en onmisbare functie in het beheer van natuur en landschap. Experimenten met nieuwe landgoederen worden voortgezet. Tegenover natuurproductie hoort een reële betaling met een langdurig perspectief te staan. Natuur-beheersvergoedingen worden terwille van de rechtszekerheid vastgelegd in een Algemene Beheerswet.

Waterbeheer

- 4.7.4 Waterbeheer heeft vanwege de volksgezondheid en ecologische doelstellingen hoge prioriteit. De ontwikkeling van technologische en biologische middelen voor efficiënte bodemreiniging krijgt een krachtige impuls. Het waterbeheer wordt zodanig ingebed in ruimtelijke ordening en landschapsbeheer, dat het natuurherstel op de bij de Nederlandse waterrijke delta passende wijze bevordert. De uitspoeling van bodemverontreiniging naar het voor drinkwater en hoogwaardig industrieel gebruik noodzakelijk grondwater heeft bedreigende vormen aangenomen. De milieu-heffing op het gebruik van grondwater dient, door haar progressieve karakter boven een voor ieder huishouden en bedrijf benodigd basisgebruik, verspilling te verhinderen. Van provinciale heffingen wordt afgezien, als de doelstellingen van het anti-verdrogingsbeleid in de agrarische sector kunnen worden gehaald door conserveringsmaatregelen, berekening op maat, beperking van de diepte van de onttrekkingen en aanleg van beheergebieden rondom natte natuurgebieden. Dit beleid geldt ook voor de industrie.

- 4.7.5 Het Deltaplan Grote Rivieren wordt onverkort en onvertraagd uitgevoerd. Ditzelfde geldt onverkort voor de bestuursovereenkomst over de IJsselmeerdijken.

Dierlijk en plantaardig leven is ook een geschenk

- 4.7.6 De omgang met dieren en planten is opnieuw een onderwerp van publieke bezinning geworden. Het CDA benadert deze vragen vanuit de opdracht tot rentmeesterschap. Dierlijk en plantaardig leven behoort tot de schepping die de mens in beheer is gegeven. Dat betekent dat dieren recht gedaan moet worden naar hun geschapen aard. Dieren krijgen voldoende bewegingsvrijheid. Het veterinaire beleid van de Europese Unie wordt, mede in verband met de toetreding van nieuwe lidstaten, verscherpt en uitgebreid. Voor planten zijn hun plaats in de ecologische kringlopen en de soortenrijkdom beschermingscriteria. Genetisch ingrijpen bij dieren en planten dient met grote behoedzaamheid te geschieden, in het belang van de gezondheid van mensen en dieren en van de ecologische systemen.

- 4.7.7 Het klonen van dieren en het toevoegen van soortvreemd genetisch materiaal moet met de uiterste voorzichtigheid tegemoet getreden worden. Het valt echter niet in alle gevallen uit te sluiten. Een verantwoorde ontwikkeling van deze technologie wordt bevorderd door een minder restrictief beleid voor wat betreft onderzoek en ontwikkeling, maar meer regulerend ten aanzien van verantwoording, rapportage, informatievoorziening en uiteindelijke toepassing.
- 4.7.8 De verantwoording van het handelen van wetenschap en bedrijfsleven wordt in een ethisch en maatschappelijk toetsbaar kader gebracht. Onderzoek en ontwikkeling worden door certificering van laboratoria en bedrijven op dit gebied aan deze normen gebonden. Voordat de toepassing van in dit kader nieuw ontwikkelde technologie door de overheid wordt vrijgegeven dient een openbare technologie-impact-rapportage te worden uitgevoerd, waarin de aard en het beoogde doel van de genetische ingreep worden aangegeven, een risico-analyse wordt uitgevoerd voor plant, dier, mens en levenloze natuur en een morele verantwoording plaatsvindt in het licht van bovengenoemde normen.

4.8. Duurzaamheid in Europa

- 4.8.1 Op Europees niveau moet voor de grensoverschrijdende aspecten van ruimtelijke ordening supranationale regelgeving mogelijk zijn. Een minder vrijblijvende grensoverschrijdende samenwerking van provincies met aangrenzende Noordduitse en Belgische regio's, waarbinnen ook experimenten met harmonisatie van fiscaal en arbeidsvoorwaardenbeleid mogelijk moeten zijn, dient een opmaat te zijn voor een dergelijke ontwikkeling.
- 4.8.2 De Europese Unie zorgt door middel van normstelling voor een gelijkwaardig beschermingsniveau voor het milieu in de hele Unie, zodat concurrentie op milieuvorwaarden binnen de Unie wordt uitgesloten. Een Europese Energie CO₂-Gemeenschap zorgt ervoor dat de electriciteitsopwekking in West-, Midden- en Oost-Europa versneld omgebouwd wordt op minder vervuilende en duurzame technologie.
- 4.8.3 Toepassing van het Europese Energie Handvest, dat in december 1994 is vastgesteld, wordt met kracht bevorderd. Op die manier worden Westerse bedrijven en expertise ingeschakeld om energiebronnen en infrastructuur in Midden- en Oost-Europa duurzaam en efficiënt te beheren.

4.9. Mondiaal rentmeesterschap

- 4.9.1 In vervolg op de inspanningen van niet-gouvernementele organisaties en om het wereldwijde draagvlak van milieu en natuur te versterken, steunt Nederland de inspanningen om de bescherming van de rechten van de mens aan te vullen met "Een Handvest voor het Behoud van de Schepping".
- 4.9.2 Zonder armoedebestrijding kan het niet komen tot goed milieubeleid en afremming van de groei van de wereldbevolking. De wereldmarkt wordt genormeerd aan sociale en ecologische randvoorwaarden, op te nemen in handelsovereenkomsten. Gestreefd wordt naar een eerlijke verdeling van verantwoordelijkheden in mondiaal verband, die uitgaat van de mogelijkheden van afzonderlijke landen. Hernieuwde inzet is noodzakelijk om het wereldvoedselvraagstuk op te lossen. Nieuwe technologie maakt dat in beginsel mogelijk. Het opleggen van milieunormen dient gepaard te gaan met het bieden van gelijke handelsmogelijkheden.
- 4.9.3 Het aanpakken van milieuproblemen bij de bron kan nopen tot het doen van uitgaven in andere landen. Als milieugelden, zonder onze eigen verplichtingen te ontlopen, met een hoger milieurendement elders geïnvesteerd kunnen worden, dient dat te gebeuren. Met name het CO₂-beleid vraagt om gezamenlijke implementatie. Bij voorkeur geschiedt dit via het beleid van de Europese Unie. Een substantieel deel van de internationale hulp en samenwerking wordt besteed aan verbetering van het milieu in ontwikkelingslanden.
- 4.9.4 Indien bedrijven investeringen doen in lage lonenlanden en daar produceren, dienen zij daar de beste technologie toe te passen waarover zij beschikken. Dit uit oogpunt van milieuvriendelijkheid.
- 4.9.5 Nederland zet zich in voor verscherpt toezicht op de bescherming van de mondiale biodiversiteit, op het land en in zeeën en oceanen, in de internationale organen en in de vorm van aangescherpte verdragen. Het Jaar van de Oceanen krijgt vervolg door bijzondere aandacht voor de kwetsbaarheid van het milieu daar waar afvalstromen en toerisme de kusten bedreigen. Het gemeenschappelijk erfgoed van de niet bij landen behorende zeeën en oceanen wordt zó beheerd, dat de biodiversiteit in stand blijft.
- 4.9.6 Omschakeling naar schonere productie in ontwikkelingslanden wordt ondersteund in het beleid van internationale hulp en samenwerking. Hogere prijzen, hergebruik,

gedragscodes, keurmerken, goede traditionele productiemethoden en gebruik van alternatieven moeten overexploitatie van grondstoffen tegengaan. Blijvende aandacht is nodig voor plattelandontwikkeling, herbebossing en ecotoerisme. Door een elementair levensniveau voor ieder, door meer werkgelegenheid voor vrouwen en door betere voorlichting, educatie en scholing zodat geboorteregeling kan worden toegepast wordt de groei van de wereldbevolking afgeremd.

Hoofdstuk 5

5. BALANS TUSSEN MARKT EN MAATSCHAPPIJ

De sociaal-economische ontwikkeling is fascinerend. Met nieuwe technologieën, met toenemende internationale vervaechting van economieën, met economische en monetaire integratie in Europa, lijken er kansen te over. Maar er is ook een schaduwkant van armoede, gebrek aan participatie en uitsluiting. Sociale samenhang ontstaat als mensen er voor elkaar zijn: rijk en arm, autochtoon en allochtoon, mannen en vrouwen dichtbij en veraf. De overheid moet zich tot taak stellen de participatie van alle groepen die zich in een achterstandspositie bevinden op alle maatschappelijke niveaus te vergroten. Zijzelf dient daarbij een voorbeeldfunctie te vervullen. Sociale samenhang is gebaat bij een economie die ieder mens kansen geeft. En de economie kan niet zonder een samenleving met een klimaat dat oproept tot ondernemingszin, kennis, solidariteit en integriteit. Sociale zekerheid mag om die reden dan ook niet verengd worden tot een vraagstuk van risicodekking voor het individu. Prikkelers zijn prima, maar dan wel binnen een context van solidariteit en verantwoordelijkheid.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen maakt deel uit van ondernemerschap. Goed ondernemerschap is essentieel voor de vitaliteit van de economie. Internationale concurrentie maakt concurrentiekracht en goede concurrentievoorwaarden noodzakelijk. Inspelen op nieuwe kennis en technologie is daarbij essentieel. Dat vergt investeringen van overheid en bedrijfsleven: een megaplan voor kennis, technologie en informatica. De klacht vanuit het bedrijfsleven dat de kwaliteit van het onderwijs tekortschiet, vraagt om een serieus antwoord. Het zijn uiteindelijk de inzet van mensen en hun ondernemingszin die het sociaal kapitaal van de economie maken.

5.1. Tegen de tweedeling: solidariteit

5.1.1 Stille armoede en schreeuwende rijkdom mogen niet samen gaan. De oproep, ook vanuit de kerken, om de samenleving een hoger sociaal gehalte te geven vraagt om een antwoord. De politiek mag niet berusten in een zich scherper aftekenende tweedeling in de samenleving. Respect voor de menselijke persoon en de cohesie van de samenleving vragen een cultuur van solidariteit, óók van de hoogste inkomens. Een sterkere sociale gezindheid is nodig bij de opvoeding, in het onderwijs en in de media. Een gestructureerd armoedebeleid moet ieder mens in staat stellen een volwaardig leven te leiden. In de subsidieregelingen voor huren, kinderopvang, studie- en zorgkosten worden lastenplafonds aangebracht als aandeel van het gezamenlijk inkomen per huishouden.

- 5.1.2 Tweedeling moet op de eerste plaats worden bestreden door de eigen capaciteiten van mannen en vrouwen te versterken en door de eigenwaarde en persoonlijke vitaliteit te benadrukken. Het bieden van perspectief op betaalde arbeid is daarbij essentieel. Instrumenten daartoe zijn persoonlijke en betrokken begeleiding, scholing, cursussen en stages. Participatie wordt voorts bevorderd door het stimuleren van mensen met plannen voor een eigen onderneming en door het samen met het bedrijfsleven ondersteunen van instellingen die zinvolle sociaal-economische activiteiten mee helpen dragen. Ondernemingen moeten zich inzetten voor betere arbeidsparticipatie van ouderen, allochtonen en mensen met een handicap. Lasten op arbeid moeten worden teruggedrongen. Eigen verantwoordelijkheid van mensen wordt tenslotte ondersteund door tijdelijke verruiming van bijverdiensten naast de sociale uitkering.
- 5.1.3 Afhankelijk van de omstandigheden, binnen een evenwichtig kader van rechten en plichten en zonder het perspectief op volledig betaald werk uit het oog te verliezen, krijgen uitkeringsgerechtigden de mogelijkheid voor een bepaalde tijd betaald werk en/of andere activiteiten (scholing, vrijwilligerswerk, zorg) te combineren met een uitkering. Het beleid ten aanzien van de sollicitatieplicht moet hier rekening mee houden.
- 5.1.4 De solidariteit van werkenden met mensen aan de onderkant, vooral met hen die reeds langere tijd zijn aangewezen op een minimuminkomen, is onmisbaar. Tenzij de verhouding tussen het aantal werkenden en niet- of anders-werkenden aanzienlijk verslechtert, worden uitkeringen gekoppeld aan de gemiddelde contractloonsstijging. Dit is tegelijk een appèl op sociale partners om bij de loononderhandelingen rekening te houden met degenen die (nog) geen werk hebben.
- 5.1.5 Bijzondere aandacht vragen groepen bij wie de vaste lasten een groot beslag leggen op het besteedbaar inkomen: volledig arbeidsongeschikten, alleenstaande ouderen met alleen AOW en eventueel een klein aanvullend pensioen, gezinnen met kinderen vanaf het minimumniveau en mensen die langdurig op de bijstand zijn aangewezen. Er komen netwerken van overheid, wijk- en buurtwerk, cliëntenraden, zelfhulpgroepen, kerken, vakbonden, woningbouwverenigingen en nutsbedrijven. Doel is mensen te bereiken die het echt nodig hebben en hen optimaal van de beschikbare regelingen gebruik te doen maken. Een activeringsfonds geeft maatschappelijke en kerkelijke organisaties medeverantwoordelijkheid voor herstel van zelfredzaamheid. Ook de kindertoeslag voor minima en kindvriendelijke fiscale maatregelen dragen hieraan bij. De discretionaire bevoegdheid van gemeenten om in die situatie maatwerk te leveren, bijverdiensten vrij te laten, ontheffing te

verlenen van gemeentelijke belastingen en schuldenregelingen te treffen, wordt vergroot. Gemeenten en woningbouwverenigingen wordt gevraagd consultants aan te stellen om mensen actief te begeleiden naar goedkopere woningen.

- 5.1.6 Waar dit alles in individuele gevallen niet leidt tot een situatie van zelfredzaamheid, vult de gemeentelijke sociale dienst tijdelijk het inkomen aan op grond van vastgestelde maximumuitgaven voor woonlasten, kosten van gezondheidszorg, tarieven van nutsbedrijven en andere publiekrechtelijke heffingen en belastingen. Daarbij wordt de privacy gerespecteerd en worden nodeloze bureaucratie of onbegrijpelijke invulformulieren vermeden. De vertrouwensband tussen uitkeringsinstantie en uitkeringsgerechtigde wordt versterkt. Gelijke gevallen worden in principe gelijk behandeld, tenzij maatwerk in verband met verschillen in woon- en leefomstandigheden noodzakelijk is. Beleidsverschillen tussen gemeenten worden teruggedrongen door een betere coördinatie op centraal niveau. Door effectrapportages van sociale maatregelen en cumulatie van regelingen vindt controle plaats, die zonodig leidt tot ingrijpen.

5.2. Flexibiliteit en zekerheid; de toekomst van het arbeidsbestel

- 5.2.1 Meer banen zijn noodzakelijk. Ieder die kan participeren, moet daartoe de kans krijgen. Ook (her-)intreders, oudere werknemers en mensen die in deeltijd willen werken. Schotten tussen uitkeringsgerechtigdheid, werknemerschap en zelfstandig ondernemerschap worden weggenomen, onder meer door vereenvoudiging van regelgeving en vermindering van administratieve lastendruk, door een coöperatieve opstelling van uitvoeringsorganisaties van de sociale zekerheid en door een participatie-stimulerend fiscaal beleid. Vergroting van het aantal banen is mede een verantwoordelijkheid van sociale partners. Aandacht van overheid en sociale partners is nodig voor de consequenties van flexibilisering van de arbeid voor pensioenvoorziening en de mogelijkheden tot het sluiten van een hypotheek.
- 5.2.2 Het algemene werkgelegenheidsbeleid wordt versterkt ten behoeve van banengroei. De prijs van arbeid, in het bijzonder op minimumniveau, mag geen belemmering vormen voor de toegang tot de arbeidsmarkt. Verlaging van de werkgeverslasten en lastenverschuiving, die arbeid minder en consumptie meer belast, zijn daarom geboden.
- 5.2.3 De arbeidsparticipatie van 55-65 jarigen wordt met kracht bevorderd. Dat is op de eerste plaats een zaak van sociale partners. In het arbeidsvoorwaardenoverleg kunnen

zij participatie en flexibilisering integreren. De overheid kan werkgevers vrijstellen van WW-premie over werknemers ouder dan 55 jaar. Zo nodig geeft zij een specifieke 55+ afdrachtkorting aan werkgevers. Flexibele pensionering, ook na het 65e jaar, wordt mogelijk gemaakt.

- 5.2.4 Het wettelijk minimumloon blijft als ijkpunt voor het sociaal minimum intact. Het probleem van tekortschietende arbeidsproductiviteit op WML-niveau wordt ondervangen door afdrachtkorting en loonkostensubsidies voor de werkgever. Mogelijkheden van het werken met behoud van uitkering en vouchers, met name van belang voor de dienstverlenende sector, moeten worden benut. Ook meer ondernemerschap van mensen leidt tot banengroei. Verdiensten die betrokkenen zelf weten te genereren worden zo nodig aangevuld.
- 5.2.5 Het verschil tussen bruto en netto wordt met name bij de lagere inkomens zoveel mogelijk teruggedrongen. Als loonkostensubsidies worden ingezet of als er wordt gewerkt met behoud van uitkering mogen mensen meer verdienen dan het wettelijk minimumloon. Dit zou kunnen beginnen met 105-110% en oplopen naar 120-130%. Hierbij is persoonlijke begeleiding noodzakelijk. De armoedeval moet krachtig worden bestreden: belastingstelsel, huursubsidie en gemeentelijk incentive-beleid moeten zodanig worden veranderd dat het ook voor mensen met een uitkering direct loont als zij aan de slag gaan. Loonkostensubsidies zijn in beginsel tijdelijk en bedoeld als opstap naar de reguliere arbeidsmarkt. Loonkostensubsidies moeten vooral ook worden ingezet om het aantal banen in de marktsector te vergroten. Structureel gesubsidieerde banen die worden gereserveerd voor langdurig werklozen, worden zodanig vormgegeven dat zij structureel inpasbaar zijn in de laagste loonschaal van het voor de betreffende werkgever geldende arbeids-voorwaardenregime.
- 5.2.6 Het CDA heeft voorkeur voor een model waarbij de overheid basiswaarborgen biedt, de werknemersverzekeringen een zaak zijn van sociale partners en aanvullende, individuele (markt)regelingen het sluitstuk vormen (ook wel cappuccino-model genoemd). Aan de hand van evaluaties wordt bezien of de huidige regelingen in de sfeer van werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid aangepast moeten worden. Met het oog op faire behandeling en het voorkomen van risicoselectie worden bij deze evaluatie ook de waarnemingen van artsen betrokken. Zo nodig worden meer collectieve elementen geïntroduceerd die boven het niveau van de onderneming uitgaan en die tegelijk recht doen aan de verantwoordelijkheid van sociale partners. Bijzondere aandacht is nodig voor de positie van werkgevers in kleine ondernemingen.

- 5.2.7 Indien op basis van de in 5.2.6 bedoelde evaluaties blijkt dat correcties in de sociale zekerheid noodzakelijk zijn, denkt het CDA aan: (1) beperking van de verplichting tot doorbetalen van het loon bij ziekte tot 13 weken met daaropvolgend bedrijfstakgewijze regelingen. Deze regeling zou zo nodig eerst kunnen gelden voor kleine werkgevers, omdat in deze kring de gevolgen van de Wet uitbreiding loon- doorbetaling bij ziekte (Wulbz) het sterkst doorwerken; (2) beperking van de eigen risico-periode van de werkgever bij arbeidsongeschiktheid van de werknemer tot twee jaar; (3) een bedrijfstakrisico op het gebied van de werkloosheidsregeling gedurende het eerste half jaar, waarna een wettelijke regeling kan volgen.
- 5.2.8 Het belang van de uitkeringsgerechtigde staat voorop bij een verder regionaal samenbrengen van sociale dienst, uitvoeringsorganen van werknemersverzekeringen en arbeidsvoorziening. Gezien de relatie met de arbeidsmarkt blijven sociale partners via een verplichtende procesgerichte samenwerking bij dergelijke structuren betrokken. Het toezicht blijft onafhankelijk.
- 5.2.9 Zonder aantasting van de inkomensgarantie dient de sociale zekerheid meer bij te dragen aan stimulering van participatie. Sociale zekerheid moet samengaan met scholing en een fair sanctiebeleid. Meer banen zijn nodig voor zorg en veiligheid. Uitkeringen en wachtgeld kunnen voor dergelijke maatschappelijke taken worden ingezet. Gelet op de vergrijzing kan het ontvangen van een uitkering (plus een zeker netto voordeel) gecombineerd worden met activiteiten in de thuiszorg en de zorg voor de leefomgeving.
- 5.2.10 Gerichte subsidiering van arbeidsplaatsen is een instrument van werkgelegenheidsbeleid. Zij die langdurig van de arbeidsmarkt zijn uitgesloten kan hiermee een nieuw perspectief worden aangeboden. Als voorwaarden gelden dat via reguliere financiering geen of geen volledig loon voor deze functies kan worden opgebracht, dat geen verdringing van bestaande arbeid plaatsvindt, dat achterstandgroepen voorrang hebben bij de vervulling en dat doorstroomactiviteiten worden ondernomen. Bijzondere aandacht verdient de ondersteuning van werkzoekenden die al of niet in combinatie met een gesubsidieerde baan een eigen bedrijf proberen op te starten.
- 5.2.11 Internationale ontwikkelingen mogen niet leiden tot sociale dumping. Op Europees niveau moet gewerkt worden aan een gecoördineerde werkgelegenheidsstrategie, aan het formuleren van gemeenschappelijke doelstellingen en aan sancties op het niet naleven van afspraken.

5.3. Kennis en informatie als het nieuwe kapitaal

- 5.3.1 Een informatie- en kennissamenleving stelt nieuwe eisen aan mensen, organisaties en de overheid. De overheid heeft een belangrijke taak bij het scheppen van de voorwaarden die nodig zijn om dat kapitaal in stand te houden en te vernieuwen. Dit geldt in het bijzonder voor de verwerving, overdracht en toepassing van kennis. Bepalend zijn in dat verband omvang, kwaliteit en organisatie van onderzoek; toegankelijkheid, bruikbaarheid en effectiviteit van onderwijs; en onderlinge afstemming en verwevenheid van praktijk, onderwijs en onderzoek.
- 5.3.2 Goed (technisch) beroepsonderwijs op alle niveaus is een eerste voorwaarde voor een optimale arbeidsparticipatie, ook voor mensen die herintreden. Daartoe behoeft het verdere versterking, modernisering en uitbreiding van materiële voorzieningen (apparatuur). Goede toegankelijkheid en (financiële) laagdrempeligheid van de scholingsvoorzieningen zijn essentieel. Ook het stimuleren van samenwerking tussen scholen voor Technisch beroepsonderwijs zoals Technocentra, is een goede zaak. Betere voorlichting, promotie kennis van de Nederlandse taal en extra begeleiding zijn nodig. In het beroepsonderwijs staat opleiding tot herkenbare beroepen en praktische vaardigheden voorop. Een grotere deelname van leden uit culturele minderheden aan het beroepsonderwijs kan de positie op de arbeidsmarkt van deze groep versterken. De doorstroom van VBO naar MBO wordt krachtig bevorderd. In het kader van de Europese Integratie dient in het voortgezet onderwijs onderricht in ten minste twee vreemde talen verplicht te zijn.
- 5.3.3 Het hoger onderwijs staat voor de taak zich aan te passen aan de veranderende omgeving en de maatschappelijke behoefte. Dat is op de eerste plaats een kwestie van de eigen strategische keuzen, kwaliteitszorg en beleid van de afzonderlijke instellingen zelf. Binnen een beperkt aantal randvoorwaarden aan de bekostiging worden beleid, bestuur en beheer van de instellingen van hoger onderwijs verder verzelfstandigd; ook op het terrein van de arbeidsvoorwaarden en organisatie. Het beleid van de universiteiten om zelf goed onderzoek en onderwijs te stimuleren dient gesteund te worden. De uitkomsten van de beoordeling van landelijke visitatiecommissies, die zowel de kwaliteit van het onderzoek als het onderwijs beoordelen, spelen hierbij een belangrijke rol.

CDA

Onderzoek

- 5.3.4 Nederland heeft behoefte aan een samenhangend beleid voor technologie, informatica en kennis. Investerings in fundamenteel en toegepast onderzoek zijn essentieel. Speerpunten in het strategisch onderzoek dienen mede voort te komen

uit consultatie en maatschappelijke discussies. De overheid verruimt de tweede geldstroom ten behoeve van fundamenteel onderzoek, brengt de middelen voor de onderzoeks- en ontwikkelingsfaciliteit (WBSO) voor kleine en middelgrote ondernemingen op een hoger niveau (met meer nadruk op de ontwikkeling van software en nieuwe media) en bevordert proefprojecten. Versnippering van onderzoek en gelden wordt tegengegaan. In het licht van globalisering van onderzoek wordt de nadruk gelegd op concentratie op terreinen waar Nederland sterk is. De keuze van die terreinen moet binnen een kader van afstemming tot stand komen, waar de overheid, anders dan als gebruiker, buiten staat.

- 5.3.5 De kennisinfrastructuur dient zowel aan de economische sector als de non-profitsectoren ten goede te komen. Naast het toegepaste onderzoek dient aan universiteiten en elders ruimte te blijven voor onderzoek waarvan het maatschappelijk nut niet direct aantoonbaar is of zich niet direct laat meten in geldelijke termen.
- 5.3.6 De tarieven voor toegang tot de infrastructuur van informatie- en communicatietechnologie door aanbieders van informatie blijven marktconform, behalve bij openbare voorzieningen. Omwille van een goede mededinging moet sprake zijn van afdoende toezicht op infrastructuurbeheerders, zoals kabelmaatschappijen en telecombedrijven. Om te bevorderen dat toegang tot de infrastructuur is gewaarborgd, moet deze functie en de contentfunctie in principe niet binnen hetzelfde bedrijf worden verenigd.

CDA

Studiefinanciering

- 5.3.7 Studie, opleiding en vorming zijn in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van betrokkenen en, in het geval van jongeren, hun ouders. Het maatschappelijk belang van een hoog niveau van ontwikkeling legt bij de overheid de taak ervoor te zorgen dat kosten geen belemmering vormen voor de ontplooiing van beschikbare talenten en vaardigheden. Het stelsel van studiefinanciering dreigt echter door voortgaande beperkingen en bezuinigingen zelf een belemmering te worden.
- 5.3.8 Uitgangspunt moet zijn dat de toegang tot voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs gewaarborgd is voor ieder die een studie wil en kan volgen. Het stelsel van studiefinanciering moet voorts bestendig zijn en niet afhankelijk van jaarlijkse budgettaire overwegingen. Maatregelen zijn nodig om het rendement te verbeteren en de studiekeuze meer te doen aansluiten bij de praktische bruikbaarheid en de beschikbare vraag. Vrijheid van studiekeuze dient evenwel mogelijk te blijven. Het onderscheid tussen thuis- en uitwonend blijft en de OV-jaarkaart blijft. Indien noodzakelijk en mogelijk wordt het beschikbare budget verruimd.

- 5.3.9 De studiefinanciering blijft mede afhankelijk van het tempo waarmee de studie doorlopen wordt, met dien verstande: (1) dat naast de studiepunten evenzeer de persoonlijke omstandigheden van de student (bijv. door studentendecaan of studieadviseur) bepalend is voor de beoordeling; (2) dat de tempobeurs beschikbaar is gedurende de cursusduur plus een extra jaar, waarbij echter op het einde van de cursus een grotere nadruk gelegd kan worden op het leningkarakter; (3) dat de student tot 25 jaar met een studie kan beginnen en een beroep kan doen op studiefinanciering voor de gehele cursusduur plus 1 jaar. De leeftijdsgrens van 27 jaar als absoluut einde voor studiefinanciering wordt daarmee afgeschaft; (4) de vormgeving van de aan het studietempo in het hoger onderwijs gestelde eisen wordt verbeterd.
- 5.3.10 Terugkeer naar een studiefinanciering, die de kosten van studie en levensonderhoud volledig dekt, is wenselijk noch mogelijk. Schaars beschikbare middelen worden ingezet waar financiën de grootste drempel voor toegang vormen. Uitbreiding van de inkomensafhankelijkheid wordt gecompenseerd door herstel van de fiscale aftrekbaarheid binnen bepaalde grenzen (plafond, duur, criteria die bepalend zijn voor door de overheid verstrekte studiefinanciering).

5.4. Toekomstgericht ondernemerschap

- 5.4.1 Ondernemerschap is verantwoordelijkheid nemen, grenzen verleggen en streven naar onafhankelijkheid. Deze eigenschappen zijn van groot belang in een dynamische internationale economie. Gelukkig zijn er tal van mensen die voor zichzelf beginnen en een eigen onderneming starten. De kwaliteit van de samenleving is gebaat bij meer maatschappelijk verantwoord ondernemerschap.
- 5.4.2 Nederland schept een gunstig vestigingsklimaat voor ondernemingen, waaronder ook internationaal gezichtsbepalende ondernemingen. Bereikbaarheid, gematigde lastendruk, betrouwbaarheid van de overheid en een betere onderwijs- en kennisinfrastructuur zijn daarvoor nodig.
- 5.4.3 Het CDA ziet de onderneming als een samenwerkingsverband van stakeholders, waarin alle betrokkenen, werknemers, management, kapitaalverschaffers, klanten, participeren. Daarin is geen sprake van exclusieve macht voor de stockholder, de aandeelhouder. Een op participatie van alle betrokkenen gerichte mentaliteit is van wezenlijker betekenis dan de juridische vormgeving van medezeggenschap.

CDA

- 5.4.4 Het midden- en kleinbedrijf (MKB) is de banenmotor bij uitstek. De overheid houdt rekening met opvattingen binnen het MKB over kwaliteitsversterking van scholing en onderwijs, verevening van risico's in de sociale zekerheid - met name ten behoeve van kleinere ondernemingen die last hebben van loondoorbetalingsverplichtingen -, terugdringing van de administratieve lastendruk en sanering van specifieke regelingen teneinde generieke lastenvermindering mogelijk te maken. De overheid ondersteunt het MKB zich verder internationaal te oriënteren, vooral gelet op de voortschrijdende Europese integratie.
- 5.4.5 Voorkomen wordt dat uitbundige stimulering van vestiging van (detailhandels-) bedrijven in de periferie van steden de bedrijven in binnensteden benadeelt. Daarvoor is aandacht nodig voor het vestigingsklimaat in binnensteden, voor verbetering van bestaande winkelcentra en voor oplossingen van de parkeerproblematiek.
- 5.4.6 De verruiming van openingstijden van winkels wordt geëvalueerd op de gevolgen voor alle, dus ook de kleine ondernemers en het winkelpersoneel. Het aantal zondagen dat winkels open kunnen zijn, wordt teruggebracht.
- 5.4.7 Ondernemerschap is gebaat bij lastenverlichting, een gunstig systeem ten aanzien van de investeringsaftrek voor het MKB en intensivering van de subsidieregeling informatietechnologie. Hoewel terughoudendheid is geboden bij het versmallen van de grondslag van de indirecte belastingen, kunnen in bepaalde gevallen nader te bepalen typen van arbeidsintensieve dienstverlening onder het lage BTW-tarief worden gebracht. Nieuwe bedrijvigheid onder vrouwen, culturele minderheden en mensen met een handicap en formalisering van informele activiteiten vragen bijzondere aandacht. Zie daarvoor 1.11.9 en 1.11.10. Om het belang van een sterk MKB te onderstrepen en de belangen daarvan binnen het totale kabinetsbeleid voldoende tot hun recht te doen komen, dient in een volgend kabinet een staatssecretaris te worden belast met het MKB-beleid. Bijzondere aandacht verdienen fusies waardoor in het bijzonder grote bedrijven een machtspositie krijgen ten opzichte van kleinere bedrijven.

CDA

5.5. Solide overheidsfinanciën

- 5.5.1 Overheidsfinanciën zullen ook in de toekomst solide moeten zijn om verlaging van financieringstekort en staatsschuld en de daaruit voortvloeiende rente- en aflossingsverplichtingen van de overheid mogelijk te maken; om op termijn de

financiële gevolgen van de vergrijzing op te kunnen vangen; om ruimte te scheppen voor uitgaven die noodzakelijk zijn voor de kwaliteit van de samenleving en voor de ruimtelijke inrichting en de infrastructuur.

- 5.5.2 Het CDA wil, zowel bij gematigde als bij hogere economische groei, investeren in uitgaven die de kwaliteit van de samenleving ten goede komen: zorg en sociale zekerheid, gezinsbeleid, onderwijs, veiligheid, kennis en infrastructuur. Bij een groei die hoger uitvalt dan 2% (behoedzaam scenario) zullen de daarmee gepaard gaande opbrengsten ten gunste van vermindering van overheidsuitgaven (in het bijzonder rentelasten, Bijstand en WW) worden ingezet alsmede voor versterking van de economische structuur en het onderwijs.
- 5.5.3 Extra belastinginkomsten die ontstaan bij een hogere groei dan 2% zullen worden besteed aan verdere reductie van het financieringstekort en aan lastenverlichting, behoudens de groei van uitgaven met een autonoom karakter. Vermindering van het financieringstekort krijgt voor een deel vorm via extra stortingen in het AOW-spaarfonds. Lastenverlichting is er vooral ten behoeve van de fiscale hervorming en het terugdringen van de lasten op arbeid.
- 5.5.4 De noodzakelijke ombuigingsmaatregelen bestaan in belangrijke mate uit efficiëncy-verbetering bij de overheid in de sfeer van de zorgsector en bij de uitvoering van de sociale zekerheid. Efficiëncyverbetering omvat ook de toepassing van informatie- en communicatietechnologie. Daarnaast zal vermindering van overheidstaken eveneens kunnen leiden tot ombuigingen. Privatisering van overheidsinstellingen dienen aan een kritische evaluatie te worden onderworpen, waarbij de evaluatie gerelateerd dient te worden aan de met die privatisering beoogde doelstelling.
- 5.5.5 In de komende parlementaire periode wordt private financiering van grote, financieel renderende projecten bevorderd. De overheid waarborgt de financiering van projecten die minder rendement opleveren, maar die wel van wezenlijk maatschappelijk belang moeten worden geacht.
- 5.5.6 De begroting dient vanuit soliditeitsoverwegingen zo spoedig mogelijk in evenwicht te worden gebracht. Mede tegen de achtergrond van de financiële prioriteiten van dit program dient het EMU-tekort in 2002 via een trendmatig begrotingsbeleid te zijn teruggebracht tot 1% van het bruto binnenlands product in het behoedzame scenario. Bij een aanzienlijk hogere economische groei kan dit percentage verder dalen. In ieder geval in de parlementaire periode na 2002 moet de rijksbegroting sluitend zijn.

5.6. Een houdbaar belastingstelsel

- 5.6.1 Fundamentele herziening van het belastingstelsel is noodzakelijk. De globalisering van de economie gaat gepaard met groeiende internationale mobiliteit van mensen, handelstromen en vooral kapitaal. Belastinggrondslagen en heffingsbevoegdheden van nationale overheden slijten weg als gevolg van belastingconcurrentie, belastingarbitrage en nieuwe technologieën. Maar er is meer. Rolpatronen tussen mannen en vrouwen veranderen. De vergrijzing van de samenleving vraagt om extra aandacht voor de financiering van de AOW. De huidige verdeling van lasten drukt relatief zwaar, soms zelfs onevenredig zwaar op de middengroepen. Een belangrijk ijkpunt voor de vernieuwing van het belastingstelsel vormt de vergroening.
- 5.6.2 Het belastingstelsel moet houdbaar zijn, gericht op stabiele en brede grondslagen en een internationale oriëntatie. Op fiscaal terrein wordt onderscheid gemaakt tussen fiscale maatregelen die van belang zijn voor de korte termijn, en een fundamentele herziening van het fiscale stelsel op de lange termijn. Bij alle fiscale vernieuwingen wordt recht gedaan aan solidariteit en rentmeesterschap: het heffen van belastingen naar draagkracht en het werken aan het perspectief van een duurzame samenleving, ook via de indirecte belastingen.

Maatregelen voor de langere termijn

- CDA** 5.6.3 Een houdbaar fiscaal stelsel wordt gekenmerkt door een evenwichtige combinatie van lastenverschuiving, tariefsverlaging, sanering aftrekposten en vereenvoudiging. De artikelen 5.6.4 en 5.6.5 bevatten de noodzakelijke ijkpunten voor fiscale hervorming op langere termijn.
- 5.6.4 Op de eerste plaats zijn dat gezinsvriendelijkheid, keuzevrijheid en draagkracht. Er komt een blijvende regeling die één- en meerverdieners, waarin werk en zorg worden gecombineerd, erkent en beschermt. Bijvoorbeeld via een zorgloon in de vorm van een heffingskorting.
- 5.6.5 Vervolgens worden als ijkpunten gehanteerd: (1) vermindering van de lasten op arbeid door verschuiving van directe naar indirecte belastingen; (2) vergroening van het fiscale stelsel met inachtneming van de internationale omgeving. Milieuvervuilende activiteiten worden zwaarder belast; (3) handhaving van de fiscale facilitering van het eigen woningbezit; (4) handhaving in beginsel van de verzekeringsgedachte in de AOW en de AWBZ: fiscalisering van premieheffing maakt de verzekeringen kwetsbaar voor politieke willekeur; (5) vermindering van de administratieve lastendruk voor het bedrijfsleven; (6) versterking van de

internationale samenwerking op fiscaal gebied, ter beperking van belasting-ontduiking en ter verbetering van nationale regelgeving ten aanzien van transacties via internet; (7) beperking van de overdrachtsbelasting, met name met het oog op beperking van niet noodzakelijke mobiliteit.

Maatregelen voor de kortere termijn

- 5.6.6 Met het oog op de bevordering van de werkgelegenheid, verlaging van lasten op arbeid en verbreding van de belastinggrondslag wordt een begin gemaakt met de verschuiving van directe belastingen (met name de loon- en inkomstenbelasting) naar indirecte belastingen (met name de BTW). Verlaging van tarieven inkomstenbelasting/loonbelasting is afhankelijk van de mate waarin de indirecte belastingen worden verhoogd. Bij de lastenverschuiving wordt rekening gehouden met ontwikkelingen in andere landen, met Europese regelgeving en beleid en met de bandbreedtes in tarifiering van BTW binnen de Europese Unie en met compensatie voor de inkomensgevolgen voor de minder draagkrachtigen. In EU-verband pleit Nederland voor het onderbrengen van duurzame producten en arbeidsintensieve diensten in het toepassingsgebied van het verlaagde tarief.
- 5.6.7 De eerste belastingschijf wordt verlengd. Zo kan de versmalling van de grondslag voor premieheffing (niet meegroeien van de eerste schijf met de loonontwikkeling, verhoging van de belastingvrije voet en het arbeidskostenforfait) worden gecorrigeerd. De voorgestelde wijzigingen verlopen zoveel mogelijk inkomensneutraal. Waar denivellerende gevolgen optreden zal worden voorzien in compenserende maatregelen.
- 5.6.8 Gehuwden en duurzaam samenwonenden worden fiscaal bij inkomsten uit vermogen gelijk behandeld.
- 5.6.9 De continuïteit van familiebedrijven wordt fiscaal gestimuleerd met maatregelen om de belasting bij overgang van ondernemingsgebonden vermogen als gevolg van overlijden zodanig te verlagen, dat de continuïteit niet in gevaar komt. Als het ondernemingsgebonden vermogen overgaat op de langstlevende echtgenoot, is volledige vrijstelling van successierecht mogelijk.
- 5.6.10 Door verhoging van de rente- en dividendvrijstelling wordt de spaarzin van burgers bevorderd. Het eigen woningbezit blijft in dezelfde mate als nu fiscaal gefaciliteerd. De hypotheekrente blijft aftrekbaar. Mede met het oog op een meer reële fiscale behandeling van de eigen woning worden de belastingvrije sommen in de vermogensbelasting verhoogd.

- 5.6.11 De fiscaliteit wordt meer in een sociaal en ecologisch perspectief geplaatst: hogere onbelaste vergoeding voor vrijwilligerswerk, verruiming van de giftenaftrek, aanmoediging van sociaal-innovatief ondernemen (onder meer door duurzame productieprocessen te certificeren en ondernemers die daarop inspelen in aanmerking te laten komen voor een duurzame ondernemersaftrek), meer gerichte ecologische inzet van het BTW-instrument, voortzetting van de fiscale lijn ten aanzien van groenfondsen, meer fiscale faciliteiten voor onderhoud in en om het eigen huis.
- 5.6.12 Accijnsverhoging, verhoging of invoering van energiebelastingen zullen uitsluitend plaats hebben in Europees verband of samen met de buurlanden.
- 5.6.13 Op het gebied van de vennootschapsbelasting zal een pro-Europese belastingpolitiek worden gevoerd. Er wordt een actieprogramma opgesteld om knelpunten voor het bedrijfsleven op te heffen. Het streven wordt gericht op een betere coördinatie en afstemming in Europees verband.

5.7. Een Europa dat de globalisering aankan

- 5.7.1 De Europese Unie moet uitgroeien tot een sociaal-economische, monetaire, ecologische en politieke unie, ook terwille van de kansen van de Nederlandse economie op de wereldmarkt. Nederland houdt consequent vast aan de verplichtingen van het Verdrag van Maastricht en het stabiliteitspact. Dit is in het belang van de werkgelegenheid. Goede voorbereiding op de introductie van de euro omvat goede voorlichting, een korte invoeringsperiode en tijdelijke fiscale faciliteiten voor het midden- en kleinbedrijf als financiële tegemoetkoming. De introductie van de euro dwingt tot grotere Europese bevoegdheden tot coördinatie van het fiscale en het werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten.
- 5.7.2 In een gemeenschappelijke markt zijn sociale cohesie en sociaal-economisch overleg, die op nationale schaal hun nut hebben bewezen, essentieel. De EU moet aansluiten bij het zelf-orderend vermogen van maatschappelijke organisaties met Europese CAO's en de ontwikkeling van gedragscodes op sociaal en ecologisch gebied. Het CDA hecht grote waarde aan adequate financiering van de Europese Unie door versterking van de eigen middelen. Op voorwaarde van versterking van het gemeenschappelijk karakter van de uitgaven van de Unie blijft Nederland een evenredige bijdrage leveren.

- 5.7.3 Uitgangspunt van Europese handelspolitiek is de vrijmaking van de wereldhandel binnen randvoorwaarden gesteld door sociale, mensenrechten-, en ecologische normen. De EU moet haar markt meer openstellen voor producten van landen in ontwikkeling en voor de export vanuit de partners in Midden- en Oost-Europa.
- 5.7.4 Nederland zet zich in de internationale financiële instellingen in voor meer aandacht voor de dimensie van internationale solidariteit en sociaal verantwoord beleid binnen het streven naar gezonde overheidsfinanciën. Ten behoeve van landen in ontwikkeling moet ook de waarde van het model van de sociaal en ecologisch georiënteerde markteconomie als alternatief voor het pure marktdenken verdedigd worden.

5.8. Een wereld waarin iedereen een toekomst heeft

- 5.8.1 Als uitdrukking van internationale solidariteit en als uitdrukking van de Nederlandse traditie op het terrein van betrekkingen overzee, hecht het CDA groot belang aan internationale hulp en samenwerking. Deze omvat onder andere ontwikkelingssamenwerking, steun aan de opbouw van jonge democratieën, culturele samenwerking, steun bij het betreden van exportmarkten, een dicht net van Nederlandse vertegenwoordigingen over de wereld en deelname aan crisisbeheersingsoperaties. Doel van de ontwikkelingssamenwerking is uitbanning van honger en armoede, schepping van omstandigheden waarin mensen als verantwoordelijk persoon tot hun recht kunnen komen, volwaardige deelname van landen in de wereldeconomie, vestiging van de democratische en sociale rechtsstaat, respect voor de mensenrechten, een vitale civiele samenleving, bescherming van het milieu en de opvang van vluchtelingen.
- 5.8.2 Systematische schending van de mensenrechten, onvoldoende bestrijding van corruptie en de weigering om uitgediende asielzoekers terug te nemen, zijn gronden voor stopzetting van een bilaterale ontwikkelingsrelatie of van economische betrekkingen.
- 5.8.3 Nederland moet zich krachtig inzetten voor de bestrijding van de honger in de wereld. Daarbij worden onder andere de wetenschappelijke kennis op landbouwgebied, de know-how van het bedrijfsleven en de expertise van particuliere organisaties benut. In deze aanpak worden resultaten op korte termijn nagestreefd, terwijl tegelijk de inschakeling van bedrijven, maatschappelijke organisaties en de

daarbij onmisbare steun van regeringen voor de langere termijn bijdragen aan de totstandkoming van een verantwoordelijke samenleving.

- 5.8.4 De verschillen tussen landen, die voorheen tot de Derde Wereld gerekend werden, zijn enorm toegenomen. Daarom is een gedifferentieerde benadering nodig die is afgestemd op de uiteenlopende ontwikkelingsstadia.
- 5.8.5 Eerste aandacht gaat uit naar de armste en minst ontwikkelde landen. Dat zijn landen, die niet in staat zijn op eigen kracht de voorwaarden te scheppen voor een menswaardig bestaan; waar sprake is van een laag gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking, armoede, honger, schaarste aan natuurlijke hulpbronnen, slecht of ineffectief overheidsbestuur en instabiel sociaal-economisch beleid. Deze categorie landen is vooral in Afrika bezuiden de Sahara te vinden. Het beleid legt hier de nadruk op directe armoedebestrijding, noodhulp, vluchtelingen hulp in het bijzonder voor vrouwen en kinderen en het creëren van voorwaarden voor bestuurlijke, economische en maatschappelijke ontwikkeling. Wanneer een betrouwbare overheid ontbreekt moet de hulp vooral via non-gouvernementele organisaties verlopen. De benadering ten aanzien van de problematiek van de buitenlandse schulden moet hier genereus zijn; en er moet meer ruimte zijn voor het bevorderen van de kansen voor emerging industries. In landen waar grootschalige conflicten woeden, gaat ontwikkelingssamenwerking hand in hand met vredesbeleid. In Afrika bevordert de EU staatsgrenzen- overschrijdende regiovorming teneinde etnische tegenstellingen te overwinnen.
- 5.8.6 Landen die de potentie hebben binnen afzienbare termijn te participeren in de wereldeconomie, komen in aanmerking voor structurele hulp en samenwerking en algemene ondersteuning van het daarop gerichte beleid. Hier richt Nederland, door middel van meerjarige samenwerkingsafspraken op basis van gelijkwaardigheid, het instrumentarium op: duurzame armoedebestrijding, aansluiting van de landen op de wereldeconomie, soepele opstelling ten aanzien van de schuldenproblematiek (onder andere door een redelijk rente-regime), opbouw van een civil society, good governance, steun bij technische opleidingen en bestrijding van corruptie.
- 5.8.7 De derde categorie wordt gevormd door landen die aansluiting in de wereldeconomie hebben gevonden en niet meer afhankelijk zijn van structurele hulp, zoals een aantal landen in Latijns-Amerika en Zuid-Oost-Azië. De samenwerking vindt plaats op basis van gelijkwaardigheid en is gericht op: bevordering van wederzijdse handel en investeringen, samenwerking in de eigen regio, inschakeling van de civil society en het bedrijfsleven en versterking van de

- democratische rechtsstaat en respect voor de mensenrechten, van integriteit van het openbaar bestuur, bedrijfsethiek en bestrijding van corruptie.
- 5.8.8 Doelmatigheid en effectieve besteding van middelen in de sfeer van ontwikkelingssamenwerking worden bevorderd. Projecten sluiten zoveel mogelijk aan bij initiatieven uit en omstandigheden in de betrokken samenlevingen. In het instrumentarium wordt een omslag gemaakt van donorafhankelijkheid naar wederzijdse samenwerking in gelijkwaardigheid. Een procesbenadering geniet de voorkeur boven projectdenken. Met de partners wordt een contract afgesloten, gericht op de doelstellingen aan het eind van de contractperiode. De partners zijn zelf verantwoordelijk voor de uitvoering en worden beoordeeld op het resultaat. Nederland zet zich in voor betere donorcoördinatie in EU-verband en streeft in internationaal verband naar ontbinding van de hulp.
- 5.8.9 Structurele inschakeling van het particuliere initiatief, zowel hier als in de betrokken landen, is noodzakelijk. De bijdragen vanuit het bedrijfsleven aan ontwikkeling en investeringen in ontwikkelingslanden worden ondersteund door handelsovereenkomsten, investeringssubsidies, exportkredietgaranties, het programma uitzending managers, waarbij recht wordt gedaan aan internationale sociale en ecologische normen en mensenrechten. Het CDA wil op het gebied van ontwikkelingssamenwerking de mogelijkheden voor productieketens als Max Havelaar-koffie uitbreiden en fiscaal faciliteren. (Zie ook 2.8.4)
- 5.8.10 Het CDA hecht ook aan inschakeling van particulier initiatief in de vorm van organisaties op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking, die werken op basis van een herkenbare identiteit en die geworteld zijn in de samenleving. Daarmee wordt het zelforganiserend vermogen van de samenleving in ontwikkelingslanden versterkt en bijgedragen aan verbreding van het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking hier. Nederland breidt de methode van medefinanciering uit, waarbij de regering harerzijds een zeker percentage toevoegt aan de bedragen die door particuliere initiatieven bijeen worden gebracht: solidariteit hoort primair haar basis te hebben in de samenleving.
- 5.8.11 Vrouwen spelen een essentiële rol in ontwikkeling van economie en maatschappij. Vrouwen en hun organisaties in ontwikkelingslanden worden betrokken bij de formulering en uitvoering van programma's. Projecten die hun sociale en economische positie versterken, alsmede grotere zeggenschap van vrouwen in die projecten, verdienen steun.

- 5.8.12 Nederland reserveert minimaal 0,8% van het BNP voor zuivere ontwikkelingsamenwerking, onafhankelijk van economische ontwikkelingen. Onvoorziene stijging van noodhulp wordt gefinancierd uit een algemene omslag op de gehele begroting. Nederland bevordert dat ook andere landen, met name lidstaten van de EU, voldoen aan de internationaal afgesproken bijdrage aan ontwikkelingsamenwerking.

CDA

Register

Agrarische sector:

1.1.10, 2.1.1, 3.7.7, 4.1.2, 4.3.4, 4.4.9,
4.6.1, 4.6.2, 4.6.5, 4.6.6, 4.6.7, 4.6.8, 4.6.9,
4.6.10, 4.6.11, 4.7.3

Alleengaanden:

1.1.20, 1.10.8, 1.10.1, 1.2, 5.1.5

Armoede:

1.1.14, 1.4.7, 1.4.17, 1.6.5, 1.8.1, 1.10.8,
1.10.9, 2.4.10, 4.5.1, 5.1

Asielbeleid:

2.6.4, 2.6.5, 2.6.6, 2.6.7, 2.8.1, 3.4.3, 5.8.1

Belastingstelsel:

1.1.12, 1.6.4, 1.10.10, 5.4.7, 5.6
- Groenfondsen: 4.3.5, 5.6.11
- BTW: 5.6.6, 5.6.11
- inkomstenbelasting: 1.10.10, 5.6.6, 5.6.7
- vermogensbelasting: 5.6.10

Buitenlandse Zaken:

2.6.1, 2.6.2, 2.6.3, 3.7, 3.8, 4.9, 5.8

CAO's: 2.2.6, 2.3.7, 5.7.2

CO2 (broeikaseffect): 4.2.4, 4.3.7, 4.6.5,
4.9.3

Criminaliteit:

1.8.1, 1.11.8, 2.3.1, 3.1.1, 3.1.2, 3.1.3,
3.2.3, 3.2.4, 3.2.6, 3.4, 3.5, 4.5.1
- jeugdcriminaliteit: 1.8.1, 3.1.3, 3.2.3, 3.2.6

Cultuur:

1.3.1, 1.3.2, 1.6.4, 1.7, 2.2.13, 2.4.15,
2.6.1, 2.7.2, 3.7.8, 3.8.1, 4.4.11, 4.7.1

Culturele minderheden:

1.4.5, 1.6.2, 1.6.4, 1.8.1, 1.9.5, 1.11, 2.2.5,
4.5.1, 5.1.2, 5.3.2, 5.4.7

Deeltijdarbeid:

1.1.2, 1.1.7, 1.1.20, 1.10.6

Defensie:

1.11.4, 3.5.3, 3.6, 3.7, 3.8, 5.8.1

Democratie:

2.1.3, 2.2.4, 2.5.1, 2.5.2, 2.6.1, 2.7.1, 2.7.3,
3.5.1, 3.7.6, 3.8.6, 3.8.8, 5.8.1, 5.8.7

Dorp:

2.4.13, 4.4.12, 4.6.2, 4.6.3

Drugs:

1.9.3, 3.1.1, 3.3, 3.5.1, 3.5.3
- coffeeshops: 2.3.2

CDA

DOCUMENTAIRE
NEDERLANDSE POLITIE
PARTIJEN

Energie:

2.4.4, 4.3.6, 4.3.7, 4.4.11, 4.6.5, 4.8.2,
4.8.3, 5.6.12

Europa:

2.4.1, 2.4.15, 2.5.3, 2.6.1, 2.6.2, 2.6.3, 2.7,
2.8.1, 3.5.1, 3.5.3, 4.3.3, 4.3.5, 4.4.5, 4.8,
5.2.10, 5.4.4, 5.6.6, 5.6.12, 5.6.13, 5.7

- Europese Unie:

1.7.5, 2.2.13, 2.6.4, 2.6.7, 2.7, 3.5.1, 3.7.2,
3.7.6, 3.7.7, 4.6.6, 4.6.8, 4.7.6, 4.8.2, 4.9.3,
5.6.6, 5.7.1, 5.7.2, 5.7.3, 5.8.8, 5.8.12

- Midden- en Oost-Europa: 3.7.2, 3.7.4, 3.7.5,
3.7.6, 3.7.7, 3.7.8, 4.8.2, 4.8.3, 5.7.3

- EMU/Euro: 5.5.6, 5.7.1

- Raad van Europa/OVSE: 2.8.1, 3.8.1

Euthanasie:

1.5.10, 1.5.11, 1.5.12

CDA

Familie en gezin:

1.1, 1.3.4, 1.3.7, 1.5.1, 1.5.7, 1.6.5, 1.11.6,
1.9.2, 1.11.7, 1.11.8, 2.6.4, 3.1.3, 4.6.6,
5.1.5, 5.3.7, 5.5.2, 5.6.1, 5.6.4, 5.6.8, 5.6.9

Financieringstekort:

1.10.10, 5.5

Gehandicapten:

1.1.18, 1.4.12, 1.4.13, 1.5.2, 5.1.2

Gemeente:

1.1.4, 1.7.1, 1.9.6, 1.10.8, 1.10.9, 1.11.4,
1.11.8, 2.2.21, 2.4.7, 2.4.11, 2.4.12, 2.4.13,
2.4.14, 3.1.2, 3.2.5, 4.6.4, 5.1.5, 5.1.6

- gemeentelijke herindeling: 2.4.7, 2.4.8,
2.4.13, 3.3.3

Herintreden:

1.1.2, 1.1.12, 1.4.5

Informatietechnologie:

1.3.4, 1.10.7, 2.2.12, 2.3.1, 2.3.3, 2.4.1,
2.4.16, 2.4.18, 2.4.19, 2.4.20, 2.5.1, 2.5.2,
2.6.2, 2.7.1, 3.2.5, 4.1.1, 4.4.7, 4.4.8, 5.3,
5.4.7, 5.5.4, 5.6.5

Jongeren:

1.1.4, 1.1.16, 1.1.18, 1.4.5, 1.6.4, 1.8.2,
1.9, 3.1.3, 3.2.3, 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 5.3.7,
5.3.8, 5.3.9, 5.3.10

- uit culturele minderheden: 1.8.1, 1.9.5, 1.9.6,
1.11.6, 1.11.7, 1.11.8

Justitie/Politie:

1.11.3, 1.11.4, 1.11.8, 2.2.20, 2.6.7, 3.1.1,
3.1.2, 3.2, 3.4, 3.7.6

Kerken/godsdienst/religie:

1.1.6, 1.1.14, 1.6.2, 1.6.4, 1.6.5, 1.8.2,
1.11.1, 1.11.3, 1.11.4, 2.1.1, 2.2.11, 2.2.15
2.3.1, 2.3.3, 2.6.1, 2.7.2, 2.8.1, 2.8.3, 5.1.1
5.1.5

Kinderen:

1.1.4, 1.1.5, 1.1.8, 1.1.16, 1.1.17, 1.1.18,
1.1.19, 1.1.20, 1.5.7, 1.5.8, 1.9.3, 1.11.6,
1.6.2, 1.7.3, 2.3.2, 3.2.7, 3.5.3, 5.1.5

Kinderbijslag:

1.1.3, 1.1.19

Kinderopvang:

1.1.13, 1.1.14, 1.1.16

Media:

1.1.1, 1.1.5, 1.11.4, 1.11.5, 2.2.11, 2.2.12,
2.2.13, 2.2.14, 2.2.15, 2.2.16, 2.3.1, 2.4.4,
2.5.2, 2.7.2, 5.1.1, 5.3.6

Medische ethiek:

1.5, 4.7.6, 4.7.7, 4.7.8

Mensenrechten:

2.2.8, 2.6.1, 2.6.4, 2.6.6, 2.8.1, 2.8.3, 2.8.4,
3.7.2, 3.8.1, 3.8.4, 5.7.3, 5.8.1, 5.8.2, 5.8.7,
5.8.9

Midden- en kleinbedrijf:

1.1.10, 1.11.10, 5.2.6, 5.2.7, 5.4.4, 5.4.7,
5.7.1

Milieu:

1.9.3, 2.1.1, 2.2.5, 2.2.6, 2.2.8, 2.2.21,
2.7.1, 2.8.1, 2.8.4, 3.8.7, 4, 5.6.2, 5.6.5,
5.6.6, 5.6.11, 5.7.1, 5.7.3, 5.7.4, 5.8.1,
5.8.9

Minimum (jeugd-) loon:

1.9.7, 5.2.4

Mobiliteit:

1.1.4, 1.4.12, 2.4.11, 4.1, 4.3, 4.4, 4.5,
4.6.2, 4.6.3
- openbaar vervoer: 1.4.13, 2.4.4, 4.4.13,
4.5.4, 4.6.2, 4.6.3

Nabestaandenwet:

1.1.18

Natuur:

1.6.2, 2.3.1, 4.1.2, 4.4.10, 4.4.11, 4.5.2,
4.5.4, 4.6.1, 4.6.5, 4.6.7, 4.6.10, 4.6.11, 4.7

NAVO:

3.6.1, 3.7.4, 3.7.5

Nederlandse Antillen en Aruba:

3.8.9, 3.8.10

Nederlandse taal:

1.11.2, 2.6.2, 2.7.1

Onderwijs:

1.1.1, 1.1.16, 1.3, 1.6.2, 1.7.3, 1.8.2, 1.9.1,
1.9.2, 1.9.3, 1.9.4, 1.9.6, 1.9.7, 1.10.5,
1.10.7, 1.11.3, 1.11.4, 1.11.7, 1.11.8,
1.11.10, 2.1.1, 2.2.5, 2.2.9, 2.2.10, 2.4.17,
2.5.2, 2.7.2, 3.1.2, 3.1.3, 3.3.2, 3.3.3, 4.6.3,
5.1.1, 5.1.2, 5.1.3, 5.3, 5.4.2, 5.5.2
- buitenschoolse opvang: 1.11.15, 1.11.7

Ontwikkelingssamenwerking:

1.11.11, 2.1.1, 2.6.3, 2.6.4, 3.8.5, 4.9.2,
4.9.3, 4.9.4, 4.9.6, 5.8

Ouderen:

1.2.1, 1.4, 1.6.2, 1.6.5, 1.10, 2.2.5, 2.3.2,
2.4.17, 5.1.2, 5.2.3
- AOW: 1.2.1, 1.10.8, 1.10.9, 1.10.10, 5.1.5,
5.5.3, 5.6.1, 5.6.5
- VUT/pensioenen: 1.1.9, 1.10.5, 1.10.6,
1.10.11, 5.1.5

Platteland:

3.2.5, 4.5.2, 4.6

Politie: zie Justitie/Politie

Publieke ruimte:

1.1.4, 1.3.2, 1.3.8, 1.7.2, 2.1.1, 2.2.19,
2.2.20, 2.3, 3.1.2, 3.2.6, 4.1.1, 4.4.10,
4.5.1, 5.6.11

Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie:

2.2.1, 2.2.3, 2.2.6

Provincie:

2.2.21, 2.4.7, 2.4.8, 2.4.11, 2.4.14

Randstad:

4.4.1, 4.4.3, 4.5.2, 4.5.4, 4.6.2

Recreatie:

1.4.12, 1.6.2, 1.6.4, 4.1.2, 4.4.11, 4.5.2,
4.5.4

Ruimtelijke ordening:

1.8.1, 5.5.2

Schiphol:

4.4.4

Sociale partners:

1.10.5, 1.10.6, 1.10.11, 1.11.9, 2.2.1,
2.2.6, 2.2.7, 2.8.1, 5.1.4, 5.1.5, 5.2, 5.7.2

Sociale zekerheid:

1.1.9, 1.9.2, 1.9.7, 2.2.6, 2.2.7, 2.4.19,
5.4.4, 5.5.2
- Arbeidsbureaus: 1.1.20

Sport:

1.1.1, 1.6.2, 1.8, 1.11.3, 2.1.1, 2.4.17,
3.1.3

Steden (grote):

3.1.2, 4.1.2, 4.4.12, 4.5, 5.4.5

Studiefinanciering:

5.3.7, 5.3.8, 5.3.9, 5.3.10

Terrorisme:

3.5.3, 3.6.1

Verenigde Naties:

2.8.2, 3.8.1, 3.8.2, 3.8.3, 3.8.4

Verenigingsleven:

1.16, 1.8.2, 1.8.3, 1.11.4

Verlofregelingen:

1.1.8, 1.1.9, 1.1.10, 1.1.11, 1.1.12, 1.4.4,
1.4.5, 1.10.6, 2.2.5

Volkshuisvesting:

1.2.2, 1.4.12, 2.2.19, 2.2.20, 4.1.2, 4.4.12,
4.4.13, 4.5, 4.6.1, 5.6.10, 5.1.6
- wonen: 1.4.13, 1.4.16, 1.10.8, 2.2.19,
2.2.20, 5.1.6, 4.1.1

Vrouwen:

2.1.1, 2.3.2, 2.6.4, 2.8.1, 3.5.3, 4.6.11,
4.9.6, 5.8.11

Vrijwilligerswerk:

1.1.1, 1.3.5, 1.4.3, 1.4.4, 1.6, 1.8.2, 1.9.4,
1.10.3, 1.10.4, 2.2.5, 2.2.6, 5.6.11

Werkgelegenheid:

1.9.6, 1.9.7, 1.11.9, 1.11.11, 2.2.5, 2.2.6,

5, 5.6.6, 5.7.1

Wijk/buurt:

1.1.1, 1.1.4, 1.1.16, 1.8.1, 1.9.3, 1.10.4,
1.11.5, 1.11.7, 1.11.8, 2.1.1, 2.2.20, 2.4.8,
2.4.13, 2.4.17, 3.1.2, 3.1.3, 4.5.4, 5.1.5

Zelfregulering:

1.3.4, 1.3.6, 1.3.7, 2.1.3, 2.2, 2.4.16, 3.5.2,
4.4.8

Zondag:

1.1.6, 5.4.6

Zorg:

1.1, 1.2.1, 1.2.2, 1.4, 1.5, 1.9.1, 1.10.4,
1.10.8, 2.1.1, 2.2.17, 2.2.18, 3.1.1, 4.4.8,
4.7.4, 5.1.6, 5.2.6, 5.2.9, 5.5.2
- mantelzorg: 1.2.2, 1.4.3, 1.4.4, 1.6.1, 1.6.2,
1.6.3, 1.6.4, 1.6.5, 1.10.4
- thuiszorg: 1.4.5, 1.4.10, 4.4.8, 5.2.9
- verzorgings- en verpleeghuizen: 1.4.8, 1.4.9,
1.5.10, 1.5.11, 1.11.4, 4.6.3
- zorgstelsel: 1.4.15, 1.4.16, 1.4.17, 1.4.18,
2.2.17, 2.2.18

Zorgloon:

5.6.4

